

GAMLE HUS DA OG NÅ



Våningshus Skjeldkvåle

Foto KMK 2002

Status for SEFRAK-registrerte bygninger Skjåk kommune Oppland fylke 2002

Forord

Kulturminnekompaniet foretok år 2002 på oppdrag fra Riksantikvaren en kontrollregistrering av ca 3000 bygninger i kommunene Eidskog, Skjåk, Sandnes og Saltdal.

Undersøkelsen bygger på en landsomfattende registrering av hus bygd før 1900 kalt SEFRAK-registreringen. De innsamlede dataene danner grunnlaget for databasen Nasjonalt bygningsregister som ble åpnet i 2000.

Undersøkelsen ble gjort som et ledd i Riksantikvarens overvåkingsprogram av SEFRAK-registrerte hus i et representativt antall kommuner. Ved hjelp av periodiske kontrollregistreringer er målet å få informasjon om desimeringstakt og endringer på bygg eldre enn 1900.

Kontrollregistreringen knytter seg til nasjonalt resultatmål 1: ”Det årlige tapet av kulturminner og kulturmiljøer som følge av fjerning, ødeleggelse eller forfall, skal minimeres, og skal innen år 2020 ikke overstige 0,5 % årlig”.

Systematisk kontrollregistrering ble i år 2000 foretatt i kommunene Nord-Aurdal, Gjerstad, Fræna og Kautokeino og i 2001 i Tromsø.

Tidligere var det gjort spredte undersøkelser i presskommuner i Osloregionen – Nittedal, Lier og Ullensaker. Disse viste et gjennomsnittlig årlig tap på 1 % for hus eldre enn 1900. Satt på spissen vil dette si at om 80 år ville alle hus eldre enn 1900 være borte.

Rapporten er skrevet av Kulturminnekompaniet. Rapportformen bygger på Nittedalrapporten, men er omarbeidet i samarbeid med Riksantikvaren, ved Gro Wester i 2000, fra 2001 Anke Loska.

Mai 2005

Unni Broe og Solrun Skogstad

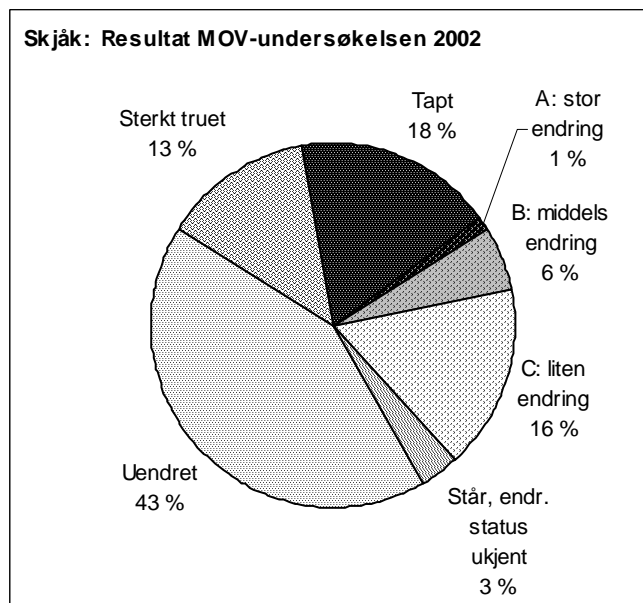
Innhold

0	SAMMENDRAG	7
0.1	Nøkkeltall Skjåk	7
0.2	Kvantitative forandringer	7
0.3	Kvalitative forandringer	7
0.4	Årsak til tap og endring	8
0.5	Bruk av SEFRAK/GAB som planverktøy	10
1	"GAMLE HUS DA OG NÅ" – PROSJEKTETS INNHOLD OG IDEER	11
1.1	Rapporten som ledd i miljøovervåking (MOV)	11
1.1.1	Om Riksantikvarens miljøovervåking (MOV)	11
1.1.2	Miljømål	12
1.2	De fire utvalgte kommunene til MOV-undersøkelsen år 2002	12
1.3	Generelt om SEFRAK – Nasjonalt bygningsregister	12
1.3.1	Historisk utvikling.....	12
1.3.2	Opplysningene i registeret	13
1.3.3	Registreringsmaterialet.....	13
1.4	Bakgrunns materialet for MOV-undersøkelsen	13
1.4.1	Nasjonalt bygningsregister	13
1.4.2	Undersøkte SEFRAK-data.....	15
1.4.3	Parametere for MOV-undersøkelsen.....	17
1.5	Samlet resultatoversikt MOV 2002	20
1.5.1	Kvantitative forandringer	20
1.5.2	Kvalitative forandringer	21
2	INNLEDNING	26
2.1	Kart over Skjåk	26
2.2	Historikk og beskrivelse	27
2.2.1	Geografi og topografi	27
2.2.2	Bosetting og hovedtrekk i befolkningsutviklingen	27
2.2.3	Kommunikasjoner	28
2.2.4	Næringsgrunnlag	29
2.3	Grunnlags materialet for MOV-undersøkelsen i Skjåk	34
2.3.1	Antall undersøkte hus	34
2.3.2	Registreringstidspunkt.....	34
2.3.3	Spesielle forhold ved SEFRAK-registreringen i Skjåk	34
2.3.4	Registreringskretser.....	35

2.3.5	Geografiske områder i Skjåk:	35
2.3.6	Tettbygd/spredtbygd.....	35
2.4	Egenskaper ved undersøkte hus i Skjåk.....	36
2.4.1	Samfunnssektor	36
2.4.2	Sosial miljøsammenheng	36
2.4.3	Bygningstyper	37
2.4.4	Alder.....	38
3	RESULTAT	39
3.1	Tap	39
3.1.1	Tap – samlet oversikt	39
3.1.2	Tap – samfunnssektor.....	39
3.1.3	Tap – sosial miljøsammenheng.....	40
3.1.4	Tap – bygningstyper.....	40
3.1.5	Tap – alder	42
3.1.6	Tapsårsaker	42
3.2	Endringer av gjenstående bygninger	48
3.2.1	Endringer – samlet oversikt	48
3.2.2	Endring – samfunnssektor	49
3.2.3	Endring – sosial miljøsammenheng	50
3.2.4	Endring – bygningstyper	51
3.2.5	Endring – alder.....	52
3.3	Tilstand	60
3.3.1	Tilstand – samlet oversikt.....	60
3.3.2	Tilstand – samfunnssektor	60
3.3.3	Tilstand – sosial miljøsammenheng	61
3.3.4	Tilstand – bygningstyper	61
4	GEOGRAFISKE VARIASJONER	65
4.1	Tap og geografiske variasjoner	65
4.1.1	Tap – områder: Skjåk øst/Skjåk vest.....	65
4.1.2	Tap – tettbygd/spredtbygd.....	65
4.2	Endringer og geografiske variasjoner	66
4.2.1	Endring – områder:	66
4.2.2	Endring – tettbygd/spredtbygd.....	66
4.3	Tilstand og geografiske variasjoner	67
4.3.1	Tilstand – områder:	67
4.3.2	Tilstand – tettbygd/spredtbygd	67
5	REGISTRERINGSTIDSPUNKT OG VARIASJONER.....	68
5.1	Tap – variasjoner etter registreringsperiode	68
5.2	Endring – variasjoner etter registreringsperiode	68
6	KONSEKVENSER OG TENDENSER	69

6.1	Konsekvenser for kulturminner og kulturhistoriske sammenhenger som følge av kommunens generelle utvikling	69
6.1.1	Befolkningsutviklingen	69
6.1.2	Gårdstun, grend, jordbrukets kulturlandskap – sammenhenger, strukturer	69
6.2	Arealfragmentering, større inngrep	78
6.2.1	Vegprosjekter	78
6.2.2	Større anlegg	78
7	SAKSBEHANDLING, PLANFORHOLD M.M.	79
7.1	Bruk av SEFRAK-materialet i kommunen	79
7.2	Planforhold	79
KILDER		84
VEDLEGG 1. BYGNINGSTYPER: TAPT, ENDRET, TRUET – TABELL		86
VEDLEGG 2. REGISTRERINGSKRETSER: TAPT, ENDRET, TRUET – TABELL		87

0 Sammendrag



0.1 Nøkkeltall Skjåk

Over en periode på 25 år har 18 % av de undersøkte bygningene gått tapt.

0.2 Kvantitative forandringer

MOV-undersøkelsen i Skjåk omfatter 907 bygninger. 160 av disse har gått tapt. Det tilsvarer en prosentandel på 18 %.

121 bygninger er så sterkt truet på grunn av teknisk tilstand at de er rivingstruet. Det tilsvarer en prosentandel på 13 % av de undersøkte bygningene. Dette er et minimumstall.

10 hus, eller 1 %, er så sterkt ombygde at de er vanskelige å kjenne igjen – endringstype A.

Samlet utgjør tallene for tap, stor endring (endringstype A) og sterkt truede en bolk på litt over 32 %, der kulturminneverdiene er borte for alltid eller er sterkt svekket.

Totalt er 213 hus endret siden registreringstidspunktet, inkludert endringstype A. Det tilsvarer en prosentandel på ca. 23 % av de undersøkte. De fleste endringer gjelder mindre påbygg og utskifting av ytre bygningslementer, endringstype B og C.

I år 2002 sto 43 % av de undersøkte husene i tilnærmet samme form som ved registreringstidspunktet, og disse var ikke spesielt truet av dårlig teknisk tilstand. Andelen som var berørt av tap, endringer og dårlig teknisk tilstand var med andre ord ca. 57 %.

SEFRAK-registreringen i Skjåk ble påbegynt i 1977 og avsluttet i 1981. Det er ingen forskjeller av betydning i tap og endring som kan knyttes til registreringstidspunkt.

0.3 Kvalitative forandringer

Undersøkelsen viser at det har skjedd endringer som berører sammensetningen i kulturminnebestanden. Det vises særlig i forhold til sosial miljøsammenheng, hustyper og sammenhenger innen enkelte miljøer.

Hele 98 % av det undersøkte materialet i Skjåk hører til landbrukssektoren, og tapsprosenten er lik gjennomsnittet. Tallmaterialet for øvrige sektorer er lite, og prosentandeler kan virke misvisende.

Bygningsmiljøer opprinnelig knyttet til husmenn og arbeidere har høyere tapsandeler og større andel hus som er truet på grunn av dårlig tilstand enn gjennomsnittet. Forskjellene i prosentandeler er ikke så store, men siden kulturminnene det her er snakk om alt er desimert, gir det utslag av betydning for kulturminnebestanden som helhet. Det er også en viss forskjell mellom de sosiale gruppene når det gjelder hvordan det har gått med de enkelte hustypene. Våningshus på husmannsplasser har vært mer utsatt for tap enn på gårdsbruk. I Skjåk er endringene i kulturlandskapet med fraflytting og gjengroing

særlig merkbart på småbruk og plasser, noe som forsterker den negative utviklingen. Også andelen endrete hus er høyere for gruppen husmenn og arbeidere. Dette sammen med tapene forteller at det har skjedd mye med hus i kategorien. Men siden andelen omfattende endringer er lavere, kan ikke dette aspektet uten videre tolkes som en svekkelse av kulturmineverdier

Det er relativt få eldre bygningsmiljøer der flere tap i sum har radert bort et bosted som helhet. Men strukturendringene i jordbruket i siste halvdel av 1900-tallet, har satt tydelige spor i gårds- og seterlandskapet i form av overflødige anlegg. For rundt 20 gårdsanlegg i bygda er hele tunet så sterkt berørt av tap og dårlig teknisk tilstand, at det er svært sannsynlig at mest alle spor etter bosettingen om noen år vil være borte. Flere setertun bærer preg av å være helt ute av bruk, og for litt over 10 anlegg utgjør tap og forfall en så stor trussel at det innen overskuelig tid bare vil være tufter igjen her også.

Andelen tap blant "enkeltregistrerte" objekter er relativt liten. Men en del av enkelthus-tapene var det siste som sto igjen og dokumenterte en tidligere bosetting. Dette gjelder ofte de minste bruka og plassene, noe som forsterker inntrykket av sårbarheten i kulturmiljøer som dokumenterer småkårsfolks historie.

De aller fleste tapene gjelder hus som ved registreringen sto i sammenheng med andre registrerte hus. Tapene påvirker derfor også lesbarheten av tidligere sammenhenger i de enkelte anleggene, og dermed verdien til gjenstående hus.

Det er stor forskjell i hvordan tallene for tap og tilstand slår ut for de enkelte hustypene. Hus som er direkte knyttet til tidligere tiders drift, driftsbygningene og de mange spesialiserte småhusa i tun og utmark, har vært mest utsatt for tap og vil være mest sårbare for framtidige tap på grunn av dårlig tilstand. Hus som er knyttet til boligfunksjoner; våningshuset, seterstua, stabburet og i noen grad sidebygningen i tunet, har vært mindre utsatt for tap og er i bedre stand.

De eldre driftsbygningene, og spesielt de mange små funksjons-spesialiserte husene, er kulturminner som i særlig grad dokumenterer eldre driftsformer og ressursbruk. Denne bebyggelsen er nettopp et karakteristisk trekk ved bygningsarven i Skjåk, og gir alderspreg til kulturminnebestanden. Tallene for tap og tilstand understreker hvor sårbart dette bildet er.

Det er også forskjell på hvilke hustyper som er endret, men forskjellene er ikke så markerte som for tap og tilstand. Bolighus er mest endret, driftsbygninger i tunet minst. Bolighus har størst innslag av omfattende endringstyper.

Mange av endringene i Skjåk har karakter av "tilbakeført stilpreg". Elementer som har vært tilført husene ved endringer utover 1900-tallet skiftes nå oftere ut etter eldre forbilder. Det gjelder funkisvinduer og panoramavinduer fra etterkrigstid, men også høyreiste tak med flistekke og skifertekke fra tidligere på 1900-tallet har vært i tilbakegang.

I løpet av undersøkelsesperioden har det vært en økende tendens til å ta i bruk tradisjonelle taktekkingsmaterialer som torv og bord når hus pusses opp. Innkledte svalganger åpnes eller fornyes, og nye stolper får da gjerne skurd. Flere hus framstår i tradisjonsinspirert, dels nasjonalromantisk drakt, nå enn ved den opprinnelige registreringen. De fleste av disse endringene spores i undersøkelsen som endringstype C og B.

0.4 Årsak til tap og endring

Forfall har ført til de fleste tapene. I alt 53 % har dette som direkte årsak – enten ved at huset har falt i ruin, eller så er forfall oppgitt som grunn ved riving for opprydding. Oppføring av ny bygning eller annen ny arealbruk er grunn til 23 % av tapene. Flytting er oppgitt som primærårsak for 13 % av tapene. Ufrivillig brann, ulykke står bak 3 %.

Geografisk beliggenhet i forhold til øst og vest i Ottadalen, eller avstand til kommunens sentrum, ser ikke ut til å ha spilt noen rolle for omfanget av tap og endring i den registrerte bebyggelsen. Det er med andre ord ikke mulig å spore noe tettstedspress som årsak til tap og endring.

Manglende funksjon er en viktig årsak til forfall og tap. Det er et stort samsvar mellom hustyper som MOV-undersøkelsen har registrert med mange tap, og hustyper som ikke var i bruk og var preget av dårlig teknisk tilstand på tidspunktet for førstegangsregistreringen. Strukturendringene i jordbruket med stadig konsentrasjon om større driftsenheter utover 1900-tallet har gjort mange gårdstun i Skjåk overflødige. Spor etter nedlagte småbruk og plasser øverst i lia, og overflødige gårdstun mellom de aktive i dalsidene, karakteriserer mye av gårdslandskapet og gjør denne historien lett å lese. Her finner vi mange av tapene og mange av husene som er truet på grunn av dårlig tilstand.

De fleste gårdstun og setergreider i Skjåk består av en blanding av gammel og ny bebyggelse. Oppføring av ny bygning i tunområdet, særlig nye driftbygninger og andre uthus, men også noen nye bolighus står bak en god del av tapene (23 %). I flere tilfelle har hus blitt flyttet innen tunet i sammenheng med slike endringer. Flytting innen klart definerte tunområder er ikke registrert som tap i undersøkelsen. Flytting ut av opprinnelig sammenheng blir derimot registrert som tap.

Flytting og planer om gjenbruk i en eller annen form berører samlet minst 27 % av tapene. For 13 % er flytting oppgitt som primær årsak til at hus er borte. Den mest vanlige gjenbruk av utflytta hus i Skjåk er i forbindelse med seter/utmark og oftest da til fritidsformål. For en del av de tapte husene i Skjåk er det opplysninger om at de ligger lagret i påvente av å gjenreises.

Offentlige vedtak, vegutbygging eller andre større arealinngrep har en svært liten andel av tapene. Men utbyggingen av vegnettet har indirekte ført til mange endringer i det tradisjonelle bosettings- og bebyggelsesmønsteret. Gårdstun og seteranlegg flyttes nedover lia mot dalbunnen, der de nyeste vegene går. Prosessen kan følges langt bakover i tid, og reflekteres i undersøkelsesmaterialet i form av flyttinger, tap og forfall.

Fra å være en av de mest seterbrukende bygdene i landet, er Skjåk i dag blant kommunene i Oppland med lavest andel setre i full drift. Da SEFRAK-registreringen kom i stand i slutten av 1970-åra var prosessen kommet langt. I dag er det litt under 10 setre som driver tradisjonelt med melkeproduksjon. Selv om mange seteranlegg fortsatt har en redusert funksjon i sammenheng med gårdens drift, er det fritidsbruken som mer og mer overtar der stølsanleggene er i bruk. Istandsetting som hytte preget flere seterstuer ved førstegangsregistreringen, og hyttepreget er klart forsterket i løpet av undersøkelsesperioden – både i omfang og type utforming. Seterstua topper statistikken over endrete hus i Skjåk.

Utmarka og stølsområdene i Skjåk har lenge vært attraktive i turistsammenheng, og turismen har satt markert preg på flere av setergrendene. Her finner vi også en stor andel tilflyttede gamle hus fra bygda. Det reflekterer en prosess som var godt i gang før SEFRAK-registreringen, og som kan spores i undersøkelsesperioden.

Selv om det er mange eksempler på gårdstun og bebyggelse uten funksjon i tradisjonell driftssammenheng, er det lite dyrkbar jord som ligger brakk i Skjåk – med unntak for de minste plassene øverst i lia. Jordbruksarealet har samlet økt, og de fleste driver med beitedyr. Ottadalen i Skjåk karakteriseres derfor som helhet av et levende og variert kulturlandskap, der det typiske er en klar lesbar sammenheng mellom elementene som forteller om ressursbruken i gårdslandskapet – fra dalbunnen og opp mot høyfjellet. Seterlandskapet er i større grad preget av manglete drift.

Skjåk kommune fikk en kulturminnevernplan godkjent 1994 og revidert 2001. Flere av de undersøkte bygningsmiljøene er nevnt som prioriterte i planen – som enkeltobjekter, anlegg eller del av kulturlandskap. Siden SEFRAK-registreringen har det vært aktivitet i form av istandsetting av hus i ni av de prioriterte miljøene. Det gjelder med noen få unntak enkelthus, og har i hovedsak skjedd på eierens initiativ, dels med hjelp av midler fra STILK/BU-ordningen. Men det har også på privat initiativ vært betydelige positive aktiviteter i miljøer utenom de som var prioritert for perioden.

I en kommune som Skjåk med en så stor bygningsmasse uten funksjon, med mange enkelthus og gårdstun fra det eldste sjiktet som er borte eller står og forfaller, er det lett å bli fokusert på den negative trenden. Men eksemplene på istandsetting, både antikvarisk "riktige" og mer "pragmatiske" er likevel mange. Selv om det ofte gjelder enkelthus, gjelder det mange typer hus og miljørammen, og det er også gode eksempler på hele miljøer.

0.5 Bruk av SEFRAK/GAB som planverktøy.

Inntil 2002 har SEFRAKs originalskjemaer vært arkivert hos kommunen. De er nå overført fylkeskommunen. Fotoarkivet er tatt hand om av fotoavdelingen på Maihaugen. Skjemaer og kart har ikke vært brukt systematisk ved saks- og planbehandlingen i kommunen, man har i stor grad basert seg på lokalkunnskap ved etaten. SEFRAK-registeret via GAB brukes ikke.

I de seinere år er det blitt fast praksis å kontakte fylkeskonservator ved saker som angår hus bygd før 1850.

Kommunen har hatt kulturminnevernplan siden 1991, godkjent 1994.



0513-010-038-40. Hele setertunet på Forbergs seter på Dyringen har gjennomgått en renovering siden registreringen i 1981. Alle hus er tatt ned. Løe og fjøs er gjenreist og satt i stand, med bl.a. nye tak. Siden de er satt opp igjen innen det gamle setertunområdet inngår de ikke som "tap" i MOV-undersøkelsen, selv om plasseringen er noe forandret. De har status som endret – endringstype C. Seterstua ligger fortsatt lagret, selv om det er meningen å gjenreise også denne, inngår den foreløpig som tapt i undersøkelsen.

1 "Gamle hus da og nå" – prosjektets innhold og ideer

1.1 Rapporten som ledd i miljøovervåking (MOV)

1.1.1 Om Riksantikvarens miljøovervåking (MOV)

Miljøovervåking har i lang tid vært benyttet innen naturvern- og forurensingssektoren. Den er nå tatt opp av kulturminneforvaltningen.

Miljøforvaltningens definisjon av miljøovervåking er: Miljøovervåking er en systematisk innsamling av data ved hjelp av etterprøvbare metoder, om mulig basert på en hypotese om sammenhengen mellom årsak og virkning.

Miljøovervåking omfatter både påvirkning, effekter og miljøtilstand. Miljødatahåndtering av ulikt slag som kvalitetssikring og referanseproduksjon, samt vurdering og rapportering er også aktiviteter som hører inn under overvåking.

Målet er å dokumentere miljøtilstand- og utvikling i tid og rom, som følge av menneskeskapt påvirkning eller som følge av naturlige endringer.

Omfanget kan både være langsiktig eller tidsavgrenset, kontinuerlig eller diskontinuerlig (rullerende), og kan være landsdekkende, eller regionalt eller lokalt geografisk avgrenset.

Gjennom miljøovervåking vil Riksantikvaren: Følge med i kvantitative og kvalitative endringer i kulturminner og kulturmiljø og vurdere effekten av tiltak i forhold til bestandsutvikling, tilstand og representativitet.

Det har vært gjennomført to store registreringer av kulturminner i Norge: ØK-registreringen for automatisk fredete kulturminner og SEFRAK-registreringen for nyere tids kulturminner. Begge disse har vært tatt i bruk i de spredte punktvis undersøkelsene på miljøovervåking innen kulturminneforvaltningen som har vært gjennomført til nå.

I 1994 ble Nittedal kommune i Akershus MOV-undersøkt mht. til nyere tids kulturminner som første kommune i landet. Undersøkelsen som tok utgangspunkt i SEFRAK-registreringen i Nittedal viste at 21 % av bygningsmassen fra før 1900 var blitt revet i perioden 1974-1994. Den viste også at det ble revet flest hus i tettstedene i kommunen. Her var tapet på 25 %. Dette skyldtes bl.a. et stort byggepress på grunn av nærheten til Oslo, noe som førte til at flere eldre hus måtte vike for yngre bebyggelse.

Nittedal ble noe seinere supplert med tilsvarende undersøkelser i sentrale strøk rundt Oslo, i kommunene Ullensaker og Lier.

I 1997 begynte Riksantikvaren en kontroll av ØK-registreringen (fornminnekontroll), og dette året ble Tromsø, Trondheim og Skien kommuner kontrollregistrert.

I 2000 fikk Riksantikvaren for første gang øremerkede midler for miljøovervåking, og siden 2001 er miljøovervåking en fast bestanddel i Riksantikvarens virksomhet. Riksantikvaren har i sin strategi slått fast at "RA skal forholde seg aktivt til den løpende samfunnsutviklingen gjennom offensiv kunnskapsutvikling, bred samfunnskontakt og god oversikt over sentrale endringsprosesser og deres konsekvenser."

SEFRAK kontrollregistreringen begynte i 2000, og det overvåkes i alt 18 kommuner. Hvert år kontrolleres utviklingen i fire kommuner, og hver kommune kontrolleres på nytt etter 5 år.

1.1.2 Miljøsmål

Punktvisse undersøkelser i andre kommuner understøtter resultatet fra Nittedal, og viser at 1 % av den eldre bygningsmassen forsvinner årlig. Satt på spissen vil en slik årlig avgang på 1 % innebærer at om 80 år vil praktisk talt alle bygninger bygd før 1900 være borte.

Med et bredere tallmateriale fra systematiske undersøkelser vil man kunne stille prognoser for hvor stor del av bestanden som vil forsvinne i løpet av en gitt tid. Disse dataene vil kunne danne grunnlag for politisk handling med sikte på vern.

Nasjonalt resultatmål

Kontrollregistreringen knytter seg til nasjonalt resultatmål 1: ”Det årlige tapet av verneverdige kulturminner og kulturmiljøer som følge av at de fjernes, ødelegges eller forfaller skal minimaliseres. Innen 2020 skal tapet ikke overstige 0,5 % årlig.”

1.2 De fire utvalgte kommunene til MOV-undersøkelsen år 2002

De aktuelle kommunene i år 2002 var Eidskog i Hedmark, Skjåk i Oppland, Sandnes i Rogaland og Saltdal i Nordland.

Kommune nr./navn	Innbyggertall	Befolkningsutviklingen i undersøkelsesperioden	Hovednæring	Antall SEFRAK-registrerte objekter
0420 Eidskog	6 400	Stagnasjon fram til 1997, deretter en svak økning	Industri, skogbruk, jordbruk	1201
0513 Skjåk	2 385	Svakt negativ	Jordbruk, skogbruk, trevareindustri, turisme	1026
1102 Sandnes	55 000	Sterkt økning – 55 %	Handel og service, industri, jordbruk	1214
1840 Saltdal	4 8000	Tilbakegang	Industri, handel, skoler, turisme, jordbruk.	743

NIKU har på oppdrag fra Riksantikvaren i år 2002 foretatt en kontroll av ØK-registreringen i de samme kommunene.

1.3 Generelt om SEFRAK – Nasjonalt bygningsregister

1.3.1 Historisk utvikling

Norsk Kulturråd tok initiativ til en landsomfattende registrering av faste kulturminner i Norge i 1970. Feltarbeidet kom i gang i form av prøveprosjekter i 1973. Registreringen ble først ledet av et eget sekretariat, "Sekretariatet For Registreringen Av faste Kulturminner i Norge", forkortet til SEFRAK. I 1977 ble sekretariatet oppløst, men navnet SEFRAK ble beholdt. SEFRAK ble da lagt under Miljøverndepartementets planavdeling. I 1989 ble ansvar for feltarbeid, registerdrift og videreutvikling av registeret overført til Riksantikvaren.

SEFRAK-registreringen ble avsluttet i 1995. Da var det registrert over 515 000 objekter. Ved et samarbeid mellom Statens Kartverk og Riksantikvaren ble SEFRAK-data koblet sammen med bygningsdelen i *GAB-registeret* og kalt *Nasjonalt bygningsregister*.

Feltarbeidet har vært faglig ledet av fylkeskommunenes kulturavdelinger. Fylkeskommunene og de enkelte kommuner har samarbeidet om den praktiske gjennomføringen av registreringen.

1.3.2 Opplysningene i registeret

SEFRAK-registreringen er en registrering av faste kulturminner. Med faste kulturminner menes jordfaste, ikke-bevegelige spor i landskapet etter menneskelig virksomhet.

Den opprinnelige hensikten var at registeret skulle omfatte alle typer kulturminner. Men av hensyn til fremdrift og ferdigstilling ble det bestemt fra departementet at registeret i første omgang skulle avgrenses til å omfatte bygninger. Enkelte steder er imidlertid andre faste kulturminner som veger, steingjerder, brønner og lignende tatt med.

Registeret omfatter derfor i hovedregel bare bygninger som er oppført i perioden 1537–1900. Unntak er gjort for enkelte miljøer som er vokst fram etter 1900, og for Finnmark og Nord-Troms hvor en stor del av bygningsmassen ble brent under krigen. Her er bygninger oppført i perioden 1900–1940 også tatt med. De fredete bygningene er allerede registrert i et fredningsregister. Kirkene og de statlige bygningene er registrert i tilsvarende registre. Det varierer om disse bygningene inngår i SEFRAK-registreringen.

SEFRAK-registerets styrke er bl.a. at alle bygninger innenfor det nevnte tidsrom er tatt med, uavhengig av alder, størrelse, teknisk tilstand, autentisitet, representativitet osv. Registeret er derfor egnet til å møte skiftende bevaringssyn og eventuelle nye prioriteringer som måtte komme innen kulturminnevernarbeidet. Ved bruk av registeret i MOV-undersøkelsen er det imidlertid viktig å huske at bygninger etter 1900 ikke er tatt med.

1.3.3 Registreringsmaterialet

Registreringen har vært drevet som feltarbeid. Opplysninger om bygningenes historie og tekniske tilstand, dvs funksjon, byggeår, eventuelle ombygginger, konstruksjon og materialer er fylt ut på skjema. Koder fra en detaljert kodeliste standardiserer informasjonen. Deretter har registrator kartfestet huset, fotografert, målt opp og tegnet grunnplan.

1.4 Bakgrunns materialet for MOV-undersøkelsen

1.4.1 Nasjonalt bygningsregister

SEFRAK-registreringen inneholder tre ulike registreringsskjema – skjema for hus, andre minner og miljøer. Denne MOV-undersøkelsen er konsentrert om hus og tar utgangspunkt i Nasjonalt bygningsregister. Andre minner og miljøer ligger ikke inne i Nasjonalt bygningsregister. I de fire kommunene består hovedtyngden i SEFRAK-registreringen av bygninger. Innslaget av registreringer av andre minner er lite. SEFRAK-registreringen i Sandnes fra 1980-tallet inneholder flest miljøskjemaer. I særlig Saltdal ble det registrert mange ruiner knyttet til den mer marginale bosettingen.

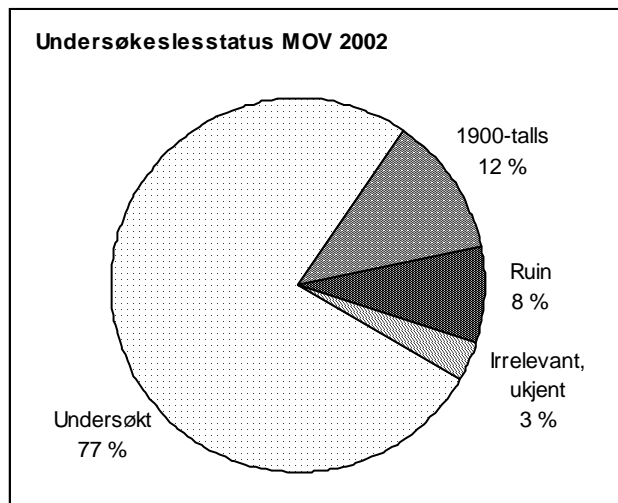
Variasjoner i registreringstidspunkt

Registreringen i de fire kommunene som var del av MOV-undersøkelsen i år 2002 forgikk fra 1976 til 1994. De fleste hus ble førstegangs-registrert i perioden 1978–1987. Det ordinære feltarbeidet var avsluttet 1991. Registreringene fra 1994 er få, og i hovedsak gjort i forbindelse med oppretting/avslutning av registreringen i kommunen.

Undersøkte bygninger 2002

I Nasjonalt bygningsregister er det til sammen 4184 registrerte objekter fra Eidskog, Skjåk, Sandnes og Saltdal. Ikke alle disse er med i undersøkelsen, da flere faller utenom av forskjellige årsaker.

Kommune	Registrerte objekter 1976–94	Datert til 1900-tallet	Ruiner	Irrelevante/ukjente	Undersøkte bygninger 2002
0420 Eidskog	1201	125	33	15	1028
0513 Skjåk	1026	14	45	60	907
1102 Sandnes	1214	270	129	34	781
1840 Saltdal	743	103	147	26	467
Samlet 2002	4184	512	354	135	3183



I alt 3183 bygninger er undersøkt og ligger til grunn for resultatanalysene i kommunerapportene for MOV-undersøkelsen 2002.

Diagrammet til venstre viser hvor stor andel av de registrerte objektene som undersøkelsesgrunnlaget utgjør (77 %), og hvor store andeler de andre gruppene har.

Ruin

MOV-undersøkelsen gjelder endringsstatus for bygninger. Objekter som ble registrert som ruiner er derfor trukket ut av undersøkelsen. Det er registrert både ruiner og andre typer minner i de fire kommunene. Det varierer noe hvordan ruinene er lagt inn i SEFRAK-databasen. Noen kan være lagt inn som "andre minner".

Registreringen viser at det har vært ulik praksis mht. hva som definerer en ruin. Noen har strengt fulgt SEFRAK-instruksen, andre har definert huset som ruin først når det bare er grunnmurer tilbake. Det vil uansett være rom for skjønn her. I et par tilfeller er definisjonen endret fra ruin til stående hus under MOV-undersøkelsen.

Irrelevant

Noen hus ligger med to ulike registreringsnr. i registeret. Det ene er derfor trukket ut av undersøkelsen som irrelevant.

Noen "andre minner" er lagt inn i registeret som hus. De fleste av disse er brønner og sisterner.

Registeret inneholder også nye hus satt på gamle murer. Alder, funksjon og andre historiske opplysninger gjelder muren (som med andre ord er en ruin), mens bygningsbeskrivelsen gjelder det nye huset. En del hus som er flytta til nåværende sted godt ut på 1900-tallet, og mye ombygd ved gjenoppsetting, er også holdt utenom undersøkelsen.

Ukjent

Enkelte registreringer har mangler mht. kartfesting. Det kan være at henvisning til kartblad mangler på skjemaet, at registreringsnr. ikke finnes på det aktuelle kartbladet, eller at kartbladet er kommet bort. Dette har særlig fått konsekvenser for registreringer i utmark. De fleste av objektene med slike mangler

i kartfestingen er kommet i gruppen "ukjent". Noen objekter i registeret er notert som "avvist ved registrering". Her mangler all informasjon utenom objektnr.

Det finnes også enkelte skjemaer som har så mangelfulle opplysninger at de er trukket ut av MOV-undersøkelsen. Det kan være mangler eller feil mht. fotografier, feil kartfesting og andre åpenbare feil mht. objektopplysninger. Det er usikkert hvilke hus som er registrert.

I tillegg er det hus som av ulike grunner ikke er befart, og der heller ikke kontakt med eiere/brukere har kunnet gi opplysninger.

1.4.2 Undersøkte SEFRAK-data

Utgangspunktet for MOV-undersøkelsen har vært å se om de SEFRAK-registrerte bygningene fremdeles står, og om de er endret siden førstegangs-registreringstidspunktet. I feltarbeidet har prosjektet benyttet kartutplott som er produsert hos Riksantikvaren og papirkopier av SEFRAK-skjemaene. De innsamlete dataene er lagt inn i en database som har utgangspunkt i et ekstrakt av SEFRAK-opplysningene i Nasjonalt bygningsregister.

For å undersøke eventuelle fysiske endringer i den registrerte bebyggelsen er det tatt utgangspunkt i SEFRAK-skjemaets fotografier, og beskrivelser av eksteriøret på førstegangs-registreringstidspunktet. Det er ikke gjort noen systematisk nyregistrering av enkeltelementer lik den opprinnelige registreringen. Observasjonene av endringene er basert på skjønn og har munnet ut i klassifisering av endringstyper (se neste kapittel).

I tillegg til å undersøke de rent kvantitative forandringer i kulturminnebestanden – hvor mange som er tapt og endret – har det vært et mål å se på mulige kvalitative forandringer. Hva slags følger tap og endringer har fått for det kulturhistoriske innholdet, og representativiteten i kulturminnebildet som helhet. Med utgangspunkt i strukturen i SEFRAK-registeret har man valgt ut noen aspekter som er undersøkt nærmere, det gjelder samfunnssektor, sosial miljøsammenheng, hustyper og alder. Andre aspekter som er undersøkt er geografiske variasjoner, og med bakgrunn i den lange registreringsperioden, om det er mulig å spore tendenser i tap-/endringsfrekvensen over tid.

Samfunnssektor

SEFRAK-registeret er bygd opp etter en grovsortering av objektene i forhold til hvilke samfunnssektorer objektet tilhører. Dette er knyttet til koden for opprinnelig funksjon og nåværende funksjon. Utgangspunktet for MOV-undersøkelsen er opprinnelig funksjon. SEFRAK's ulike samfunnssektorer er: 1. Landbruk, fiske og fangst, 2. Boligbebyggelse uten næringstilknytting, 3. Fritidsbosetning, 4. Industri, 5. Merkantil virksomhet, 6. Offentlig forvaltning, kirke og militærvesen, 7. Undervisning, forskning og andre kulturformål, 8. Samferdsel, 9. Offentlig tjenesteyting og sosiale formål. I forhold til undersøkelsen av hustyper gir samfunnssektor et mer overordnet bilde av den samfunnsmessige miljøsammenhengen kulturminnene har vært en del av. Undersøkelsen ønsker å se om kulturminner tilknyttet bestemte samfunnssektorer har vært mer utsatt for tap og endringer enn andre. I flere kommuner er det svært få objekter i sektorene utenom landbruk. For å lette oversikten er derfor enkelte av "de andre" sektorene slått sammen i de grafiske framstillingene.

Sosial miljøsammenheng

Objektene i SEFRAK-registeret er koplet mot sosial miljøsammenheng. De er grovsortert i tre grupper som er: 1. Embetsverk/institusjon (eks. prest, sorenskriver, kommune, forening), 2. Næringsdrivende (eks. godseier, bonde, fisker, kjøpmann – det varierer om kategorien behandles som én gruppe eller mer finmasket) og 3. Arbeider, husmann, tjenestemann. Undersøkelsen ønsker å se om kulturminner fra bestemte sosiale miljøer er mer utsatt for tap eller endringer enn andre.

Definisjon av hustyper

Den undersøkte bygningsmassen er inndelt i et fast sett med hustyper for alle de undersøkte kommunene. Hustypene er løsrevet fra SEFRAK-systemets funksjonsinndeling, som ville vært for

omfattende. I valg av hustype er det gjort en skjønnsmessig avveining av den funksjon huset er bygd for, og det preget det har i dag. Oftest vil hustypebetegnelsen samsvare med den man finner i objektrubrikken på SEFRAK-skjemaet. I inndeling av hustyper er det sett bort fra næringstilknytting og sosial miljøsammenheng da dette undersøkes for seg. Kategorien "Bolighus/våningshus" vil derfor være vid og omfatte bolighus på husmannsplassen, prestegården, i arbeiderforstaden og i villabyen. (I tabellene i vedlegget er imidlertid boliger og uthus uten spesiell næringstilknytting skilt ut – f.o.m. 2001). Listen under viser at hustyper knyttet til jordbruket dominerer i materialet.

Hustypebetegnelsene som er brukt i MOV-undersøkelsen (og lagt inn i databasen) representerer en grovsortering. "Sidebygning" omfatter hus der bryggerhus, drengestue og kårstue inngår. "Andre mindre uthus i/nær tunet" omfatter hus som utedo, vedskjul, vognskjul, smie, kjone, badstue m.m. Med "Fjøs, stall, låve" er det tenkt på enkeltstående eller sammenstilte uthus i rekke, i motsetning til "Driftsbygning" som er enhetsbygningen/enhetslåven i jordbruket. For hus i utmarka er det skilt mellom slike som står i hjemmemarka – "Utløe, sommerfjøs", og hus på setra – hvor ordet "seter" er lagt til i hustypebetegnelsen.

Tanken er at undergruppene forenkler oversikten, samtidig som inndelingen tar vare på typiske trekk ved eldre byggeskikk – med egne hus for et variert sett med arbeidsoppgaver, funksjoner og utnyttelsen av ulike ressurser i landskapet.

Betegnelsene som brukes er standardiserte, da de lokale betegnelsene varierer.

For at den grafiske framstillingen skal være lesbar er hustypene (utenom "Bolighus/våningshus" og "Bygård") igjen inndelt i større grupper. Gruppene som grafene er bygd på vises med uthevet skrift i tabellen under. For oversikt over resultatene fra MOV-undersøkelsen fordelt på de enkelte hustypene, viser vi til tabeller i vedlegg til hver kommunerapport.

Bolighus/våningshus

Mindre uthus i/nær tunet

Sidebygning

Stabbur/loft

Andre mindre uthus i/nær tunet

Driftsbygninger i tunet

Fjøs, stall, låve (enkelstående)

Driftsbygning (enhetsbygningen)

Hus i utmarks/seter

Utløe, sommerfjøs

Kvern, sag

Koie

Andre hus i utmark

Seterstue/seterbu/sel

Seterløe

Seterfjøs

Andre hus på setra

Naust, sjøhus, fyr m.m.

Naust

Sjøhus

Rorbu

Fyr m.m.

Bygård

Uthus knyttet til bolig/bygård

Andre hustyper

Næringsbygg (meieri, industri, kraftverk, teglverk, mølle, trandamperi, salteri, røykeri m.m.)

Kraftstasjon, transformatorstasjon

Forretning

Hotell, gjestgiveri, skysstasjon, kafé m.m.

Stasjonsbygning

Kirke, kapell

Skole/internat

Forsamlingshus

Sykehus, pleiehjem

Kommunehus

Bygdemagasin, telthus, tollbod

Hytte

Ukjent

Datering

Tidfestingen av hus i SEFRAK-materialet må leses med forbehold, datering er hentet fra registreringsskjema og er som hovedregel ikke kontrollert. Som for de andre variablene er det en stor grad av skjønn i datering. Likevel mener vi at dateringene er interessante i forhold til analysen. Med utgangspunkt i hvordan dateringer av hus forholder seg til Kulturminneloven, er dateringene sortert etter følgende grupper: Før 1650, 1650–1849, uspesifisert 1800-tall, 1850–1899, 1900-tall, ukjent.

Datering i forhold til flyttete hus er et eget problemområde. Det har vært ulike tradisjoner for hvordan flyttete hus dateres – med utgangspunkt i gjenreisingsåret eller antatt byggeår før flytting. MOV-

undersøkelsen har lagt seg på den siste forståelsen av "alder", siden denne har vært mest utbredt. I den utstrekning opplysningene på skjema klargjør bakgrunn for datering er dateringsåret korrigert for dette for undersøkelsen. Dette er først og fremst aktuelt for eldre flyttete hus gjenoppsatt på 1900-tallet, siden 1900-talls hus i utgangspunktet er holdt utenom undersøkelsen. Andre opplagte feildateringer, skrive/punchefeil og lignende er korrigert der man har blitt oppmerksom på det.

Registreringskretser – geografiske forhold

Et siktemål med MOV-undersøkelsen er å se om beliggenhet i forhold til sentrum/periferi, tettbygde/spredtbygde områder påvirker kulturminnebestanden.

SEFRAK-registreringen ble organisert i felt etter de samme grunnkretser som SSB har brukt i folketellingene fra 1970, 1980 og 1990. Disse tar utgangspunkt i befolkningstetthet. Kretsinnstillingen for Eidskog, Skjåk og Sandnes er organisert etter grensene som gjaldt ved folketellingen i 1970. Saltdal er organisert etter kretsinnstillingen som ble innført ved folketellingen i 1980. Kretsinnstillingen som SSB benyttet i 1980 inneholder flere kretser enn den fra 1970. I kretsinnstillingen fra 1970 er tettstedene skilt ut som egne kretser. Det er de ikke i 1980.

Kretsinnstillingen kan belyse tap og endringer knyttet til kulturminnenes geografiske beliggenhet, dvs. om visse strøk i en kommune er mer utsatt enn andre.

For oversikt over resultatene fra MOV-undersøkelsen fordelt på registreringskretser viser vi til tabeller i vedlegg til hver kommunerapport.

Registreringsperioder

Det er store forskjeller kommunene i mellom mht. registreringstidspunkter:

- Eidskog har den lengste registreringsperioden fra 1976 til 1987, men med få hus det første året. Registreringen startet først for alvor i 1978.
- Skjåk begynte registreringen i 1977 og avsluttet i 1981, med tyngdepunkt i 1979.
- I Sandnes foregikk registreringen fra 1979 til 1988, med tyngdepunktet 1980-84. Kun få hus ble registrert i 1987 og 1988.
- Saltdal har den ferskeste registreringen av kommunene som ble undersøkt i 2002, fra 1982 til 1991, med noen få etterregistreringer i 1994.

Det store tidspennet i registreringen (26 år for kommunene som ble undersøkt i år 2002) kompliserer tolkningen av resultatene. For å kompensere for dette er registreringsåret lagt inn i databasen sammen med resultatene. Materialet er i analysen delt inn i registreringsperioder på 5 år. Disse er:

1975–79	1980–84	1985–89	1990–94	1995–99
---------	---------	---------	---------	---------

De samme perioder brukes for de fleste kommunene med stort tidspenn i registreringen. Dette gir muligheter for å se nærmere på forskjeller mellom registreringsperioder og på forskjeller mellom kommunene. Der det gir mest mening med annen inndeling, er det denne som ligger til grunn for analysen.

1.4.3 Parametere for MOV-undersøkelsen

Følgende parametere skal undersøkes: 1) tap, 2) endring og 3) teknisk tilstand.

Tap

Tap er det absolutte tap av SEFRAK-registrerte objekter siden registreringstidspunktet. Det betyr at huset fysisk sett er borte.

Flytting som tap

Hus som er flyttet vil framkomme som tap, med unntak for flytting innen et snevert geografisk område – som for eksempel et gårdstun. Så langt undersøkelsen gir opplysninger om det, er det gjort rede for hvor mange som er flyttet.

Endring – tilbygg, påbygg, ombygging

Det er definert tre ulike grader av endring: A, B og C.

Endringstype A Stor endring. Sterk grad av ombygging. Utvidelse eller reduksjon av bygningens bruksareal. Tilbygg/påbygg som i størrelse dominerer den opprinnelige bygningen. Bygningens opprinnelig volumkarakter er endret.

Endringstype B Middels endring. Mindre omfattende ombygging. Utvidelse eller reduksjon av bygningens bruksareal. Mindre påbygg/tilbygg som underordner seg den eksisterende bygningen.

Endringstype C Liten endring. Endring av bygningens karakter gjennom generelt vedlikehold, for eksempel ved utskifting av ytre bygningselementer som ny panel, takbelegg og vinduer/listverk.

I utgangspunkt tar MOV-undersøkelsen ikke stilling til om endringene er gode eller dårlige.

Et mål med undersøkelsen er å skille ut antall bygninger som er så sterkt ombygde at det er lite eller ingenting igjen av bygningens opprinnelig karakter (endringstype A). Disse bygningene har i stor grad mistet sitt opprinnelige preg, og vil som regel i kulturminnesammenheng regnes som relativt verdiløse. De kan likevel ha bygningshistorisk kunnskapsverdi og eventuell annen kulturhistorisk interesse.

For endringstype B og C vil et eventuelt tap av kulturhistorisk verdi variere langt mer med hvordan endringene er utført. Endringstype B kan for eksempel romme hus som er tilbygd, men hvor den opprinnelige delen har beholdt både form og autenticitet i detaljer.

Enkelte endringer representerer nok for folk flest en tilbakeføring til eldre uttrykk. De vil likevel bli registrert som en endring i denne undersøkelsen, som oftest i gruppe C. En vanlig endring av denne typen er for eksempel at moderne takbelegg erstattes av torv. Hus som ved registreringen hadde funksispreg som følge av endringer midt på 1900-tallet, og som nå er "ført tilbake" til empire eller sveitserstil, er også klassifisert i gruppe C – om de ikke ellers er tilbygd eller påbygd. MOV-undersøkelsen tar ikke hensyn til om det er belegg for om endringer er historisk riktige eller ikke.

Utgangspunktet er huset ved førstegangs-registreringstidspunktet. Det blir likevel et stort element av skjønn i klassifiseringen av de endrete husene i de tre endringstypene. Karakterendring kan være like utslagsgivende som størrelsen på påbygg/tilbygg. En endring, som klart signaliserer funksjonsendring, kan representere et like stort inngrep i husets karakter som et tilbygg.

På et hus som alt er preget av mange endringer i nyere tid, for eksempel med mange ulike typer vinduer, panel m.m. vil nye utskiftninger i mindre grad merkes. Det er også stor forskjell på hva de enkelte hustypene vil tåle. En stor driftsbygning som alt er sammensatt av flere utbygg vil ha større "toleranse" for nye tilbygg, enn en klassisk tømmerlåve eller et lite stabbur.

Problemer med å registrere mindre endringer

Dette berører vurderingen av hvilke objekter som skal klassifiseres i endringsgrad C eller gå inn i restkategorien "uendret". I mange tilfelle kan det være vanskelig både å observere og klassifisere mindre endringer. Dette kan dels ha med kvaliteten på foto og bygningsbeskrivelsen på SEFRAK-skjemaet å gjøre. For å få mest mulig enhetlig behandling av materialet, er det valgt å ikke se på skifting mellom relativt moderne taktekke som bølgeblikk, eternitplater, asbestplater, aluminiumsplater, papp m.m. som endring.

Det kan også være vanskelig å spore endringer av visse vindustyper. Det gjelder særlig moderne sprosevinduer som kan være vanskelig å se på fotografier uten nærbilder. Det kan være vanskelig å skille falske sprosper fra ekte, og vippevinduer i riktig format fra eldre. Det ligger derfor en stor grad av skjønn og vurdering av karakter i om dette er vurdert som endring.

Om panel, listverk, vinduer og takbelegg er helt fornyet, men av samme typer som ved registreringen, vil dette i de fleste tilfelle ikke bli registrert som endring. Undersøkelsen har derfor ikke som mål å registrere tap av autenticitet på detaljnivå.

Står – status ukjent

En del hus har det ikke vært mulig å klassifisere endringsgrad til. Dels skyldes det, som nevnt over, kvaliteten på SEFRAK-skjemaet, dels kan det være hus som var under oppussing/ombygging – enten ved den opprinnelige SEFRAK-registreringen, eller ved MOV-undersøkelsen. Disse går inn i undersøkelsen som "Står".

Riving av deler av hus

En spesiell type endring framkommer når deler av hus blir revet, og gjelder ofte der konstruksjoner som laft, bindingsverk, skjelerverk eller stav/grind er kombinert. En typisk endring her er at de deler av huset som er bygd i lettere konstruksjon er mer utsatt for forfall og derfor blir revet, mens den tømra delen står igjen. Det er f.eks. aktuelt for svalgangen på stabbur i Skjåk, og stabbur i Saltdal der skjelertilene fjernes. Ofte gjelder slike delrivinger driftsbygninger, og da er særlig fjøset utsatt. Grindabygde hus kan bli forkortet med noen stavpar.

I slike tilfelle kan den resterende delen være uendret. I utgangspunkt er disse klassifisert som endringstype B. Der den revne delen har vært den dominerende eller husene i tillegg er endret på andre måter, er de klassifisert som endringstype A.

Takbelegg

Den mest vanlige endringen i alle de undersøkte kommunene er skifting av taktekke, og gjelder de fleste hus klassifisert under endringstype C. Utskifting til mer moderne materialer, metallplater, sementstein og papp er fortsatt det mest brukte ved endringer. Utskifting fra en type "moderne" platetekke til et annet, er ikke registrert som endring i MOV-undersøkelsen. Dette fordi denne endringen kan være vanskelig å bestemme.

Truet på grunn av dårlig teknisk tilstand/forfall

Bygningene er vurdert etter tilstand ved MOV-undersøkelsen, og det er ikke foretatt en systematisk sammenligning med tilstanden da de ble registrert første gang, men denne har vært en pekepinn. Det er et stort element av skjønn i vurderingen, som baserer seg på et første inntrykk og ikke tekniske undersøkelser. Det er bare de mest truede som er tatt med, og tilstanden er ikke kjent for alle gjenstående hus. Tallene over truede på grunn av forfall/teknisk tilstand må leses som minimumstall.

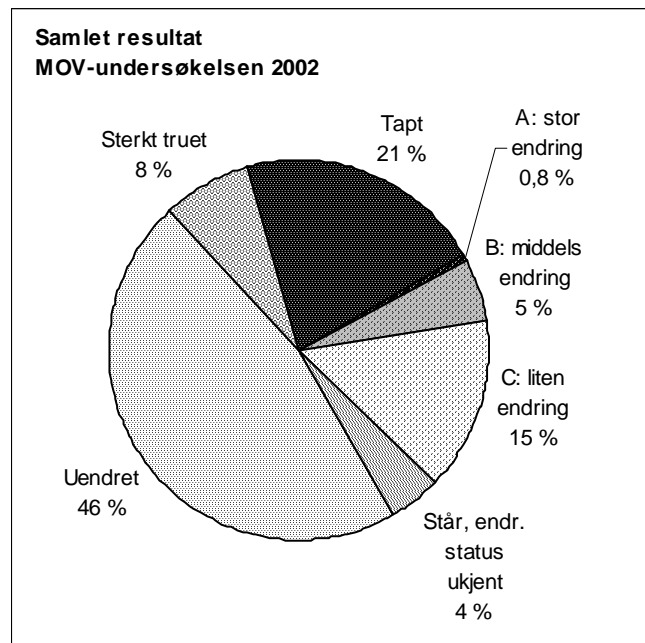
Konsekvenser og tendenser

Målet med dette punktet er å fange opp sammenhenger som ikke kommer fram ved den kvantitative analysen av SEFRAK-objektene, på bakgrunn av kommunens generelle utvikling. Utgangspunktet er utviklingen siden registreringen ble avsluttet. Det ses på konsekvenser av fraflytting/tettstedsvekst, strukturendringer i næringslivet og eventuelle større inngrep/arealfragmentering.

1.5 Samlet resultatoversikt MOV 2002

1.5.1 Kvantitative forandringer

	Tapt		Truet		A: stor endring		B: middels endring		C: liten endring		Står, endringsstatus ukjent		Uendret (unntatt truet)	
	antall	%	antall	%	antall	%	antall	%	antall	%	antall	%	antall	%
Eidskog	209	20 %	65	6 %	12	1,2 %	55	5 %	164	16 %	48	5 %	475	46 %
Skjåk	160	18 %	121	13 %	10	1,1 %	55	6 %	148	16 %	30	3 %	383	42 %
Sandnes	235	30 %	36	5 %	2	0,3 %	40	5 %	127	16 %	40	5 %	301	39 %
Saltdal	74	16 %	21	4 %	1	0,2 %	14	3 %	41	9 %	23	5 %	293	63 %
MOV 2002 samlet	678	21 %	243	8 %	25	0,8 %	164	5 %	480	15 %	141	4 %	1454	46 %

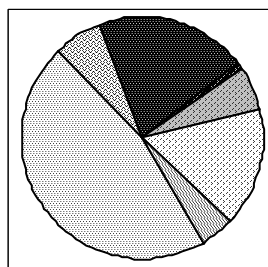


MOV-undersøkelsen 2002 omfatter 3183 bygninger for de fire kommunene samlet. Av disse har 678 gått tapt. Det tilsvarer en prosentandel på 21 %.

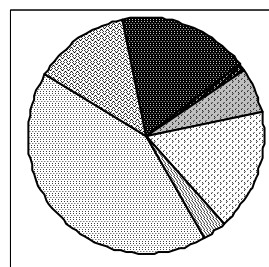
243 bygninger er så sterkt truet på grunn av svekket teknisk tilstand at de er rivingstruet. Det tilsvarer en prosentandel på 8 % av de undersøkte bygningene. Dette er et minimumstall.

Bare 25 hus, dvs. 0,8 %, er så sterkt ombygde at de er vanskelige å kjenne igjen – endringstype A.

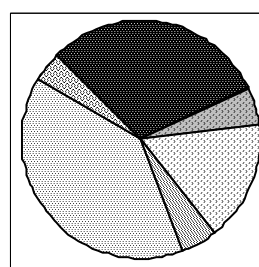
Tallene for tapt, sterkt truet og stor endring (endringstype A) utgjør til sammen en bolk på ca. 30 %, der kulturminneverdiene er borte for alltid, eller er sterkt svekket.



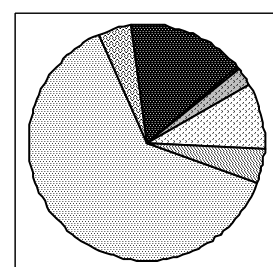
Eidskog



Skjåk



Sandnes



Saltdal

Kakediagrammene for de fire kommunene viser disse klare forskjeller, men også fellestrekk.

Sandnes skiller seg ut med størst andel tapte. Om man ser på det viktigste trusselbildet for bestanden totalt – den samlede prosentandel tapt, truet og endringstype A (stor endring), blir forskjellene mellom kommunene noe moderert: Sandnes 35 %, Skjåk 32 %, Eidskog 28 % og Saltdal 21 %.

Saltdal utmerker seg med lavest andel både for tap, sterkt truet og endring, og dermed med markert større andel hus som er uendret og i tilnærmet samme tilstand som ved SEFRAK-registreringen. De andre har til felles at under halvparten av de undersøkte husene framstår som uendret i 2002, og variasjonen mellom dem når det gjelder dette segmentet er ikke så stor. Sandes har færrest hus som står slik de var ved SEFRAK-registreringen.

Andelen endrete hus samlet (alle typer endringer) i Saltdal er 12 %. Prosentandelen endrete er påfallende lik for de tre andre kommunene, 22–23 %, og nær det dobbelte av i Saltdal. Hus i Eidskog og Skjåk har i noe større grad gjennomgått mer omfattende endringer (endringstype A), men for øvrig er den prosentvise fordelingen av endringstyper nær sammenfallende.

Registreringstidspunkt og resultatforskjeller

Forskjeller i registreringstidspunkt er viktig å ha i mente når man sammenligner resultatene for kommunene. Saltdal, som kommer best ut, har også den ferskeste registreringen. De kom i gang i 1982 og avsluttet i 1991. De andre kommunene startet registreringen på slutten av 1970-tallet. Men registreringen i Eidskog strakk seg langt ut i tid, fra 1976–87. Om man ser på hvor registreringstyngden ligger på tidsaksen, er det størst avstand mellom Skjåk og Sandnes på den ene siden og Saltdal på den andre.

Går man nærmer inn på utviklingen i de enkelte registreringskretsene i kommunene blir bildet ennå mer sammensatt. Sandnes har de største tapene i de delene av kommunen som ble registrert sist, det samme gjelder dels Eidskog, da et par av de senest registrerte kretsene har størst tap. For Skjåk er det relativt liten forskjell i tap etter når hus ble registrert.

Selv om det er rimelig å anta at tiden som er gått siden registreringen påvirker resultatet, er det usikkert hvor mye. Geografiske forskjeller står fram som viktigere for kommunene som ble undersøkt i 2002.

1.5.2 Kvalitative forandringer

Hus med opprinnelig tilknytning til primærnæringene, dvs. jordbruk og fiske, dominerer i alle kommunene – i Skjåk og Saltdal er denne sektoren nær enerådende. Sandnes har lang industrihistorie, et eldre bysentrum og tidlig differensiert næringsliv i byen og bynære områder. Sandnes-materialet skiller seg derfor ut med et bredere spekter i fordelingen på samfunnssektorer, sosiale miljøer og hustyper, selv om hus som dokumenterer primærnæringenes historie også her er i flertall. Også Eidskog har et merkbart innslag av kulturminner med annen bakgrunn enn skog og jordbruk. Disse er særlig lokalisert til stasjonsbyene fra slutten av 1800-tallet, og her peker Magnor seg ut med sine industritradisjoner. I Saltdal er kommunesentret Rognan et gammelt strandsted, men det meste av den gamle bebyggelsen her gikk tapt i en storbrann i 1979.

Samfunnssektor

Siden primærnæringene dominerer grunnlagsmaterialet er det naturlig at det er her vi finner de fleste tapene i antall. Prosentandelen tapte ligger likt med, eller svært nær gjennomsnittet i alle kommunene.

Det er større variasjon i hvordan de andre sektorene kommer ut i undersøkelsen. Lite antall gir dessuten usikre eller misvisende resultater i noen kommuner. Sandnes, som har flest andre typer næringer/sektorer representert, har en markert større prosentandel tap for hus knyttet til industri og handel. Kategorien "Bolighus uten fast næringstilknytning" er den neste største sektoren både i Sandnes og Eidskog, og tapsandelen her ligger noe under gjennomsnittet. At embetsgårder, som prestegården, futegården, forsamlingshus og lignende stort sett er intakte er som forventet. En gruppe blant de offentlige bygningene som ser ut til å være noe mer utsatt er de gamle skolestuene, som skolesentraliseringen på 1960- og 70-tallet gjorde overflødige. Det er særlig Sandnes som markerer seg her. Også Saltdal og Skjåk har tap over gjennomsnittet for skolestuene, men få registrerte gir store utslag prosentvis.

Sosial miljøsammenheng

I 2002-undersøkelsen kommer det særlig tydelig fram at hus som representerer småkårsfolks historie er en sårbar gruppe med tap godt over gjennomsnittet. Tap i kategorien vises mest markert i Eidskog og Sandnes, men også i Skjåk. I Saltdal er det noe lavere prosentvis tap i kategorien enn for gjennomsnittet i kommunen, men her er antallet så lite at det ikke endrer bildet for 2002 samlet. Det er først og fremst utviklingen på husmannsplassene som gir dette utslaget. Betydningen av disse tapene forsterkes av at endringene i kulturlandskapet først og fremst truer de samme miljøene. Det karakteriserer de mest marginale plassene øverst i dalsidene og bakliene i Skjåk, skogsarbeiderbruk og plasser i Eidskog og de mest marginale og seinest opptatte bruka i Saltdal. Tapet i rene arbeidermiljøer er noe lavere, det gjelder også i Sandnes som har den største andelen hus registrert som arbeiderboliger. Uansett er dette tap av en kulturminnetype som i utgangspunktet er desimert i forhold til bestanden som helhet.

Sandnes og Eidskog har materiale med størst spredning på ulike yrkesgrupper og sosiale kategorier. Det er bare i Sandnes fiskere framstår som en tydelig gruppe, men i tap skiller den seg ikke ut fra gjennomsnittet. Her må bemerkes at "fiskerbonden" ikke trer fram som egen kategori i SEFRAK, de fleste vil være registret som "bonde", dette er aktuelt både for Sandnes og Saltdal. I Saltdal har kombinasjonsbruket vært viktig, her inngår ikke bare fiske, men også skogbruk og båtbygging. Kategorien "Annen næringsdrivende" består i hovedsak av kjøpmenn og handverkere, og det varierer mye hvordan de kommer ut i tapsbildet. I Eidskog har kategorien tap over gjennomsnittet, i Sandnes ligger det nær gjennomsnittet. I Saltdal er denne gruppen nesten fraværende på grunn av brannen på Rognan. Ett tap av få gjenstående ellers i kommunen gir derfor stort utslag.

Jordbrukets bygninger

Det største tapet gjelder hus som dokumenterer eldre driftsformer i jordbruket, hus for spesialiserte funksjoner og hus for ekstensiv utnyttelse av naturressursene. Det er hustyper det ikke lenger er bruk for, og som det er vanskelig å finne nye funksjoner til. De samme hustyper er truet på grunn av dårlig teknisk tilstand.

Det er variasjoner i hvilke hustyper som er mest rammet, variasjoner som reflekterer forskjeller i ressursgrunnlag, historisk utvikling og lokal byggeskikk. Driftsbygningene i tunet er særlig utsatte, med tapstall godt over gjennomsnittet i Eidskog, Sandnes og Skjåk. Driftsbygningene i Saltdal skiller seg derimot positivt ut, med en tapsprosent på det halve av gjennomsnittet i kommunen. Det kan ha noe å gjøre med den relativt store andelen "enhetslåver" i materialet for Saltdal, og denne har påfallende lavt tap (4 %).

Skjåk har det mest alderdommelige bildet når det gjelder typer driftsbygninger i tunet, med mange små funksjonsspesialiserte hus for ulike dyreslag og fôr. Her er det få enhetslåver, og tapstallene er høye for begge generasjoner driftsbygninger. Det samme gjelder Eidskog og Sandnes, som har jevnere fordeling av de to kategoriene i grunnlagsmaterialet. Om man ser alle kommunene under ett er det en klar overvekt av tap for den eldre typen med fjøs, stall, låve som står for seg selv.

Når det gjelder andre småhus i det tradisjonelle gårdstunet, som eldhus/bryggerhus, drengestuer, smier, skjul, stabbur m.m., er bildet for 2002 variert. Sandnes skiller seg ut med høye tap for alle hus i denne kategorien, enten de hører hjemme på landet eller står i bymiljø. Saltdal ligger i den motsatte enden, med tap noe under gjennomsnittet, men det er tilgjengelig jevnt fordelt på de enkelt hustypene. Det er situasjonen for stabburet som utgjør forskjellen mellom kommunene. Eidskog og Skjåk har markert lavere tap for stabburet, mens tapsandelen for de andre småhusa i tunet ligger godt over gjennomsnittet. Det er få stabbur i Sandnes, det er ikke en del av eldre, tradisjonell byggeskikk, mens det inngår i de fleste gårdstun i Eidskog, Skjåk og Saltdal. Å dømme etter den noe høyere tapsandelen i Saltdal, kan det se ut som om stabburet har vært mer beskyttet av høyere status i Eidskog og Skjåk.

Skjåk og dernest Saltdal har størst andel hus knyttet til utnyttelsen av skog og utmark. I Skjåk gjelder det meste av dette seterbebyggelse på langsetre inn mot fjellheimen. I Saltdal er dette først og fremst høyløer og sommerfjøs i heimemarka og utløer, og disse har særlig stor tapsandel – 45 %. Utløer er generelt en hustype som peker seg ut med høye tapstall og stor andel som er i dårlig stand.

Bildet for andre hus på setrene i Skjåk er mer vekslende. Seterstua har markert lavere tapsandeler enn gjennomsnittet, men ligger på topp når det gjelder endringer. Løa og fjøset på setra har tapstall nær gjennomsnittet. Materialet fra Sandnes og Eidskog reflekterer at strukturendringene i jordbruket som gjorde seterbebyggelsen overflødig, var kommet langt her da SEFRAK-registreringen kom i gang. Sporene etter seterbruket er fragmentariske, i Sandnes bare tufter, i Eidskog dreier det seg om meget få objekter.

Sjøbrukets hus

Naust og sjøhus er bare registrert i Sandnes og Saltdal, og med flest objekter i Sandnes. Resultatet spriker noe – tapsandelen ligger godt under gjennomsnittet i Sandnes, men noe over i Saltdal – der ny E6 har gjort innhogg i særlig ett miljø. Samlet gir det likevel grunnlag for å si at sjøbrukets hus har vært mindre utsatt for forfall og tap enn jordbruksbebyggelsen. Det har vært lettere å opprettholde bruken av naust og sjøhus, uten for store ombygginger – som del av fiskerinæringen, eller til fritid/turisme. Med unntak av ett konkret miljø i Saltdal, er sammenhengene i sjøbruksmiljøene i begge kommunene stort sett slik de var ved registreringen. Men fritidsbruken preger mer og mer av omgivelsene, særlig i Sandnes.

Bolighus/våningshus

Bolighuset har lavere prosentandel tapte enn gjennomsnittet i alle kommuner. Sandnes har flest tapte bolighus i antall, bl.a. fordi det er registrert svært mange i kommunen. Det gir noe lavere tapsprosent enn gjennomsnittet, men den er likevel høy sammenlignet med de andre kommunene – 26 %. Ellers er det ingen påfallende forskjeller mellom kommunene når det gjelder bolighusets status 2002. I alle kommuner gjelder det at bolighuset er den hustypen i registreringsmaterialet som er mest i bruk, enten som fast bolig eller som feriested. Det er derfor mest endret, og har størst andel mer omfattende endringer. Andelen truete på grunn av dårlig teknisk tilstand er i hovedsak lavere enn gjennomsnittet, med unntak for Saltdal hvor den er lik gjennomsnittet.

Ved arealutvidelser av bolighus (endringstype B) er det ny inngang, gjerne med sanitæranlegg i et nytt vinkelutbygg mot tunet, som er det meste vanlige – om vi ser bort fra verandaer. Ofte erstatter disse et tidligere og mindre tilbygg. Ved større arealutvidelser er mange ulike løsninger representert. Noen har klare referanser til lokal byggeskikk, planløsninger og eldre utbyggingstradisjon. I Sandnes er det eksempler på at utvidelser av boarealet får formen av skuter for endeveggene, dette er her en tilbyggsskikk som skriver seg fra mellomkrigstid. Breddeutvidelser på baksidene i form av sitak med og uten knekk, som i form kan minne om en langsgående "svol", er en måte å utvide de minste husene på både i Sandnes og Skjåk. Tilbygg i lengderetningen er vanlig både i Eidskog og Saltdal, noen ganger i full høyde, men vel så ofte som en lavere og klart atskilt, ny fløy. Saltdal hører til det nordlige området for "trønderlånets" utbredelse. Det er mange "lån" (eller "nordlandslån") i materialet, men den tradisjonelle utvidesskikken med tilbygg i full høyde i lånets lengde har ikke vært mye brukt i undersøkelsesperioden. Det er flere tilbygg i lengden, men disse har ofte mindre takhøyde. Med smått og stort dominerer nok ulike vinkelutbygg utformingen av arealutvidelsene for bolighus i de fire kommunene sett under ett.

Eksteriørendringer, skifte av stilpreg

De fleste endringer gjelder utskifting av ytre bygningselementer (endringstype C), og dreier seg om vedlikehold. Skifte av taktekke er den mest forekommende endringen. Som oftest skiftes det da til mer moderne typer enn det som lå på ved SEFRAK-registreringen, plater av metall eller sement.

Åpning av hagefasaden med dør til veranda og platting ligger bak mange av C-endringene, særlig i Sandnes, men det er også eksempler i Eidskog, og noen få i Saltdal.

Samtidig som mange hus har mistet alderspreg og lokalt preg ved utskifting til nye materialtyper, er det en økende tendens til å ta i bruk mer tradisjonelle materialer og eksteriørløsninger. Vi finner nylagte tak med torv, bord og gjenbruk av eldre teglstein. I Eidskog er det eksempler på nylagte flistak. Skjåk, som også har hatt flistekke på eldre hus, har ikke eksempler på dette. Typiske fasadeendringer er fra

tredelede funkisvinduer og panoramavinduer til annen mer oppdelt løsning, gjerne med parstilte vinduer som ofte (men ikke alltid) har smårutet inndeling.

Som regel inngår dette i en mer eller mindre antikvarisk dokumentert tilbakeføring til tidligere/eldre stilpreg. Dette er særlig merkbart i Sandnes, hvor antikvarisk tilbakeføring er en del av kommunens politikk med basis i sentrumsgatene. I Skjåk åpnes/gjenåpnes svalganger, nye stolper får skurd og huset får gjerne et sterkere nasjonalromantisk preg, spesielt om det gjelder seterstuer som nå brukes som hytter.

En annen typisk fasadeendring er at hus som tidligere ble brukt til erverv (butikker, verksteder), bygges om til rene boliger. Om endringen ikke innebærer arealutvidelse, vil den kun vises som endringstype C (liten endring) i undersøkelsen, men kan innebære en ikke uvesentlig karakterendring. Det ser ut som om det har vært en økende slik tendens utover i undersøkelsesperioden, og den er særlig sporbar i presskommunen Sandnes.

Tap av karakteristiske elementer i tradisjonell byggeskikk

Ved tap av eldre hustyper er det ikke til å unngå at karakteristiske trekk ved lokal byggeskikk berøres. I Sandnes har det vært stort innhogg i bestanden av jærhus (hus med skut), grindabygde hus, og hus med gråsteinskonstruksjon. De fleste tap av jærhus skjedde i de første årene etter SEFRAK-registreringen. Tiltaksplanen for Jærhus har trolig bremset opp for utvikling her, selv om den ikke ble vedtatt før i 2002. I Saltdal har tapsandelen blant kjente hus bygd i skjelternverk vært stor, og et av de få (kjente) registrerte objektene i konstruksjonen "saltdalstavline" har gått tapt. Tap av hus med konstruksjoner som grind, skjelternverk, stavline og gråstein representerer innhogg i en byggeskikk som ikke lenger fornyes og en kunnskap som ikke lenger videreføres. Bestanden med slike hus er derfor særlig sårbar.

Årsak til forfall og tap

Den viktigste årsaken til forfall og tap er at hus ikke lenger er i bruk. Det er derfor særlig hus tilknyttet det gamle jordbruket som har gått tapt. Forfall som direkte årsak til tap kan knyttes til 50 % av tapene i gjennomsnitt (fra 26–71 %). Dernest kommer riving for oppføring av ny bygning eller annen ny arealbruk, som ligger til grunn for 32 % av tapene i gjennomsnitt (fra 12–55 %). Sandnes skiller seg ut med større andel tapte på grunn av nybygg/ny arealbruk enn på grunn av forfall, og bak tallene ligger et sterkt arealpress i det sentrale utbyggingsbeltet i kommunen. Men både i Sandnes og i de øvrige kommunene står byggeprosjekter på aktive gårdsbruk for en god andel tap i denne bolken. I Sandnes gjelder det særlig restriktive holdninger fra landbruksmyndighetene ved nybygging i jordbruksområder.

Flytting er en merkbart årsak til at hus er borte i Skjåk – 13 %. Her er det stor forskjell mellom kommunene og et langt hopp til Saltdal der 5 % av tapet kan relateres til flytting. Flytting involverer imidlertid flere av de tapte husene ved at de er tatt hand om for gjenoppsetting et annet sted, selv om andre årsaker er de primære til at de er borte. Også dette er særlig aktuelt i Skjåk. I Sandnes er det bare ett sted undersøkelsen har gitt opplysning om flytting, selv om flytting også her har lange tradisjoner i eldre byggeskikk. I Eidskog er det ingen opplysninger om flytting av hus.

De fleste hus blir revet som følge av private beslutninger. Offentlige vedtak har størst andel av tapene i Sandnes, trolig minst 10 %. Både Sandnes, Eidskog og Saltdal har hatt store utbygginger i stamvegnettet i perioden. Vegutbyggingen kan spores som direkte tapsårsak i de tre kommunene, men det dreier seg om få hus. Store vegprosjekter på 1970-80-tallet i Skjåk ville trolig gitt flere vegrelaterte tap, om registreringen var gjennomført i utbyggingsområdene litt før. Tar man med indirekte virkninger for utbyggingsmønster m.m. kan andelen bli større. Likeså indirekte virkninger, det gjelder særlig utbyggingskommunen Sandnes, der de nye vegene danner nye utbyggingsgrenser i landskapet. Omleggingen av E6 i nedre Saltdal har foruten konkrete tap av naust, skapt en barriere i fjordlandskapet mellom gårdene og naustene langs fjorden. I Eidskog har Rv 2 berørt tettstedsbebyggelsen og sammenhenger i tettstedene. Samtidig har de nye gjennomfartsvegende avlastet andre miljøer med eldre hus, det gjelder Saltdal, Eidskog og Sandnes.

Hus som er tapt på grunn av "ufrivillig brann eller naturkatastrofe" er liten og påfallende lik i alle kommunene i 2002 – 3 %. I de fleste tilfeller gjelder det brann. Her må nevnes at registreringen i Saltdal begynte få år etter storbrannen i kommunesenteret Rognan i 1979, da det meste av den eldre tettbebyggelsen gikk tapt.

Eldre bymiljøer, tettsteder, industristeder

Eldre tettstedsmiljøer som inngår i MOV-undersøkelsen 2002 finner vi i hovedsak i Sandnes og Eidskog. I Sandnes ligger den gamle bykjernen i det klart lavere sjiktet når det gjelder tap, i forhold til kommunen som helhet. Det vises også i at tapet av hustypen bygårder er lavere enn gjennomsnittet. Forholdet har nok sin viktigste årsak i kommunens forvaltning av de eldre miljøene med sentrumsbebyggelse, med verneplan, regulering til spesialområde bevaring og prosjektet "Sandnesmodellen". Dette har først og fremst beskyttet gaterommet. De gamle bakgårdsuthusene i byen har tap over gjennomsnittet. I Eidskog har tettstedene Magnor og Skotterud tapsprosent over gjennomsnittet, og bygården har den høyeste tapsandelen av registrerte hustyper.

Bestanden av kulturminner som dokumenterer industrien i Sandnes er redusert i løpet av undersøkelsesperioden. Siden utvalget var sterkt redusert også på førstegangs-registreringstidspunktet, er tapet desto mer merkbart.

Tapene av driftsbygninger i jordbruk, industri og andre næringer, sammen med høye tap av diverse småhus for spesielle funksjoner, er tap som i særlig grad går ut over dokumentasjonen av funksjoner, virksomheter og sammenhenger.

Samfunnsutviklingen

Kommunene er forskjellige både når det gjelder geografi og samfunnsutvikling, men alle er merket av store endringer i nærings- og bosettingsmønster i løpet av undersøkelsesperioden. De største endringene har Sandnes. Kommunen ligger i en av de mest ekspansive regionene i landet, og har opplevd et stort utbyggingspress både når det gjelder boliger og næring. Resultatet av MOV-undersøkelsen viser store forskjeller innen kommunen som klart henger sammen med utbyggingsmønsteret. Sandnes er den av de hittil undersøkte MOV-kommunene som klart viser hvordan vekst og tettstedspress kan få negative følger for kulturminner. Samtidig viser utviklingen i sentrumsområdene at offentlige tiltak for vern kan demme opp for presset.

De fleste bygningene vi undersøker har tilknytning til jordbruket, og strukturendringene i jordbruket i andre halvdel av 1900-tallet har hatt stor betydning for utviklingen i bestanden. I alle kommunene har antall driftsenheter i jordbruket gått ned. Det er først og fremst de små og middelsstore driftsenhetene som forsvinner, mens de større enhetene blir flere. Med unntak for Eidskog og Saltdal er jordbruksarealet opprettholdt eller økt. Antall sysselsatte i primærnæringene har gått tilbake, mens antall sysselsatte i service- og tjenesteytende næringer har vokst. Gårdstun har i vekslende grad gått over til å bli boligeiendommer, feriesteder eller de er lagt øde. I alle kommunene har det vært folkeforflytninger innen kommunen – fra utkantene mot sentrum.

Et karakteristisk trekk i Sandnes er at gjenstående eldre industribygninger er tatt i bruk til kjøpesentre.

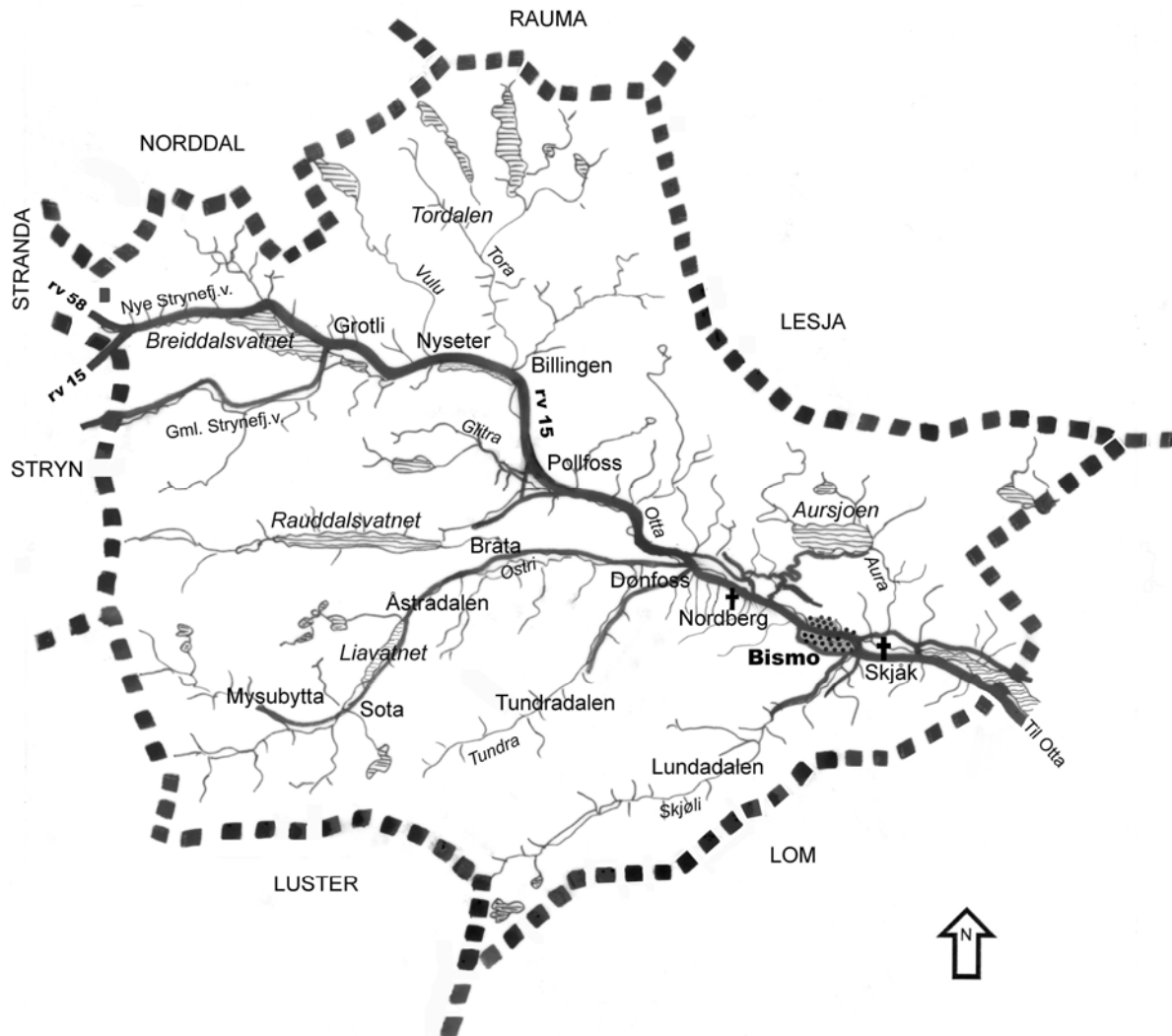
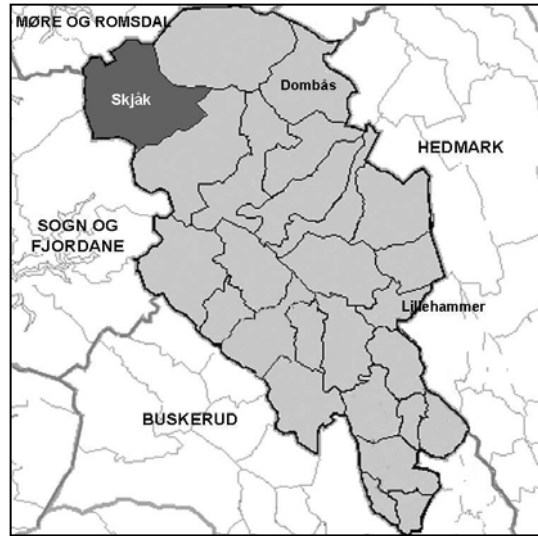
Bruk av SEFRAK/GAB som planverktøy

Sandnes og Skjåk har hatt tilgang til SEFRAKs originalmateriale i løpet av undersøkelsesperioden. I Sandnes har informasjon fra registreringen i form av verneplan vært brukt systematisk i det meste av perioden. I Skjåk har det ikke vært samme systematikk over bruken, man har mer basert seg på lokalkunnskap ved etaten. SEFRAK-registeret via GAB har ikke vært benyttet. Digitale kart har ikke vært benyttet, ikke før 2002 for Sandnes sin del. Eidskog har hatt adgang til SEFRAK-registeret via GAB, og har i tillegg hatt kopier av SEFRAK-fotoene. Saltdal har hatt tilgang til SEFRAK via GAB og ved kopier av SEFRAK-materialet.

Sandnes og Skjåk fikk vedtatt kulturminnevernplaner i 1991. Prosjektet "Sandnesmodellen" har gitt kommunen tilgang til diverse informasjon om den eldre sentrumsbebyggelsen fra midten av 1990-tallet.

2 Innledning

2.1 Kart over Skjåk



2.2 Historikk og beskrivelse

2.2.1 Geografi og topografi

Skjåk kommune presenter seg som fjellkommunen mellom aust og vest. Skjåk ligger lengst vest i Gudbrandsdalen i Oppland fylke, opp mot høyfjellet med "Breheimen" i sørvest og den planlagte nasjonalparken "Reinheimen" i nord. Kommunen grenser til to fylker – Sogn og Fjordane og Møre og Romsdal.

Skjåk omfatter øverste delen av Ottadalen som følger Ottavassdraget. Hovedalføret er åpent og bredt i øst, med gårdsgrender i nærmest sammenhengende jordbrukslandskap, avgrenset av furumoer, som mot øst etter hvert tar mer og mer over landskapsbildet. Dalføret avgrenses av bratte lier og fjell på hver side. Sidedalene er trange og bratte, og skjærer seg inn mot store fjellvidder med flere topper på over 2000 moh. De viktigste sidedalene, i forhold til bebyggelse og seterbruk, er Lundadalen, Tundradalen og Åstradalen (Bråtadalen).

Av en flatevidde på nær 2140 km² er nær 99 % utmark, av dette er rundt 6 % produktiv skog. Kun 1 % er jordbruksareal.

2.2.2 Bosetting og hovedtrekk i befolkningsutviklingen

Innbyggertallet i 2002 var ca. 2400. Siden SEFRAK-registreringen kom i gang i 1977 betyr det en nedgang på nær 10 %. Folketallet har gått jevn tilbake det meste av tida siden 1951 (SSB), med unntak for en svak vekst først på 1980-tallet.

Det er sammenhengende bosetting langs Ottadalen fra Lom grense i øst til Dønfoss i vest. Billingsdalen videre oppover karakteriseres som en skog- og seterdal med spredt gårdsbebyggelse. Tyngden i bosettingen er mot øst, her ligger gårdene tettest, og her ligger kommunesenteret Bismo. Bismo er det eneste stedet definert som tettsted av SSB ved folketellingen av 1980, mens tellingen i 1970 har ingen. Selv om kommunen fortsatt først og fremst er karakterisert av spredt bosetting med basis i gårdsbruk, har Bismo hatt en klar vekst de siste 20 årene, i 1980 var ca. 16 % av befolkningen bosatt her, i 2002 er andelen økt til 24 %. Av sidedalene er det kun Åstradalen med Bråtagrendi som har en sammenhengende gårdsbosetting.

I Bismo er alle sentrumsfunksjonene samlet med kommuneadministrasjon, skole, kjøpesenter, statlige etater mv. Så godt som alle arbeidsplasser utenom jordbruket, eller som er avledet av jordbruket, ligger i Bismo. I tilknytting til Bismo er det flere nyere boligutbyggingsfelt.

I flg. SSB's kommunestatistikk bodde 68,6 % av befolkningen i 2001 i hus bygd etter 1961. Det er en litt høyere andel enn i fylket og landet som helhet.

Historie

Gårdsnavn og gravfunn i det sentrale dalføret vitner om fast bosetting i yngre jernalder, de eldste gårdene var trolig ryddet i eldre jernalder. Det er sagn og kanskje spor som forteller om fast bosetting før Svartedauden så langt vestover mot fjellheimen som Åstradalen. Men seinere, fram til nyryddingen i allmenningsskogene for alvor tok til på 1700-tallet var dette utmark og seterområder.

Skjåk ble egen kommunal enhet i 1864 da bygda skilte lag med Lom. Det gamle navnet var Nordherrad. Skjåk svarer til sognene Skjåk og Nordberg i Skjåk prestegjeld, i Nord-Gudbrandsdal prosti i Hamar prestegjeld. Skjåk kirke er bygd i 1752, Nordberg kirke i 1863.

Skjåk kirke ligger midt i den tetteste jordbruksdalen, på Skjåkstrondi øst for Bismo. Dette har trolig vært et sentralt sted fra svært langt tilbake, etter navn og beliggenhet å dømme. Klimaforverringene sist på 1700-tallet med Storofsen i 1789, førte til store endringer i bygda. Mange hus ble tatt av ras og gårdstun ble flyttet. Elva tok nytt leie gjennom dalen, og gårder fikk nye grenser. Bl.a. kom en stor

landtunge i Lundagrendi over på "solsida". Det er dette arealet som i våre dager har utviklet seg til dagens sentrum Bismo. Sporene etter jordras i dalsidene under Storofsen preger ennå landskapet i dalen mange steder.

Gårdsbosettingen er fra gammelt av inndelt i mange grender. Vassdraget betydning gjenspeiles i de mange grendenavnene som ender på ...strond. Grendene nord for Otta ligger på Solsida, de i sør på Baksida.

Bøndene i Skjåk skal ha blitt selveiere tidligere enn i tilsvarende nabogreider, og antallet husmann noe lavere. Men kategorien "husmenn" er likevel godt synlig i kulturminnearven gjennom registrerte hus i SEFRAK-materialet.

Tida etter Storofsen i 1789, med uår og krig, var vanskelige for bygda, mens midten av 1800-tallet ble en blomstringstid, med bakgrunn i bedre klima og ny teknologi i jordbruket – bl.a. såmaskiner og ikke minst utbedring av vanningsanleggene. Skjåk eksporterte i disse årene korn, bl.a. til bygdene lenger sør og til Østerdalen. Men rundt 1880 sank kornprisene, samtidig som åpningen av Østerdalsbanen punkterte handelsfordelen som bøndene i Ottadalen hadde her. Resultatet ble økonomisk katastrofe for mange, gårder ble solgt og utvandringen til Amerika tok seg opp. Nedgangen i kornsalg førte til at bøndene la om til mer drift med husdyrhold. Griseavlten tok seg opp rundt 1880, og er fortsatt en viktig del av husdyrholdet i Skjåk.



Skjåkstrondi sett fra Reppen, Skjåk kirke ligger midt i bildet. Gården til høyre for kirken (med alle torvtakene) er Uppigard Skjåk med mange fredete bygninger. Gårdsnavnet Skjåk har gitt navn til bygda. Det er avledet av gammelnorsk "skeidaker", der "skeid" betyr leik eller kappestrid og "aker" åker. Det sto kirke på Skjåk også før 1752 da nåværende ble bygd. Tradisjonen forteller om et kultsted på Ringøya i Otta like ved (til høyre i bildet). Steinringen på øya og vadet over elva skal ha blitt helt ødelagt under Storofsen i 1789 da elva tok nytt får.

2.2.3 Kommunikasjoner

Bygda ligger til rv. 15 som går fra Otta til Stryn, Nordfjordeid og Måløy. Den går over Strynefjell, og er en hovedferdselsåre mellom Østlandet og Nord-Vestlandet. Nord for Grotli tar rv. 63 til Geranger av. Rv. 15 er den eneste gjennomfartsvegen i kommunen, den følger hovedalføret på vekslende sider av Otta og går gjennom de tettest bosatte områdene.

Helårsvegen slik den går i dag over Strynefjell ble bygd ut mellom 1969 og 1978. En eldre trasé mellom Grotli og Videseter ligger sør for denne, tilrettelagt som kulturminne og med status som nasjonal turistveg. Planleggingen av vegforbindelse til Vestlandet gjennom Skjåk strekker seg tilbake til 1860-tallet, og den første avtalen om veg til Stryn og Geiranger kom alt i 1867. Omtrent samtidig ble det avtalt å bygge offentlig fjellstue på Grotli. Vegene var ferdig fram til Grotli i 1880. Vegene Grotli–Geranger var ferdig i 1889, Grotli–Stryn i 1894. Vegene ble i samtiden anerkjent for høy byggeteknisk kvalitet.

Fra gammelt av har Skjåk ligget strategisk til for ferdsel mellom øst og vest. Det var mange fjelloverganger med rideveger og kløvtier – til Stryn, Fortun, Tafjord, og Lesja. Mens dagens hovedveg følger dalbunnen, gikk de gamle vegene gjerne øverst i åssidene. En av de viktigste mot Vestlandet gikk opp langs Aursjøen før den fulgte Billingsdalen til Grotli. Mange av de gamle allfarvegene ut av bygda var samtidig bygdefolkets seter- og utmarksveger. .

Midt på 1800-tallet var det kjørbare veier i det mest tettbebygde og sentrale dalføret. Med vegutbyggingen over Strynefjell sist i hundreåret fikk de bruksberettigede til utmarka her også kjøreveier til de store setergrendene i Billingsdalen.

Etterhvert som skyssvesenet ble bygd ut kom det flere gjestgiverier og skysstasjoner. I Skjåk har det vært skysstasjoner på Sygard Ånstad, Uppigard Flækiøy, Lindsheim, Pollfoss og Grotli fjellstugu, de fleste i hus bygd før 1900. Det er noe vekslende hvordan disse har gått inn i SEFRAK-materialet. Trolig er sektoren samferdsel noe bedre representert enn det som vises i tallene fra materialet. (Pollfoss er bl.a. ikke inkludert i registreringen. Skysstasjonen på Lindsheim er flyttet til Maihaugen.)

Otta deler bygda, men alt i 1400 er tre bruene nevnt; Marlosbrua, Vollungsbrua og Bruheimsbrua.

2.2.4 Næringsgrunnlag

I løpet av undersøkelsesperioden har andelen sysselsatte i jordbruk, fangst og fiske, sunket fra 33 % til 20 %. Andelen sysselsatte i industrien økte i samme tidsrom tilsvarende, fra 15 % til 28 %. Når halvparten av bygdas befolkning er sysselsatt innen forretning, samferdsel og andre tjenesteytende næringer. Den private tjenesteytinga er i ekspansjon.

Skjåk er en typisk jordbruksbygd og jordbruket er fortsatt basis for bosettingen. Den tørre Skjåkbygda er kjent for sine kunstige vanningsanlegg. Beliggenheten i regnskyggen av store fjell har gjort Skjåk til den nedbørfattigste bygda i landet. Jordbruket er derfor avhengig av kunstig vanning – som er dokumentert i kilder fra 1600-tallet av, og godt kan være eldre. Fjellvann ble demt opp, og vannet ble ledet fra fjellbakkene – tidligere i trerenner, nå via rørledninger og spredere. Også setrene ble vannet. Spor etter vanningsinnretninger fra langt tilbake er karakteristisk for kulturminnearven, men fanges ikke opp av denne undersøkelsen som kun omfatter hus. Det tørre, solrike klimaet i kombinasjon med vanning har gjort bygda kjent for god kvalitet på jordbruksprodukter – som bl.a Skjåkmjøl og Skjåkgryn basert på bygg.

Gårdsdrifta i Skjåk karakteriseres fortsatt av et intensivt husdyrbruk, storfeholdet er stort i forhold til jordbruksarealet, og bygda har beholdt sin framtrekkelige posisjon innen svineavl. Etableringer med tilleggsnæringsdrift til gården har økt sterkt i det siste.

Før spilte småfehold en stor rolle, noe de store utmarksbeitene innover fjellviddene la grunn for. Like til midten av 1900-tallet var Skjåk en av de største geitebygdene i landet. Dette speiles i den relativt store andelen småkrøtterfjøs blant de eldre driftsbygningene i SEFRAK-materialet.

De fleste gårdsbruka i Skjåk ligger tett sammen i dalbunnen, med eiendomsteiger som strekker seg fra elvebredden til snau fjellet, der Almanninga overtar. Innmark, gårdstun og heimebeiter ligger i faste lag oppetter dalsidene. I hovedsak er matjordbeltet så smalt at det bare er ett lag gårder i dalsidene og den gamle strukturen er godt synlig, som på Ramstadstrondi. Andre steder er det flere lag navnegårder – særlig i Reppen, der landskapet vider seg ut og matjordbeltet er bredere.



0513-007-052-57. Gamletunet på Søre Lykre ligger høyt i lia i Bruheimsgrendi. Søre Lykre har et av de mest komplette gårdsanleggene med eldre hus i Skjåk. Miljøet er framhevet i kommunens kulturminnevernplan.



På Ramstadstrondi er gårdenes ressursbruk og inndeling av landskapet fra elv til fjell særlig tydelig og gir et enhetlig og markant bilde av gårdslandskapet. Miljøet er framhevet i kommunens kulturminnevernplan.

Mellom 1900–1940 gjennomgikk mange Skjåk-gårder jordskifte med utflytting av tun, og dagens gårdslandskap med spredte tun ble mye formet i denne tida. Skiftet reflekteres i registreringsmaterialet ved opplysninger om at mange av de eldre husene er flytta, og ofte har fått noe endret utforming etter flyttingen – med bl.a. høyreiste tak og flistekke. Et trekk som nå er i ferd med å endres tilbake.

Husmannsplasser og småbruk kom opp i utkanten av de sentrale gårdsområdene – på gamle ødegårder, som et øverste sjikt i lia ved de gamle trædene mellom inn- og utmark, ved de bratte bekkedalene, på moene og nede i hoveddalen nær elva og ved vegene.

Selv om hovedtyngden i bosettingen er konsentrert til hoveddalen, er det også gårdsbruk innover Almenninga. Langleitsgrendi, Gjøingslii og Bråtagrendi er grender av rydningsbruk fra 1700- og 1800-tallet. Den eldste og største av disse skal være Bråtagrendi i Åstradalen. Her var før heimsetre for gårder i hoveddalføret. På 1920–30-tallet solgte Almenninga flere bygselbruk til brukerne, og rundt 1930 var det en god del bureising på jord kjøpt av Almenninga.

Naturressursene i de store utmarksområdene har vært en forutsetning for den tette gårdsstrukturen i hoveddalen. Seterdrift, fangst, jakt, fiske, tjærebrenning og skogbruk var og er en viktig del av gårdenes ressursgrunnlag og økonomi. Heri den store villreinstammen, bl.a. hadde hver gård i eldre tider sine reinsgraver. Rundt 1900 var det forsøk med tamreindrift med bl.a. med samiske gjetere. I dag er villreinjakt en viktig tilleggsnæring. Det er mange typer kulturminner utenom hus som forteller om utmarksbruken i Skjåk, men disse faller som nevnt utenfor SEFRAK-registreringen og denne undersøkelsen. (Registrering og formidling av ulike typer kulturminner i utmark utgjør en stor del av kommunens kulturminnevernplan.)

Skjåk har fra langt tilbake vært av en av de mest seterbrukende bygdene i landet. Setertallet nådde trolig toppen rundt 1900, men var betydelig helt fram til slutten av 1950-tallet. Selv om det fantes unntak var énseterbruken det vanligste, i hvert fall fra 1800-tallet av (dvs. det er få heimsetre i tillegg til langseter/sommersetere). De fleste setrene ligger samlet i lag eller grender langt fra bygda, innover mot fjellheimen og i tilknytning sidedalene. I dag utgjør aktivt seterbruk en liten del av driftsgrunnlaget til gårdene i Skjåk, i likhet med Nord-Gudbrandsdalen som helhet. I kommunen er ca. 10 setre i tilnærmet full drift på tradisjonell måte. Men flere bruker seterkveene til beite og fôrproduksjon. Hus knyttet til seter og utmark setter ennå sitt preg på registreringsmaterialet og utgjør 19 %. Og tallet gir ikke et representativt bilde av omfanget av bygningsarven fra seterbruken i Skjåk – mange Skjåk-gårder har sine setre utenfor kommunen. De fleste setrene i Finndalen (Lom/Vågå), og Netosetra i Bøverdalen (Lom) hører til Skjåk-gårder.

Almenninga

Umarka i Skjåk er organisert i Skjåk Almenning. I 1780 ble Almenninga, som i lang tid hadde vært på private hender, solgt til bygdefolket. Den er en bygdeallmenning som eies av bygdas gårdsbruk, og det er mange bruksberettigede. Skjåk Almenning eier 95 % av kommunearealet, ca. 75 % av skogen. Gjennom forvaltning av disse utmarksressursene, i forhold til beiting, seterdrift, jakt og fangst, vanningsanlegg, vasskraft, skogvirke, sagbruk og i det seinere friluftsliv med hyttebygging, har Almenninga hatt og har en sentral plass i bygdas næringshistorie.

De store allmenningsskogene med seintvoksen malmfuru har gitt Skjåk en markert plass innen trehandverk og trevareindustri. Skjåk er kjent for rike handverkstradisjoner, med mestre som Skjåk-Ola og Klukstad fra 1700-tallet i spissen. Sagbrukshistorien i Skjåk er gammel, men det er først rundt 1930 med nytt sagbruk på Skamsar og høvleri på Bismo, at avvirkningen utover de bruksberettigedes eget behov ble foredlet i bygda. En stor del av materialene har vært omsatt på Vestlandet. Almenninga driver i dag et stort sagbruk og tilknyttede virksomheter på Bismo. Trevareindustrien sysselsetter om lag halvparten av industriens sysselsatte. Produkter som Villmarkspanelet, Fjuken og pyntestolper i "tradisjonell stil" preger mange nye og en god del eldre hus, bl.a. flere av de SEFRAK-registrerte i Skjåk som er pusset opp i undersøkelsesperioden.

Andre næringer

Som for Allmenningens bedrifter og tilknyttede virksomheter har mye av industrivirksomheten i Skjåk fortsatt basis i lokalt råstoff. Flere har lange tradisjoner i bygda. Ofossen Mølle produserer Skjåkmjøl og Skjåkgryn for Ottadalen Mølle. Tinemeieriet Øst Lom og Skjåk er en videreføring av Lom og Skjåk Dampysteri fra 1924, som igjen erstattet flere mindre meierier etablert tidlig på 1900-tallet. Det er flere mindre, lokale produsenter av tradisjonsmat.

Ferdselen over fjellovergangene mot vest var stor også før veiene kom, og handel og varebytte med folk fra sjøbygdene var viktig. En institusjon som særlig markerte dette var hestemarknaden ved Lindsheim i Nordberg, som holdt seg til sist i 1930-åra.

Skjåk har hatt mindre næringsvirksomheter basert på vasskraft. Særlig i Aura, hvor var det flere møller og stamper. Men disse har ikke satt spor etter seg i registreringsmaterialet. Skjåk kraftverk bygde kraftstasjon i Aura i 1920. Det nedlagt Aura kraftverket inngår i dag i en kultursti. Ellers har det vært mange store planer om kraftutbygging i kommunen. Midt på 1900-tallet ble Breiddalsvatnet og Rauddalsvatnet demt opp. Disse magasinene inngår nå i vasskraftprosjektet Øvre Otta. Ubyggingsområdet ligger i sin helhet i Skjåk kommune. Kommunen vedtok i 1996 å gå inn for planene. Konesjon ble vedtatt i 2001 og arbeidet igangsatt 2002.

Tursime

I andre halvdel av 1800-tallet ble fjellheimen i Skjåk oppdaget av turistene. Turismen vokste gradvis etter hvert som kommunikasjonene bedret seg, og var til å begynne med særlig knyttet til ferdselsvegene og skysstasjonene. Som den første offentlige fjellstua ble Grotli ble etter hvert sentral for turistferdslen. Likeens Pollfoss.

Etterhvert ble også setrene knyttet til tursimen. I 1894 fikk DNT avtale om losji og servering på Sota seter. Øyberg seter startet med overnatting for turister i 1910. Begge har utviklet seg til store turistbedrifter. Friisbua i Tordalen, som turistforeningen nå driver, har bakgrunn i en jakthytte som en prof. Friis bygde i 1871.

Friluftsliv, med jakt og fiske, rafting osv. er fortsatt et viktig satsingsområde for kommunen. Heri kommer også fornyet bruk av seterbebyggelsen til utleie i turistøyemed.



0513-011-131–134. Statens fjellstue på Grotli ble bygd samtidig med anlegget av Strynefjellvegen sist på 1860-tallet. Den gamle stua står fortsatt, noe påbygd, samt fjøset og et par småhus. Rv 15 er i dag lagt om forbi Grotli fjellstugu, slik at den gamle traséen ligger som før ved miljøet.



0513-010-006 m.fl. Geitflokker beiter ved Mysubytta sommeren 2002.

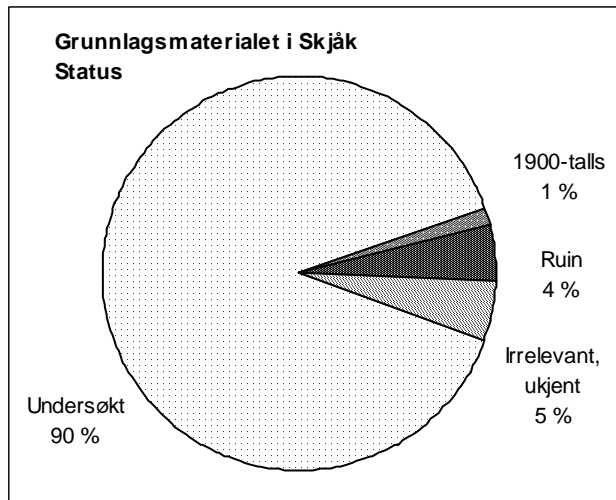


0513-009-041, 042. Eisars seter i Tundradalen – en av få setre i Skjåk som i 2002 fortsatt er i full drift med både geiter og kyr for melkeproduksjon. Seterstua som brukes er fra 1900-tallet, fjøset nyere. SEFRAK-registreringen fra 1981 omfatter en eldre seterstue og ystebu. Den gamle stua er siden tatt ned, og ligger lagret i påvente av å gjenreises på stølen. Ystebua står og er uendret.

2.3 Grunnlagsmaterialet for MOV-undersøkelsen i Skjåk

2.3.1 Antall undersøkte hus

Registrerte objekter 1977-82	Objekter datert til 1900-tallet	Ruin	Irrelevant/Ukjent	Undersøkte bygninger 2000
1026	14	45	60	907



Det totale antall registrerte objekter i perioden 1977–1982 er 1026. Av disse ligger 907 hus til grunn for MOV-undersøkelsen i Skjåk. Da er hus datert til 1900-tallet, objekter som ble registrert som ruiner etter hus, andre typer minner og andre registreringer som faller utenfor undersøkelsen, trukket fra.

2.3.2 Registreringstidspunkt

Registreringen foregikk over seks år fra 1977 til 1982, med en topp i registreringen i 1979, kun noen få hus ble registrert i avslutningsåret 1982. Skjåk var den første kommunen i Oppland som kom i gang med SEFRAK-registreringen.

Registreringen ble gjennomført ved at man begynte i sørøst, i kretsene Gjeilo og Ånstad. Den ble avsluttet i nordvest med den store utmarkskretsen Kveom, der bl.a. setergrenda Billingen ligger.

2.3.3 Spesielle forhold ved SEFRAK-registreringen i Skjåk

Registreringen ble i all hovedsak gjennomført med 1900 som øvre grense, men 1,4 % er datert til 1900-tallet. Disse objektene er geografisk spredt, det er ingen spesielle 1900-tallsmiljøer som er tatt med, og de som er kommet med består av ulike hustyper. Det ble registrert få andre minner enn hus, men en del ruiner. Med i alt 1026 registrerte objekter ligger Skjåk noe i overkant av landsgjennomsnittet pr. kommune som er ca. 800.

Registreringene har en jevn og god kvalitet. Opplysningene på skjemaene er fylt ut og bildekvaliteten er god. For den videre bruk av dataene i MOV-analysen er det gjort noen få endringer i valg av koder for sosial miljøsammenheng og opprinnelig funksjon.

Bare ett av de freda husene i Skjåk kom med i den opprinnelige registreringen. Freda bygninger er derfor utelatt fra undersøkelsen i Skjåk. Under feltarbeidet for MOV-undersøkelsen 2002 kom det ikke fram store hull i tilfanget. Det ble brukt lokalkjente registratorer og trolig har de fleste hus fra før 1900, som ikke er freda, kommet med, men det er noen få unntak. Ingen av jakt- og overnattingsbuene innover fjellheimen er med i registreringsmaterialet, trolig er flere bygd før 1900. (Kommunen har egen registrering og skjøtsel av disse som tiltak i kulturminnevernplanen.) Det samme gjeldet Pollfoss gjestestue fra 1889.

Flytting av hus har vært vanlig i Skjåk, og spesielt mange eldre hus flyttet til fjellheimen og bygd opp på nye steder til fritidsformål – noen få i mellomkrigstid, de fleste etter 1950 (f.eks Eldhusgrendi ved rv. 15). I mange tilfelle er det vanskelig å vite hvor mye av det opprinnelige huset som er igjen. Vi valgt å utelate de fleste av disse fra undersøkelsen. Særlig om de er flyttet mange ganger, og siste flytting er gjort etter 1945.

2.3.4 Registreringskretser

Kretsinnvidlingen i Skjåk er organisert etter de samme grunnkretser som Statistisk sentralbyrå brukte i folketellingen i 1970. Disse tar utgangspunkt i befolkningstetthet. Det er 11 tellekretser i Skjåk. Det er registrert hus i alle. Kretsene er brukt som utgangspunkt for å belyse eventuelle geografiske variasjoner i tap og endring i den SEFRAK-registrerte bebyggelsen (kap. 4).

2.3.5 Geografiske områder i Skjåk:

For undersøke eventuelle variasjoner mellom ulike, større geografiske områder er det sett på den tettest bebodde østlige delen av kommunen, mot den mer spredtbygde delen i vest. "Skjåk øst" omfatter kretsene 1–8 og "Skjåk vest" kretsene 9–11. Inndelingen er laget for denne rapporten.

2.3.6 Tettbygd/spredtbygd

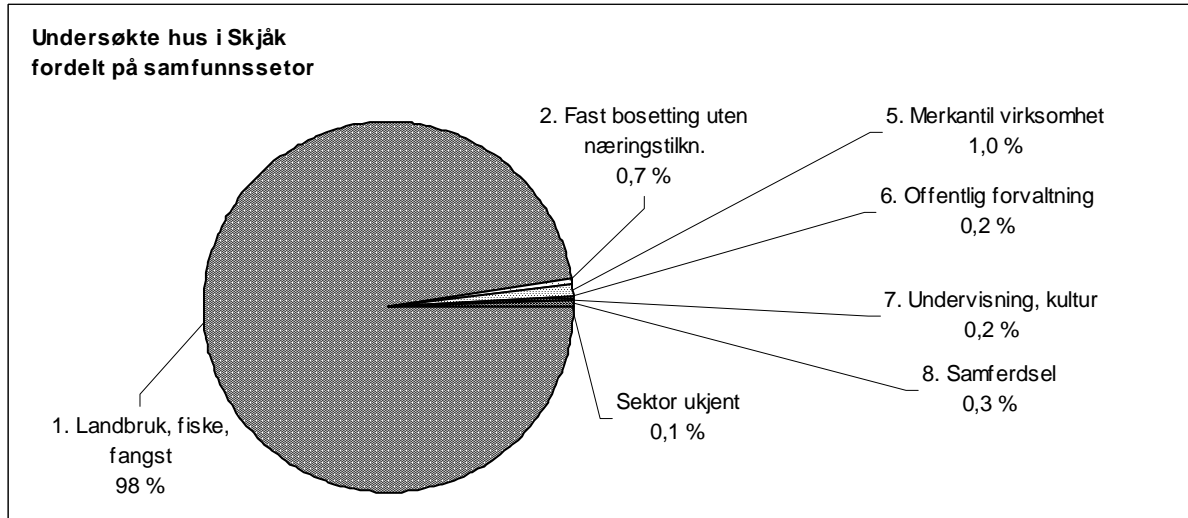
Folke- og bolig tellingen i 1970 har ingen tellekretser definert som tettsted. Telling fra 1980 av har Bismo skilt ut som tettsted. Den fordeler seg på krets 6 Holemark og 7 Langleite etter 1970 inndelingen, og vi har skilt ut disse for å se på eventuelle variasjoner mellom kretser med tettbebyggelse og kretser i spredtbygde områder.



0513-011-069, Hagens seter på Nerstulen, Billingen. Det var seterdrift her ved registreringen i 1981, men i dag brukes kun seterstua som hytte. Den er uendret siden registreringen. Uthusene, som er fra 1900-tallet, er tatt vare på under platetak. Løa til høyre hører Nordre Prestgård til og var i dårlig forfatning også i 1981. Situasjonen er typisk for mange setertun, der stua holdes i hevd som hytte, mens skjebnen for andre hustyper er mer varierende. Det er i dag ingen tradisjonell seterdrift på Billingen, men på Åsen seter, som ses på andre siden av dalen, er det bruk som driver med melkeproduksjon. Det gjenspeiles bl.a. i det åpne beitelandskapet.

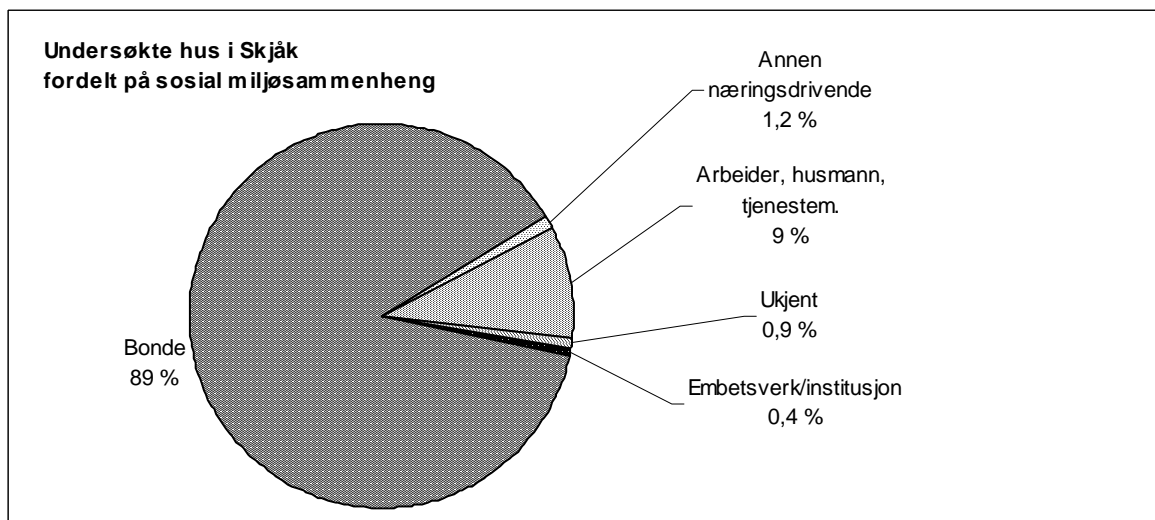
2.4 Egenskaper ved undersøkte hus i Skjåk

2.4.1 Samfunnssektor



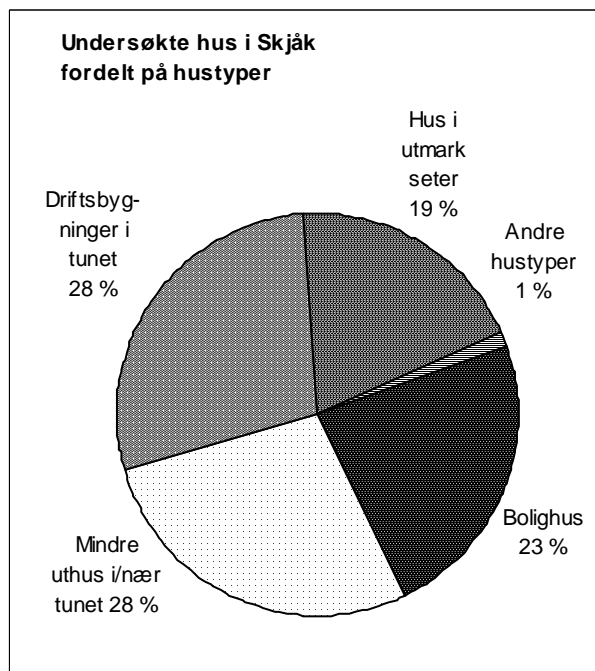
I det undersøkte Skjåk-materialet er det registrert hus knyttet til 7 av SEFRAKs 9 samfunnssektorer. Sektordiagrammet viser hvilke samfunnssektorer bygningene var knyttet til da de ble bygd. Fordelingen viser at landbruket dominerer med hele 884 av de 907 undersøkte bygningene. Det er et langt sprang til de neste gruppe som er hus for merkantil virksomhet, der 9 hus utgjør 1 %. Øvrige sektorer har en svært liten andel. Det er mulig at sektoren for samferdsel skulle vært litt større. En del av gårdene i registreringen har hus knyttet til gjestgiver- og skysstrafikken gjennom bygda. Det kan være et skjønsspørsmål hvordan dette kodes, og vi har ikke gjort noen endringer her for MOV-undersøkelsen.

2.4.2 Sosial miljøsammenheng



Sektordiagrammet viser hvilke sosiale miljøer som har satt sterkeste spor etter seg i den registrerte bygningsmassen. Bøndene utgjør naturlig nok den største gruppen, med 799 hus. Arbeidere og husmenn (av tjenestemenn er det svært få i Skjåk) følger dernest med 85 hus. Øvrige sosiale kategorier er kun representert med få hus.

2.4.3 Bygningstyper



De registrerte bygningene fordeler seg på 18 hustyper slik disse er sammenfattet i MOV-undersøkelsen. Materialet fordeler seg relativt jevn på fire hovedgrupper. De overveiende fleste husene er knyttet til jordbruket, og det er hus i eller nær tunene som er i flertall.

Bygningsarven i Skjåk er karakterisert ved et stort spekter av små, spesialiserte hus for ulike funksjoner.

Det speiles i det relativt store segmentet "Mindre uthus i/ved tunet". Selv om stabbur utgjør godt over halve segmentet, består den av mange andre typer hus i tillegg. Den eldre gårdsbebyggelsen i Skjåk preges ennå av smier, jordkjellere (aurbu), kjoner (tørrstugu), ulike former for skjul. En god del av segmentet inneholder "sidebygninger" som i MOV-undersøkelsen omfatter eldhus, føderådsbygninger og drengestuer. Det er karakteristisk

for bygningsmiljøene i Skjåk at sidebygningene spers seg over hele spekteret, fra små ett-roms eldhus til større føderådsbygninger. Det er sannsynlig at flere sidebygninger opprinnelig var hovedbygningen på gården.

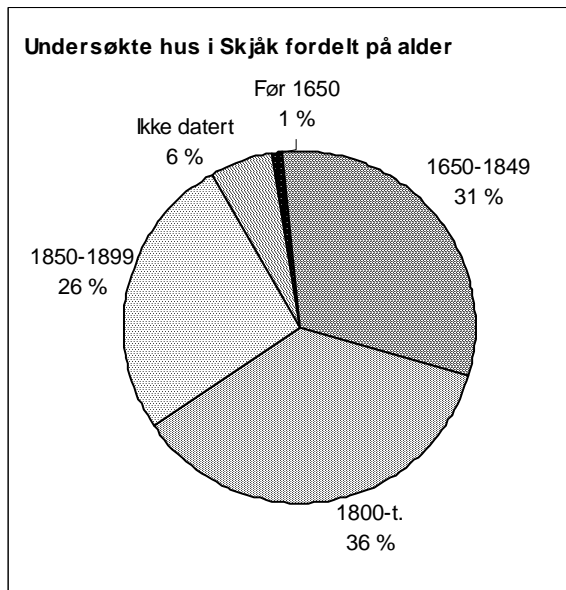
Også gruppen "Driftsbygninger i tunet" er sammensatt av mange typer hus. Kategorien "Fjøs/stall/låve" dominerer med 246 hus, mot bare 11 av den mer moderne "enhetslåven". Det er vanlig med egne hus for ulike dyreslag, om oftest storfe fjøs og småfe fjøs (geit og sau) i tillegg til stall og grisefjøs. Det kan også være flere typer låver – for korn, fôr, og noen ganger har fôr til ulike dyreslag egne hus. Husene i gruppen "Fjøs/stall/låve" kan stå helt for seg selv i tunet, eller i en sammenstilt rekke. Ved slike rekker kan det være et skjønnsspørsmål hva som blir registrert som "enhetslåve" eller er splittet opp som enkelthus, men vårt inntrykk er at registreringen i Skjåk gir et godt uttrykk for skillet i de to tradisjonene. Variasjonen og fordelingen av hustypene i segmentet med driftsbygninger sier mer enn noen annet at bygningsarven i Skjåk har et alderdommelig preg, i forhold til vanlige standarder for tradisjonell norsk gårdsbebyggelse slik den framstår i dag. Skjåk er den av de hittil undersøkte "MOV-kommunene" som har dette trekket tydeligst.

Gruppen "Hus i utmark, seter" domineres av hus knyttet til seterbruket. Det er flest seterfjøs og seterstuer ("seterhuset" lokalt) som er registrert, de tar litt over 1/3 av segmentet hver, mens det er noe færre løer.

Antallet seterhus gir ikke et riktig bilde av seterbruket i Skjåk. Gårdene øst i bygda har sine setere i Finndalen og på Netosetera i Bøverdalen, i nabokommunene, og disse er ikke del av denne undersøkelsen.

Hus i heimemarka utgjør kun et lite innslag av utmarkshusa. Sommerfjøs og mindre utløer er det bare registrert fem av, og våre stikkprøver under MOV-undersøkelsen bekrefter at dette gir et riktig bilde. De fleste gårdene ligger nær utmarka, og det skal ikke ha vært vanlig med et slikt nivå av utmarkshus mellom gård og seter, etter hva folk minnes i dag. En annen mindre del av segmentet "Hus i utmark, seter" som også ligger i heimemarka, er en gruppe på seks kvernhus.

2.4.4 Alder



Diagrammet over aldersfordelingen viser at nær 1/3 av alle registrerte hus ved registreringen ble datert til før 1850. Selv om det er stor usikkerhet ved datering av hus, indikerer det en relativ høy alder på bygningsmassen. Trolig vil flere i gruppen "Ikke datert" og uspesifisert 1800-tall også være blant de eldste.

Det er først og fremst bolighus, sidebygninger, stabbur og i noen grad låver som dominerer det eldste materialet. Ofte gjelder dateringen kun deler av huset, særlig er det aktuelt for bolighusene, som er mest endret gjennom tidene.

Dateringen til før 1650 er naturlig nok ekstra usikker, og gir mer en indikasjon på at dette er "gamle" hus. I Skjåk gjelder det sju undersøkte hus – tre stabbur, to våningshus, ett eldhus og ett fjøs. Også fjøset og eldhuset skal opprinnelig ha vært

stabbur, men har ikke karakter av det lenger. Den type gjenbruk av hus er karakteristisk for Skjåk og speiles i rikt monn i registreringsmaterialet.

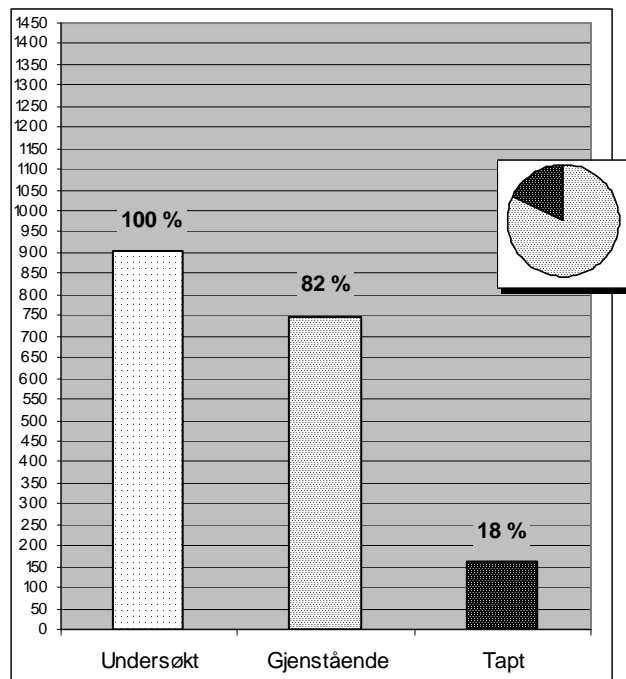


0513-003-157. Det kan være vanskelig å bestemme alder på hus. Det er avhenging av tradisjon, hvordan man definerer alder i forhold til flytting og gjenbruk og ikke minst kunnskap om byggetoder, som ofte først blir synlig når hus blir revet. Denne lille bua på Aurstad ble ansett å være gammel, forslagsvis fra 1700-tallet i flg. registreringen i 1980 (innfelt foto). Den var i dårlig stand og i ferd med å kjøres på fyllinga for å vike plassen for ny garasje, da den i siste liten ble "reddet" og flyttet til Sulheim i Lom). Ved seinere antikvariske undersøkelser, bl.a. av laftehoggene, har det vist seg at bua er fra middelalderen, at den er bygd før 1350, mest trolig som del av et større hus.

3 Resultat

3.1 Tap

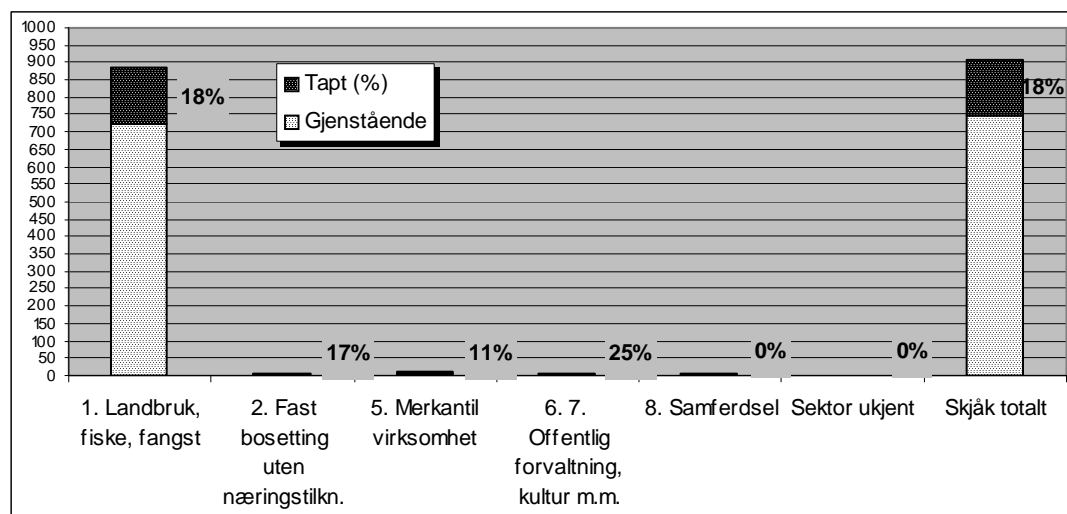
3.1.1 Tap – samlet oversikt



Av 907 undersøkte bygninger i Skjåk er 160 tapt siden registreringstidspunktet. Det vil si at 18 % av den undersøkte bygningsmassen fra før 1900 er borte.

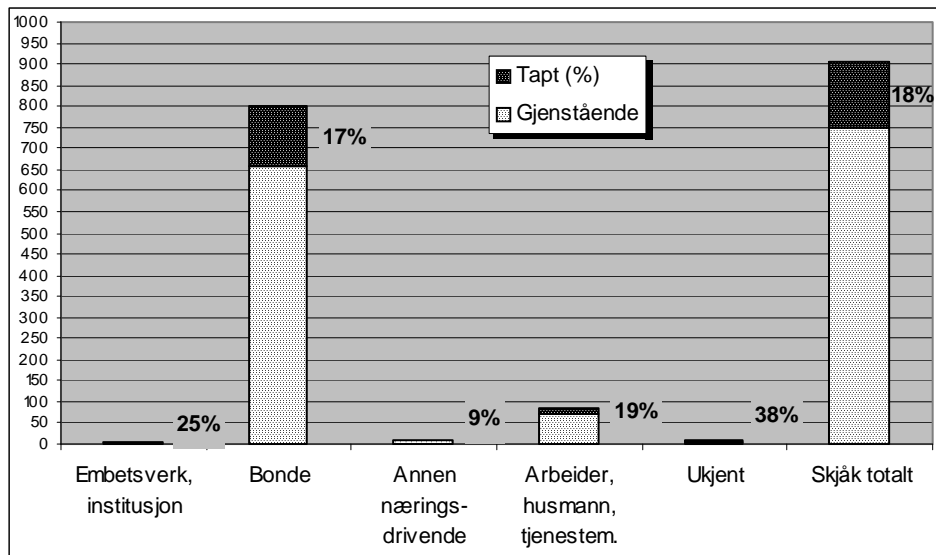
747 bygninger – 82 %, står fortsatt.

3.1.2 Tap – samfunnssektor



Sektorene utenom "1. Landbruk, fiske, fangst" er så små at få tap gir store utslag i prosentandeler. "6. 7. Offentlig forvaltning" skiller seg mest negativt ut med 25 % tapte, ett hus av fire registrerte gir utslaget. Tapet gjelder en skolestue som ligger lagret, og det er planer om å gjenreise den på et nytt sted.

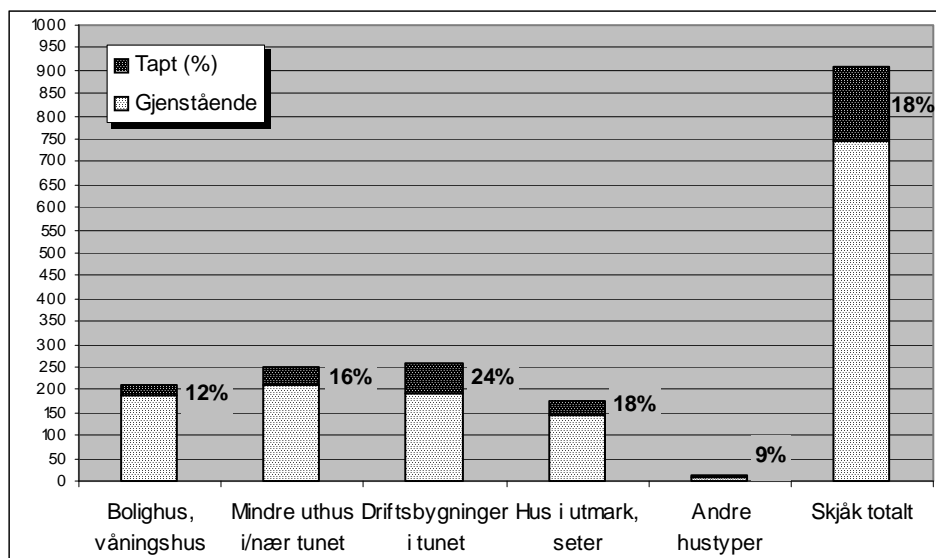
3.1.3 Tap – sosial miljøsammenheng



Tapet uttrykt i prosentandeler varierer mellom de ulike sosiale gruppene. Høyere tap i kategorien "Arbeider, husmann, tjenestemann" indikerer at hus for småkårsfolk er dårligere representert i dag enn ved registreringen. Siden dette er en gruppe som er underrepresentert i utgangspunktet, har tapet betydning for sammenhenger i kulturminnebestanden.

Igjen er det den nedtatte skolestua som gir det relativt høye utslaget for kategorien "Embetsverk, institusjon". Det er først og fremst tap av hus på husmannsplassene som gir høyere tapsandel i kategorien "Arbeider, husmann, tjenestemann". Selv om lite tallmateriale for enkelte kategorier kan gi store utslag og dels misvisende "resultat" i prosentandeler, gi de en indikasjon om sårbarhet for forandringer, og dermed konsekvenser for i representativiteten i kulturminnebildet som helhet.

3.1.4 Tap – bygningstyper



Det er markert forskjell på hvilke hustyper/grupper hus som er revet. Det gir seg størst utslag mellom "Bolighus/våningshus" og "Driftsbygninger i tunet", som ligger i hver sine ende av tapskalaen. Ser man nærmer på enkelthus i gruppene skiller kvernhus, enhetslåven og små hus i tunet som smier, skjul, jordkjellere og lignende seg ut med særlige høye tapsandeler fra 28–67 %. Foruten bolighus, har stabbur og seterstuer de laveste tapsandelene, fra 9–13 %.

I forhold til sammensetning og struktur på den eldre bygningsarven i Skjåk er fordelingene av tapene som ventet. Den store andelen, små , funksjonsspesialiserte hus er vanskelige å tilpasse dagens driftsformer og ny bruk. Det er mange ulike typer hus å holde ved like i det tradisjonelle Skjåktunet.

Innen gruppen "Mindre uthus i/nær tunet" er det store variasjoner mellom de enkelte hustypene. – stabbur har relativt sett lavest andel med 13 % tapte. Det er særlig den sammensatte gruppen av smier, skjul, tørrstuguer, aurkjellere og lignende, som med et tap på 28 %, drar den samlede tapsprosenten opp her. Også sidebygningen, med eldhus og førderådsbygninger, har tap over gjennomsnittet – 21 %.

Både enhetslåven og hus registrert for seg selv som "fjøs, stall, låve" har tap over gjennomsnittet. I prosentandel ligger enhetslåven høyest med 36 % tapte, men det er få slike i materialet – fire revne gir dette utsalget. I den tallrike gruppen kategorisert som "fjøs, stall, låve" er det særlig ulike hus for dyr som står for mange av tapene. Låvene synes å ha vært noe mindre sårbare.

I gårdstunet i bygda ligger våningshus og stabbur på om lag samme tapsandel, 12 og 13 %. Det er som forventet at rivepresset er noe lavere her. Det er hus det er letter å finne bruk for, de blir mer vedlikeholdt og stabburet har stor symbolverdi.

Innen "Hus i utmark, seter" er det de små gruppene hus i heimemarka som peker seg ut med størst relativt tap, fire tapte kvernhus av seks registrerte gir en tapsandel på 67 %, også utløe/sommerfjøs har tap noe over gjennomsnittet. Dette er hus som i hovedsak kun har museal bruksverdi i dag.

Tapsandelen til hus på setra er lik gjennomsnittet når det gjelder fjøs og løe, for seterstuas del ligger den godt under gjennomsnittet. Ved registreringen var det tradisjonell drift på under ti av setrene med eldre hus i Skjåk. Enkelte anlegg ser ut til å ha vært helt ute av bruk, men flere ble brukt i driftssammenheng på annen måte, ved oppsyn av eiendom, dyr på beite, hogst mm – og ikke minst til fritidsformål. Særlig gjelder det seterstua. Den store verdien setrene har fått i fritidssammenheng, samt dens betydning som kulturhistorisk symbol, speiles nok i de relativt lave tapstallene for seterstua.

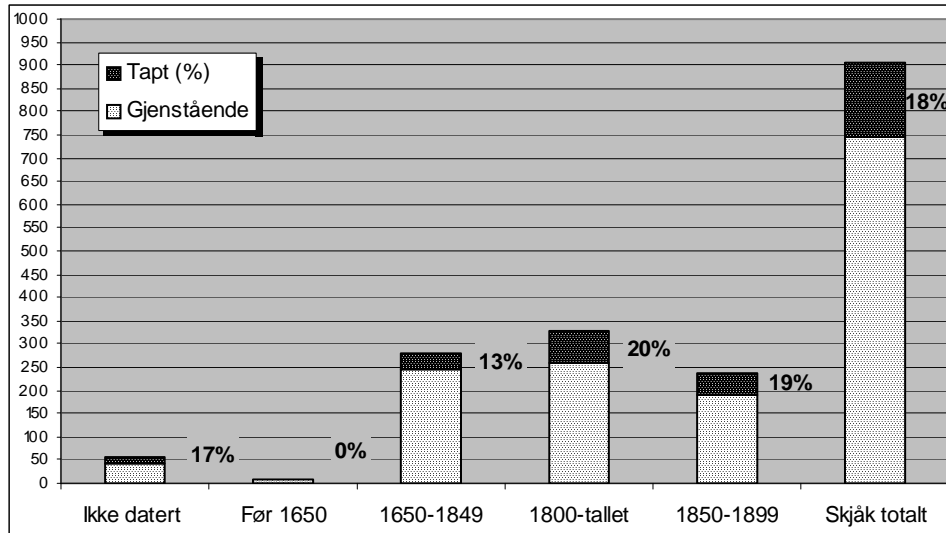


0513-011-121. Eldhuset på Øiberget ble registrert i 1981 og skal da ha vært i bruk. Det er av tradisjonell eldhustype i Skjåk, med selve eldhusrommet i laft og en skåle i bindingsverk. Huset ble revet fordi tilstanden var dårlig. Eldhus, bakstehus og tørrstuguer har tapsandeler over gjennomsnittet.



0513-007-010. Geitefjøs på Nedre Bruheim sto i vegen da det ble bygd ny driftsbygning. Fjøsset var ikke i bruk ved registreringen i 1979. Det er typisk for de mange små husene for ulike dyreslag i Skjåk-tunet, flere av disse har måtte vike plassen ved nybygging i tunet.

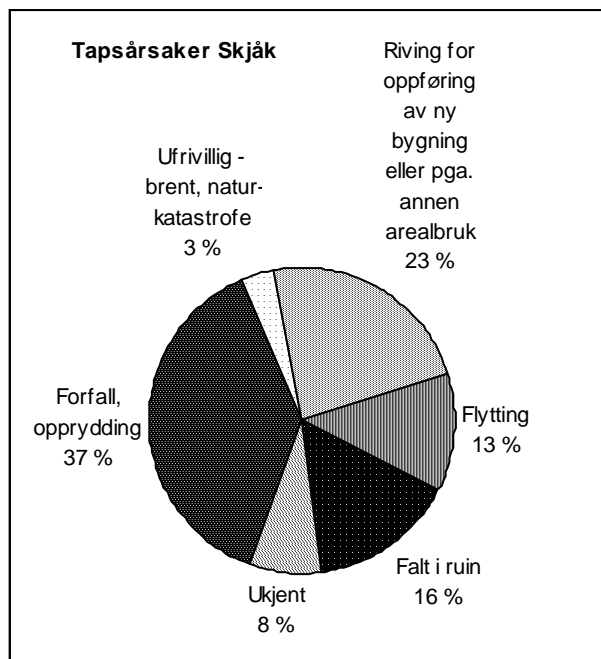
3.1.5 Tap – alder



Tapsandelen i prosent ser ut til å være høyere for den nyere delen av bebyggelsen.

En kunne ha ventet at den eldste delen av bebyggelsen ville være mer nedslitt og sårbar for tap på grunn av alder, men tallene motsier dette. Det er imidlertid usikkerhet knyttet til gruppene "1800-tallet" som er relativt stor og "ikke datert". En god del av disse kan godt være bygd før 1850. Om man justerer for dette blir ikke forskjellene så store.

3.1.6 Tapsårsaker



Generelt forfall, uttrykt i rubrikkene "Forfall, opprydding" og "Falt i ruin" er den viktigste årsaken til at hus i Skjåk har gått tapt – samlet står de to sektorene for 53 % av tapene.

Det er særlig uthus og først og fremst den gamle typen driftsbygninger, samt seterfjøs og løer som vi finner under "Falt i ruin". Mange av disse framstår nå som ruiner i landskapet.

Under "Forfall, opprydding" er det et større spekter av hus typer. De fleste av husene bak de forfallsrelaterte tapene (de 53 %) har merknad om dårlig teknisk tilstand ved SEFRAK-registreringen.

"Riving for oppføring av ny bygning eller pga. annen arealbruk" utgjør også et stort segment. I hovedsak er det her snakk om nybygging i tunområdet, særlig nye driftbygninger og andre uthus, men også noen nye bolighus. Fornyelsen

har enten krevd en annen organisering av bygningsmassen eller det gamle huset er blitt erstattet av nytt på samme sted. I noen få tilfelle gjelder den nye arealbruken veganlegg eller forenkling av jordveg med planering og større sammenhengende areal som resultat. Undersøkelsen gir ingen opplysninger om pålegg fra landbruksmyndighetene om å rive eldre bolighus ved bygging av nye bolighus i tunet som utløsende tapsårsak.

For 13 % er *flytting* oppgitt som hovedårsak til at hus er fjernet. I tillegg kommer en nesten like stor gruppe der andre tapsårsaker er primære, men huset er tatt ned med tanke på at det skal kunne settes opp et annet sted. Det vil sikkert kunne diskuteres om en del av disse kan defineres som flyttet i streng forstand, eller om det er snakk om gjenbruk av materialer. Men flytting og planer om gjenbruk i en eller annen form berører samlet minst 27 % av de tapte husene i Skjåk.

MOV 2002 har ikke gjort noe systematisk undersøkelse av hvordan det har gått med husene som er oppgitt flyttet. I mange tilfeller kjenner ikke tidligere eiere til husets videre skjebne. Om noen vet vi de fortsatt ligger lagret i påvente av å gjenreises, det gjelder bl.a. den kommunalt eide skolestua fra Marlo.

Det er ulike grunner til flytting av hus i Skjåk, og ulike sammenhenger de gjenoppstår i. Den mest vanlige gjenbruk er i forbindelse med seter/utmark og oftest da til fritidsformål. Det gjelder nær 1/3 av alle flyttede hus vi har opplysninger om. Noen få hus er satt opp som uthus/anneks på boligeiendommer. Et par flyttinger kan ses som seinvirkninger av jordskifte på 1950-tallet, med etablering av nye tun og nye eiendomsgrenser i tunområdet. Ett hus er siden registreringen satt opp på museum.

For ca. ¼ har vi informasjon om at de er flyttet utenfor Skjåk, de fleste til steder innen Oppland fylke. Her spiller det inn at Skjåk sine seterområder i Lom og Vågå bl.a. er et område for gjenbruk av hus fra bygda.

Flytting av hus har lange tradisjoner i Skjåk, også om man ser bort fra tradisjonell gjenbruk av bygningsressursene i driftssammenheng, innen gårdsenheten/bygdelaget. Gjennom hele 1900-talet har hus fra Skjåk gjenoppstått i nye sammenhenger, på museer, som fritidshus – innen kommunen eller ved flytting til andre steder. Kommunen har i forbindelse med Kulturminnevernplanen gjort en undersøkelse over "utflyttete" skjåkhushus i et større tidsperspektiv. Her er bl.a. ført opp 34 hus som står på Maihaugen i Lillhammer, de første kom dit i 1890-årene. Med disse har man kjennskap til mellom 50–60 eldre, flyttete hus før SEFRAK-registreringen kom i gang i 1977. I tillegg kommer enda flere små gårdshus, eldhus, stabbur og lignende, som fra 1950-tallet ble utgangspunkt for hytter i eller nær de gamle seterområdene. Eldhusgrendi langs Vuluvatnet ved Nyseter er et eksempel på dette, og har fått sitt navn derav. Flere av disse hyttene er registrert i SEFRAK-registeret på det nye stedet, men holdt utenom MOV-undersøkelsen.

"Ufrivillig brent/naturkatastrofe" står bak en liten andel av tapene – 3 %. Det gjelder fem hus hvorav fire har brent, ett ble skadet av sterk vind og derfor tatt ned.

Oversikten over er grovmasket og årsakssammenhengene kan ofte være overlappende. Oppføring av nye hus på stedet eller ny arealbruk kan ha sammenheng med at huset som sto der var dårlig, eller det kan ha vært brukt som unnskyldning for å rive eller flytte.



0513-003-102. Marlo skole skal være bygd i siste del av 1800-tallet, og var også lokale for kommunal forvaltning. I dag er huset tatt ned og ligger lagret. Kommunen har som målsetting å gjenreise huset på et nytt sted. Det står en ny og større skolebygning på skoletomta i dag.



0513-001-052. Stuebygningen på Rønnaug-Moen, tidligere plass eller småbruk under Geilo, sto fraflyttet ved registreringen i 1977, og jordvegen var tilbakeført hovedgården. Siden er huset tatt ned og satt opp som hytte i Lom. Rønnaug-Moen hørte til sjiktet av småbruk/plasser som lå på moene nede i bygda.



0513-008-078. Småbruket Espeset, i lia over Dagsgårdsøy garden, var gått inn i hovedbruket igjen alt på 1930-tallet. Ved registreringen i 1979 var stedet i bruk som havnehage. Stabbur og løe sto ute av bruk og i forfall. I dag er bare tuftene tilbake.



0513-006-076. Sigridstugu og Lagertestugu var to mindre bosteder nær vegen like ved Vollungsbru. Sigridstugu var ikke i bruk ved registreringen i 1978, den var i dårlig stand og er nå revet. Lagertestugu holdes i hevd som feriested. Det er registrert få småkårshus i denne kategorien i Skjåk.



0513-007-040. Søndre Kittilstad lå godt opp i lia på Solsida vest for Bismo. Tunet var komplett ved registreringen i 1979, men ikke i bruk. Det er bygget nye hus lenger ned, ved lifoten og kjørevegen. I dag er våningshuset, stabburet og stallen revet, uthusa sterkt truet. Våningshuset og stallen ble solgt til flytting. Tømmeret i våningshuset skal være fordelt på to hytter i Bøverdalen.



0513-003-065. Stabbur på Krokstad. Et jordskife på 1950-tallet, har fått følger for flere av husene som ble registrert her i 1980. Et av bruka fikk da nytt tun litt lenger ned i lia. Stabburet inngår som "tapt" i MOV-undersøkelsen, men er gjenreist i det nye tunet – i samme skikkelse, men med ny sval, klokketårn, torvtekke og skorstein.





0513-002-011. Smia på Øvre Russar var ute av bruk og i dårlig forfatning ved registreringen i 1979. Den er siden revet.



0513-004-022. Tørrstugua på Sygard Ånstad sto for seg selv et stykke fra tunet ved registreringen i 1977. Den var sist i bruk som bakstehus. I dag er den tatt ned og satt opp igjen på gårdens seter på Billingen.



0513-002-027. Storfeffjøset på Bøje var i bruk til 1966, men sto tomt ved registreringen i 1979 og var da i dårlig forfatning. Byggestilen er spesiell med "hekk" etter lokal betegnelse, det store arkoppbygget til før. "Hekk" i ulike varianter, som utbygg og oppbygg, på fjøs, stall og låve er karakteristisk for byggeskikken i Skjåk.



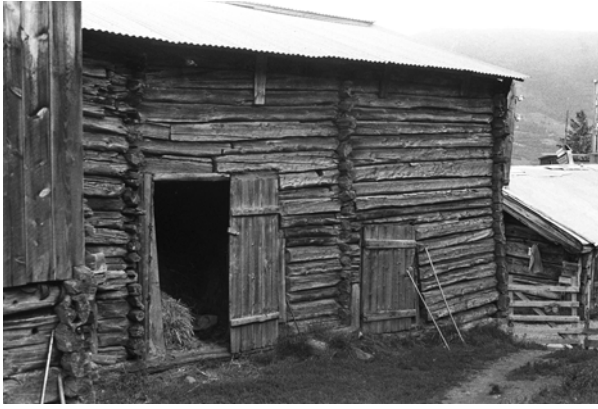
0513-003-079. Låven på Geilbakken måtte vike plassen da det skulle bygges nytt bolighus i tunet ved eierskifte sist på 1980-tallet. Det gamle våningshuset ble da kårhus for tidligere eier. Geilbakken er en av de gamle husmannsplassene øverst i lia på Solsida



0513-007-066. Stallen på Brenna i Langleite, er typisk for de små stabbursliknende stallene i Skjåk. Både stall og fjøs var for lengst ute av bruk ved registreringen i 1979, og er i dag revet.



0513-007-036. Det er registrert få enhetsslåver (kombinerte driftsbygninger) i Skjåk. De som er med fikk i hovedsak sin form ved tilbygg/endringer etter 1900, slik som denne på Nedre Kittilstad. Ved registreringen i 1979 var grunnmuren begynt å sige, og huset er i dag erstattet med nytt uthus.



0513-005-035. Både låve, fjøs og grisehus på Amundstad er revet, de var ute av bruk og i dårlig forfatning ved registreringen i 1979. Låven var en klassisk tredelt tømmerlåve, og deler av den er siden satt opp som ny vedskåle i tunet.



0513-001-008. Kvernhuset på Sør-Risheim var i dårlig forfatning ved registreringen i 1977, og er i dag tatt ned. I dag er det ingen spor etter det, bekken er lagt i rør og jordvegen planert. Fire av de seks registrerte kvernhusa i Skjåk har gått tapt.



0513-008-067. Småfjøsset på Nordre Skjåkkøygard ble flyttet med da bruket fikk nytt tun lenger ned i lia etter det store snøskredet som rammet grenda Øygardanene i 1913. Gården er i dag festivalsted for "Countryfestivalen Skjåk", og en ny serveringshall har erstattet det gamle fjøsset. Låven, som også er gammel, er i hovedsak intakt, men lett tilpasset sin nye funksjon som "The Old Barn" for musikk og dans.



0513-003-012. Fjøs på Søndre Haugom, en av de tidligere husmannsplassene langs Aura, i lia over grenda Reppen. Ved registreringen i 1980 hadde stuebygningen og fjøsset ennå form av hus, men de er nå i ferd med å falle i ruin, og landskapet enda mer tilgrodd. Stabburet står fortsatt.





0513-009-037-039. Denne innerste setra i Tundradalen var for lengst nedlagt ved registreringen i 1981. Geitefjøset og kufjøset hadde da tak, men begge er nå i ruin. Seterbua har fortsatt form av hus, men er i dårlig forfatning. Geitefjøset helt til høyre(pluss innfelt bilde), var et av relativt få gråsteinsbygde hus i Skjåk, og murene står fortsatt.

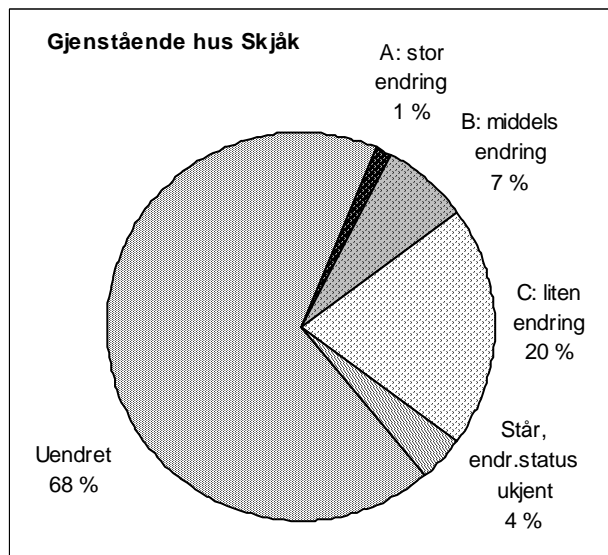
3.2 Endringer av gjenstående bygninger

Grunnlaget for undersøkelsen er de samme 747 gjenstående bygningene som det er gjort rede for i kapittel 3.1. I dette kapittelet gjøres det rede for hva som har skjedd med disse.

To forhold belyses:

- Endringer i form av tilbygg, påbygg, andre ombygginger
- Bygningenes tilstand/forfall

3.2.1 Endringer – samlet oversikt



213 SEFRAK-registrerte bygninger har blitt endret. Dette er et samletall for endringstypene A, B og C og utgjør ca. 28 % av de gjenstående bygningene.

Sagt på en annen måte gjenstår ca. 68 % av bebyggelsen fra før 1900 i Skjåk i store trekk slik den var ved registreringstidspunktet.

Dette gjelder, som nevnt i kapittel 1 ikke bygningenes autentisitet i detaljer. Fornyng av materialer til samme type som ved registreringstidspunktet er ikke registrert som endring.

For 4 % av de gjenstående bygningene kjenner vi ikke endringsstatus, halvparten av disse var under utbedring/ombygging på tidspunktet for

undersøkelsen eller ved registreringen.

Endringsgrader

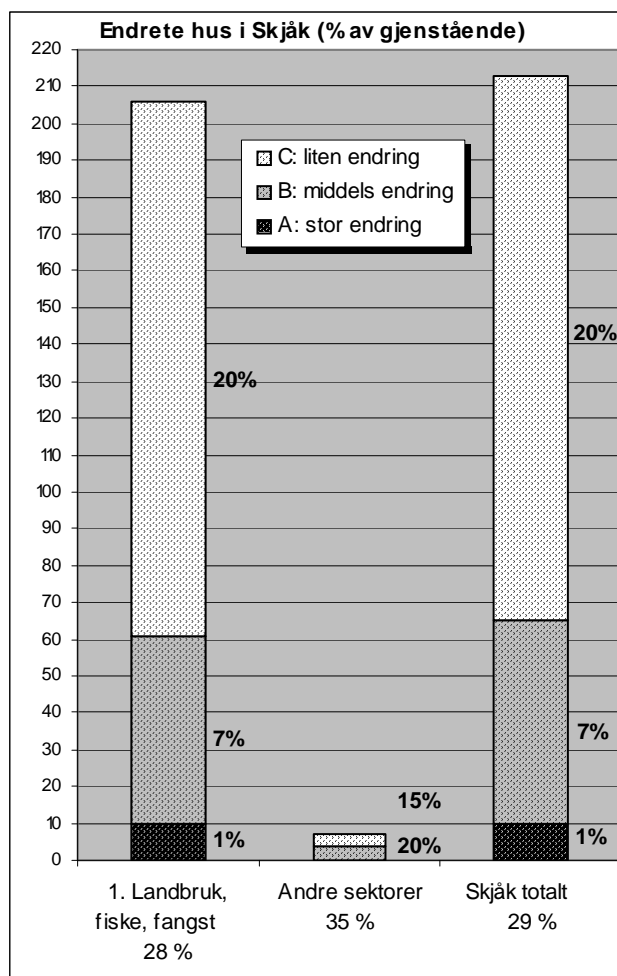
Sektordiagrammet gir en oversikt over fordelingen av ulike typer endringsgrader og belyser hvor omfattende endringene i den gamle bebyggelsen i Skjåk har vært.

Det er få hus som er så radikalt endret at opprinnelig volumkarakter er helt forandret (endringstype A), flere har vært gjenstand for ulike grader tilbygg/påbygg (endringstype B) og enda flere har kun gjennomgått en utskifting av diverse ytre elementer (endringstype C).



0513-004-036. Gammelstugua på Nigard Dagsgård står for tur til å pusses opp. Gangen i bindingsverk er nettopp revet. Hus under endring inngår som "står, endringsstatus ukjent" i undersøkelsen.

3.2.2 Endring – samfunnssektor

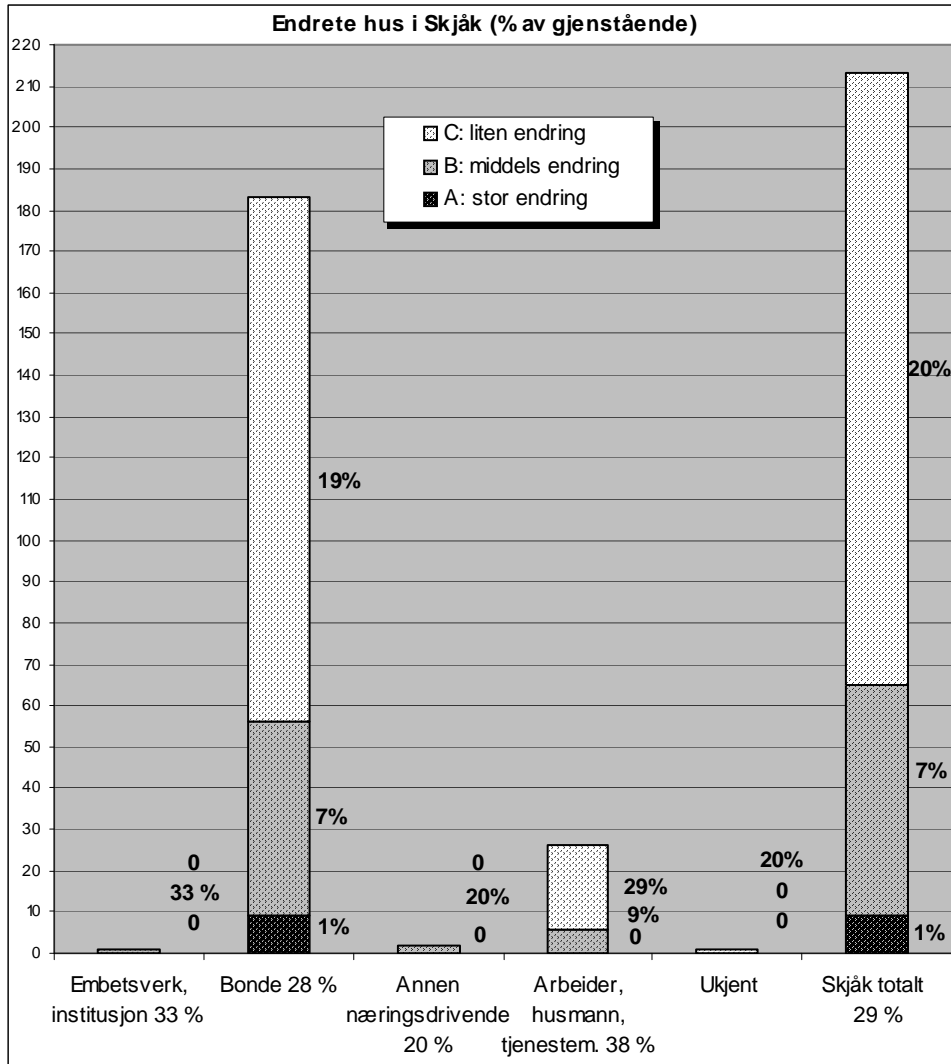


Den lille gruppen "Andre sektorer" har samlet noe høyere prosentvis andel endrete hus enn den største sektoren "1 Landbruk, fiske fangst", men ingen med mest omfattende endringer – endringstype A.



0513-008-085. "Kyrkjestugua" ved Nordberg kirke, var opprinnelig skolestue ved Lindsheim, og ble flyttet hit ca. 1915. Et par år etter registreringen i 1979 ble den tatt ned og lafta opp på nytt, litt lenger inn på kirkeområdet, bl.a. fordi den før sto svært nær rv. 15. Den ble pusset opp, fikk nytt bislag med handikapinngang og torvtak. Samtidig ble huset forkortet med en vindusakse. Ved registreringen hadde huset i noen år vært leid bort til bolig, men ble nå tatt i bruk til kirkestue igjen. Endringen er klassifisert som endringstype B.

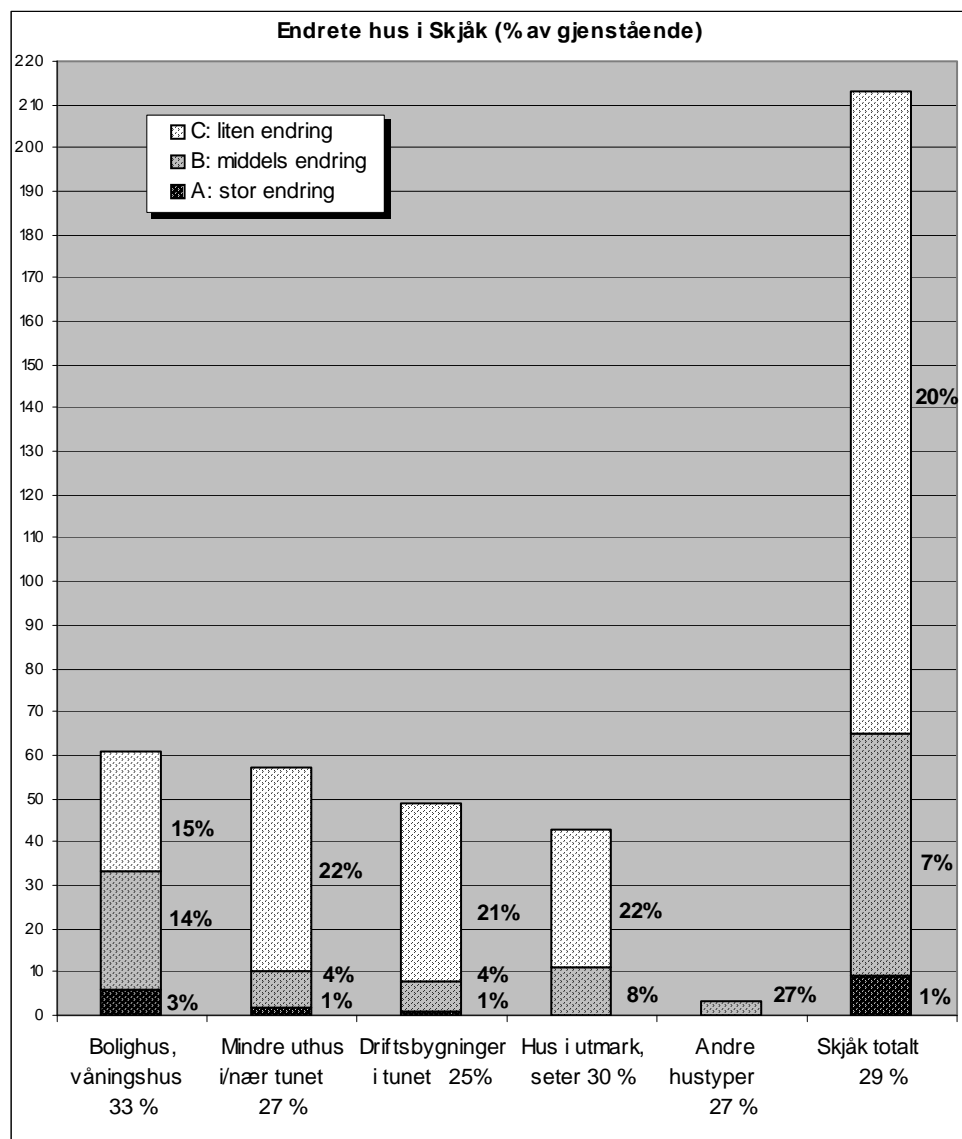
3.2.3 Endring – sosial miljøssammenheng



Endringsforekomsten er ulikt fordelt mellom de sosiale gruppene, og at kategorien "Arbeider, husmann tjenestemann" markerer seg med flest endrete hus. Det mest omfattende endringene finner vi i bondestandens hus.

En større andel av endringene for "Arbeider, husmann tjenestemann" gjelder endringstype C, (mindre omfattende endringer), og består i hovedsak av vedlikehold.

3.2.4 Endring – bygningstyper



"Bolighus/våningshus" er mest endret, "Driftsbygninger i tunet" minst. Bolighus har størst innslag av omfattende endringstyper.

Det er som forventet at bolighus, som er den hustypen som er mest i bruk, også er mest endret. Det er her vi finner størst andel av omfattende endringer, endringstype A og B. Det samme gjelder for de andre husene med boligfunksjoner, sidebygningene i gårdstunet og seterstua. Som enkelthus ligger seterstua høyest med en endringsforekomst på 37 %, men her er det ingen i endringstype A.

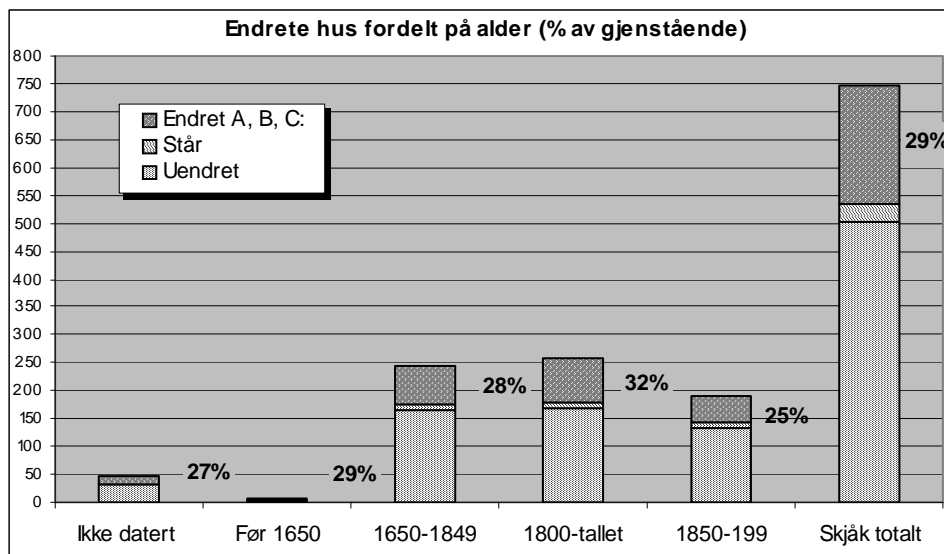
Selv om det først og fremst er bolighuset som har endringstype A (stor endring), er innslaget av endringstype B (middels endring) merkbart også for de andre gruppene. Den viser først og fremst arealendringer – både økt areal og redusert areal. Det siste gjelder delrivinger og har vært særlig aktuelt for uthus.

Mange av endringene i Skjåk har karakter av "tilbakeført stilpreg". Vi har ingen holdepunkter i denne undersøkelsen til å si noe om hvor utbredt antikvarisk dokumentert tilbakeføringen mht. kilder osv. har vært for det enkelte hus. Men det er en klar økende tendens i Skjåk til å ta i bruk tradisjonelle taktekkingsmaterialer som f.eks torv og bord, når hus pusses opp. Ofte er det da tekke fra siste del av 1900-tallet som byttes ut. Funkisvinduer og panoramavinduer byttes til mer oppdelte vinduer, gjerne smårutete. Det er en tendens til å åpne innklede svalganger, både i stuebygninger, eldhus og stabbur.

Nye stolper får da gjerne skurd i "tradisjonsinspirert form". Svalgangsmotiver som mønster går i tillegg igjen i form av ny kledning for en del av de oppussede og påbygde husene. Allmenningsbedriften Skjåk Trelast produserer pyntelister og ytterkledning i denne stilen, og har satt sitt preg på mange av de endrete husene. I sum framstår flere hus i tradisjonell, dels ny-nasjonalromantisk drakt nå enn ved SEFRAK-registreringen. De fleste av disse endringene spores i undersøkelsen som endringstype C og B.

Mange endringer av kategori C gjelder skifting av taktekke, og da er det platetak, som har vært mest brukt. For flere av disse er platene bare lagt som nødløsning over gammel torv, bord eller flis. Innslaget av nylagte tak med tradisjonelle materialer som torv og bordtekke er som nevnt over merkbart. Det er derimot ingen eksempler på at gamle flistak er erstattet av ny flis, og svært få eksempler på nytt skifertekke. Også ny sementstein har vært relativt lite brukt siden SEFRAK-registreringen. "Skjåksteinen", en lokalprodusert sementstein fra 1900-tallet som lå på flere tak ved registreringene, blir nå som oftest byttet ut med andre materialer.

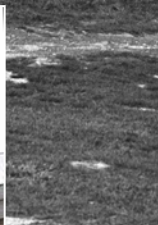
3.2.5 Endring – alder



Undersøkelsen over forholdet mellom endring og antatt byggeår indikerer at det er noe større andel endrete hus blant de som er bygd før 1850, enn for de som er yngre.



0513-008-054. Den gamle "Johannes-stugu" på Grimstadødegarden var ute av bruk og forfallen ved registreringen i 1979. I 2000 ble den tatt ned og flyttet innen tunet. Huset er pusset opp, svalgangen helt fornyet og taktekket er nå bord. Endringen er klassifisert som endringstype C.



0513-001-015 og 016. Det eldste våningshuset på Ner-Holø besto ved registreringen i 1977 av to små stuebygninger med felles svalgang. Mange av de gamle våningshusa i Skjåk er sammenbygd av to (eller flere) eldre hus, men som oftest vises det ikke like godt i eksteriøret som her. Ved endringer/rivinger kan slike hus igjen skille lag, noe MOV-materialet fra Skjåk har flere eksempler på. Her befinner begge to seg fortsatt i tunet på Ner-Holø. "Ner-stugu", fra ca. 1750, er nå bygd inn i den nye hovedbygningen (til venstre), mens "Øvre-stugu" fra første halvdel av 1800-tallet, står for seg selv, med fornyet sval og nytt torvtak. De er kategorisert som henholdsvis endringstype A og C.



0513-008-053 og 0513-007-060. Gammelstugua på henholdsvis Grimstadøygard og Bakve var ikke i bruk ved registreringen i 1979, men siden er begge pusset opp og utbygd. Tilbygg med pulttak langs hele eller halve inngangssida er en av de vanligste måtene de minste stuebygningene i Skjåk blir bygd ut på. Om det ikke er registrert med sval opprinnelig, er endringen er klassifisert som endringstype B.



0513-011-092. Dette våningshuset i Gjøingslii hadde, ved registreringen i 1981, fått sin form etter flytting og påbygg i 1951. I 2002 er det nok en gang påbygd, både i lengde og bredde. Stilpreget etter endringen har klassisistiske forbilder. Det er vanskelig å kjenne igjen den opprinnelig stuebygningen, selv om de gamle vindusaksene fortsatt er sporbare. Endringen er klassifisert som endringstype A.



0513-003-068. Husene på denne tidligere husmannsplassen under Brandsar sto ubrukte ved registreringen i 1980n og vedlikeholdet bar preg av det. Teigen er et av få komplette husmannstun med mange typer hus bevart. Da nye eiere overtok tidlig på 1980-tallet ble stuebygningen først utbedret og endret. Den hadde fått sin form på 1920-tallet ved påbygg både i høyde og bredde. Bindingsverkstilbygget (til høyre) ble revet og erstattet med nytt lavere tilbygg, typisk for sin tid. Den opprinnelige tømmerstua er røstet om med gavlen mot dalen. Selv om endringene av formen er store, er det fortsatt mulig å kjenne igjen det opprinnelige huset. Endringen er klassifisert som endringstype B.



0513-006-063. Hovedbygningen på Nere Sperstad-Øygarden besto ved registreringen i 1978 av to sammenbygde eldre hus, det eldste fra 1838, gitt en enhetlig, klassisistisk utforming i første halvdel av 1900-tallet. I 2002 er det utvidet i bredde og tilbygd fløy. Eksteriøret er fornyet, bl.a. er "Skjåksteinen" byttet ut med ny krum sementstein. Almenningsagas villmarkspanel er brukt dekorativt, og svalgangsmotivet har fått en rustikk utforming. Endringen er klassifisert som endringstype A..



0513-008-020. Våningshuset på Nigard Flekkøy besto ved registreringen i 1979 av en gammel del, flytta hit fra Brekk i Bråta, en tilbygd fløy fra 1930-tallet, og et (etter fotografiene å dømme) relativt nytt bislag med dekorerte "svalstolper" som motiv i kledningen. Siden er huset pusset opp og ytterligere utvidet. Referansene til svalgangmotivet er helt gjennomført i den nye kledningen. Mange av de endrete husene i Skjåk har tatt oppi seg dette motivet, i ulike varianter. "Skjåksteinen" er byttet ut med taksteinsplater. Endringen er samlet klassifisert som endringstype B.



0513-003-035. Stabburet på dette Sperstad-bruket hadde sist vært nyttet som eldhus, men var ute av bruk ved registreringen i 1980. På 1990-tallet ble det laftet opp på nytt, satt over en murt sokkeletasje med garasje og tilbygd lukket "sval" på den ene langveggen. "Skjåksteinen", sementsteinen, ble erstattet med torvtekke. Huset er et eksempel på ombygging til ny funksjon som også vises klart i formen. Endringen er klassifisert som endringstype A.



0513-003-074. Stabburet på Søre Brandsar skal være blant de eldste i materialet, ved registreringen i 1980 ble det datert til 1700-tallet. Det sto da uten sval. De gamle svalene er ofte den mest utsatte bygningsdelen på stabburene. Huset er siden pusset opp, og ny langsval påsatt. Siden MOV-undersøkelsen tar utgangspunkt i situasjonen ved SEFRAK-registreringen, er endringen klassifisert som endringstype B.



0513-011-099. Eldhuset på det nedlagte bruket på Heggebotn var ikke i bruk ved registreringen i 1981. Huset besto da, som de fleste eldhus i Skjåk, av to rom, et i lafteverk og et i bindingsverk. Den gamle tømmerkjernen ble siden grunnlag for den hytta i nasjonalromantisk utforming som står her i dag. Endringen er klassifisert som endringstype A.



0513-010-015. Sperstads seter på Sota var i full drift og god stand ved registreringen i 1981. Siden er seterstua pusset opp i hyttestil med bruk av "tradisjonsinspirerte" elementer fra svalgangsmotivet i inngangspartiet som er fornyet. Bl.a. er det "skjåkroser" på svalstolpene. Endringen er klassifisert som endringstype C.



0513-003-078. Eldhuset i Geilbakken var ved registreringen i 1980 ei tradisjonell to-romsstue med lafta stuerom og gang/forstue i bindingsverk. Gangen skal ha vært åpen sval før den ble kledt inn på 1930-tallet. Huset var innredet som eldhus ved registreringen, men kan opprinnelig ha vært stuebygningen på den tidligere husmannsplassen. Siden registreringen er huset lafta opp på nytt et annet sted i tunet, bl.a. for å gi plass til et nytt bolighus. Det er satt på ny syllkrans og ny mur, og har fått åpen sval i tradisjonsinspirert form. Det tidligere torvtaket er skiftet ut med skifer. Endring til skifertekke er relativt uvanlig i Skjåk. Endringen er klassifisert som endringstype C.



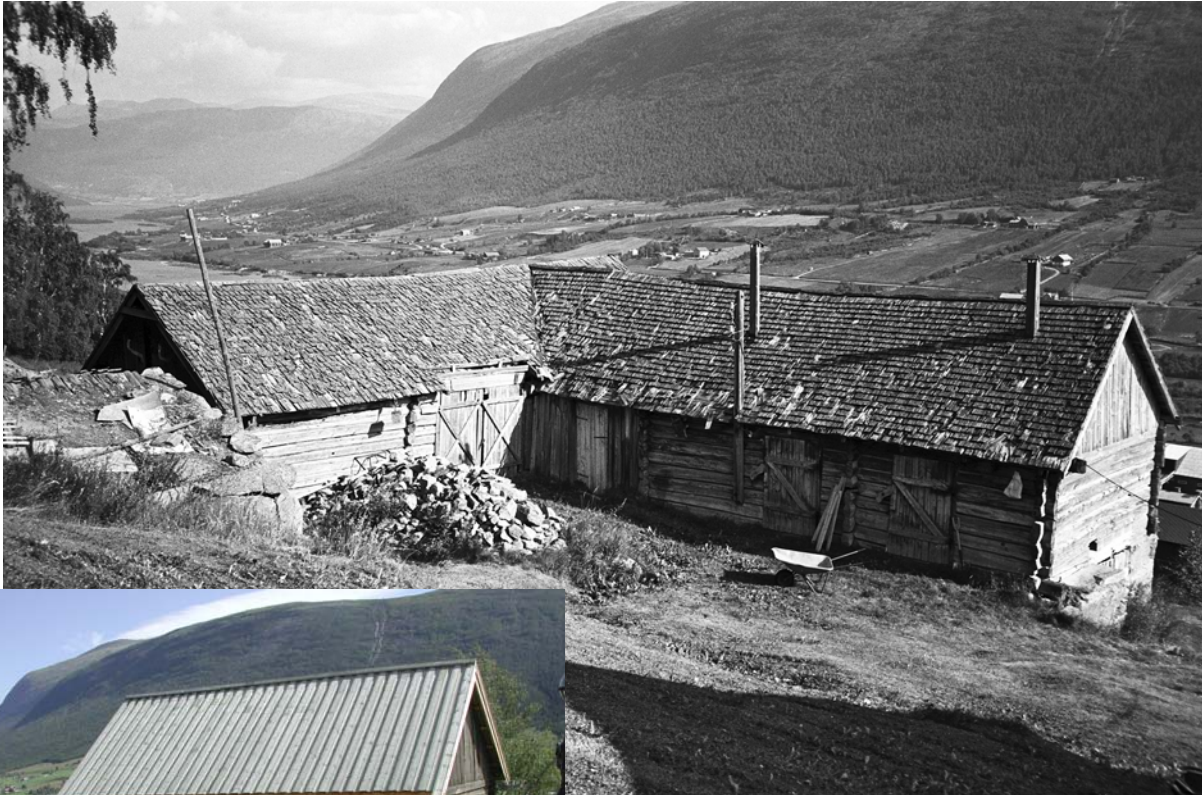
0513-008-056. Lindsheim like ved riksvegen var skysstasjon, og i den store bua var det soveplass for reisende. Ved registreringen i 1979 var huset kun i bruk som vedskåle og sterkt forfallent. Det er siden flyttet noe innen tunet, satt på nytt støpt fundament, pusset opp, har fått nytt torvtak uten knekk over svala og ikke minst ny, åpen sval der gårdens bumerke er del av dekoren på svalstolpene. Endringen er klassifisert som endringstype C.



0513-003-041. Stabburet på Søre Hosar ble flyttet til ny tomt på gården i 1925, trolig fikk det da den formen det hadde ved registreingen i 1980, med bordkledd sval og bratt tak med spontekke. Siden registreringen har det igjen fått ny plassering i tunet og er satt i stand, med ny sval i tradisjonell stil og nytt tak med torvtekke. Endringen er klassifisert som endringstype C.



0513-004-035, Tømmerlåven på Oppigard Dagsgard ble sammen med nytt fjøs bygd ut til full driftsbygning midt på 1900-tallet. Den gamle låven vises ennå godt i fasadene ved registreringen i 1978. Siden er huset pusset opp, bl.a. kledd og på nytt utbygd – denne gangen i høyden. Endringen er klassifisert som endringstype B.



0513-003-098. Formen til driftsbygningen på Håndsnartredet skrev seg fra 1923 da en eldre låve og et fjøs fra ulike steder i Skjåk ble flyttet hit og bygd sammen i vinkel. Et enda eldre fjøs av stein står som ruin litt lenger opp i lia. Håndsnartredet var opprinnelig en av de gamle husmannsplassene helt øverst i lia. Først i 1997 ble det bygd kjøreveg hit, og en opprustning av husene i tunet begynte. Låven var dårlig og ble revet, men det tømrede fjøset står, med nytt bordtak til erstatning for det gamle av flis. Endringen er klassifisert som endringstype B. Tidligere tømmerkjerner der kledningen er skrelt av, og med nye bordtak, er karakteristisk for mange av de ombygde/endrete uthusene i Skjåk.



0513-003-071. Husene på den tidligere husmannsplassen Teigen under Brandsar sto ubrukte ved registreringen i 1980, og vedlikeholdet bar preg av det. I dag er alle hus i tunet satt i stand. Her ses storfejøset og småfejøset som er bygd sammen i vinkel. De er nylig pusset opp og tekt med torv og bord. Endringen er klassifisert som endringstype C.

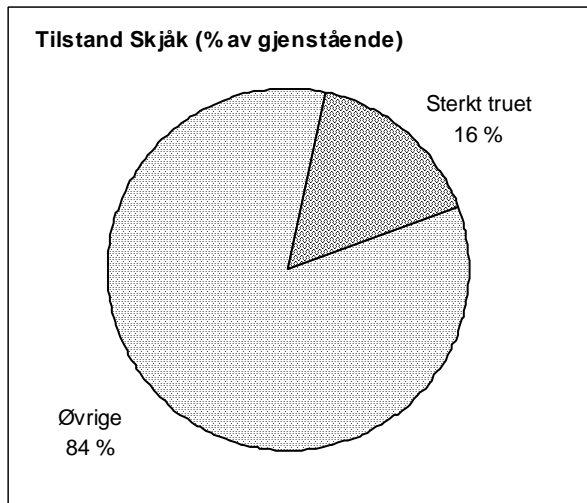


0513-011-002. Kufjøset og geitefjøset på Dagsgårds seter i Botten hadde begge flistak som begynte å bli dårlig ved registreringen i 1981. Husene er siden tatt vare på ved å legge metallplatetak over. Endringen er klassifisert som endringstype C. Skifte av gammelt flistak til annet materiale ligger bak 15–20 endringer av taktekke i Skjåk. Det er ingen eksempler på at det er lagt ny flis, slik det er med de andre tradisjonelle taktekkingsmaterialene som bord og torv.

3.3 Tilstand

De gjenværende bygningene er her vurdert etter tilstanden i år 2002. Det er ikke foretatt noen sammenlikning med tilstanden da de ble registrert.

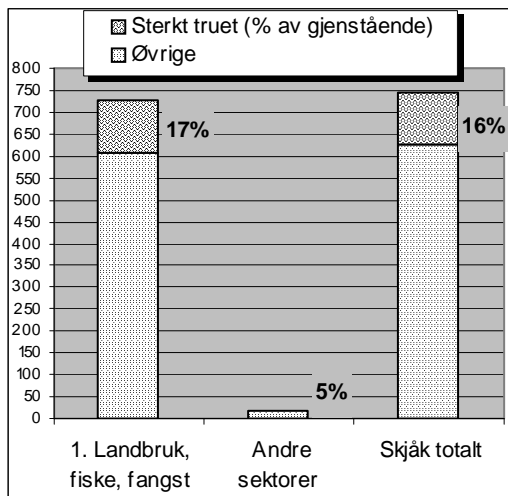
3.3.1 Tilstand – samlet oversikt



121 hus er sterkt truet på grunn av dårlig teknisk tilstand. Det tilsvarer 16 % av de gjenstående SEFRAK-registrerte husene i Skjåk.

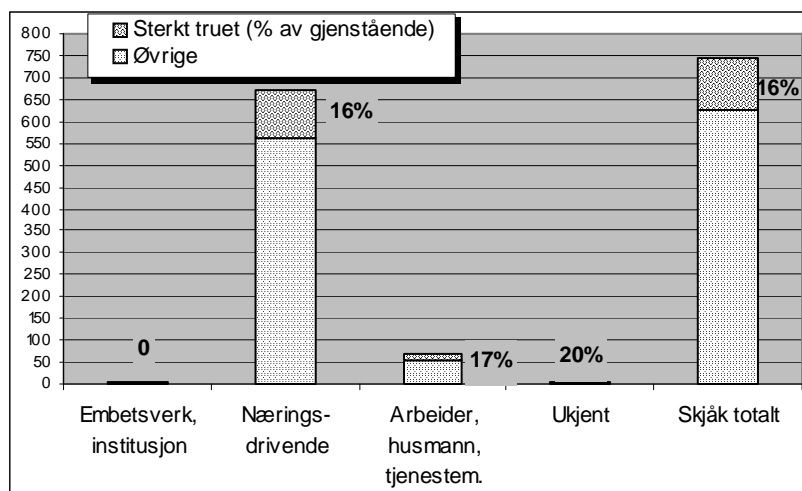
Dette er trolig et minimumstall da bare de åpenbart sterkt truete husene er telt med her. Den høye prosentandelen gir en prognose om forventet tap i Skjåk i kommende år.

3.3.2 Tilstand – samfunnssektor



Den lille gruppen hus knyttet til andre sektorer enn landbruket har en markert lavere prosentandel som er truet på grunn av dårlig teknisk tilstand. Det ene huset som gir utslaget er skysstasjonen på Dønfoss.

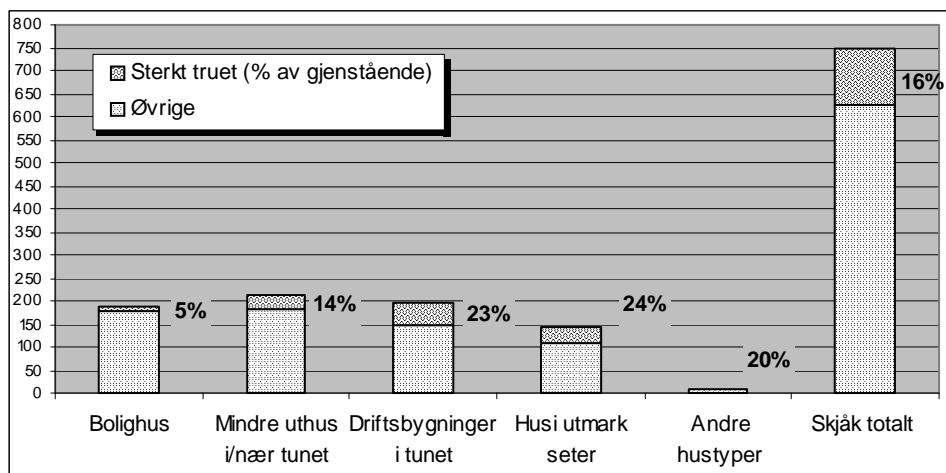
3.3.3 Tilstand – sosial miljøsammenheng



De få husene som er knyttet til "Embetsverk, institusjon" har ingen truete. Det er en liten overvekt prosentandel truete hus i gruppen "Arbeider, husmann, tjenestemann".

Betydningen av denne forskjellen forsterkes fordi antallet hus som representerer gruppen er så lite, og alt desimert i forhold til tidligere utbredelse.

3.3.4 Tilstand – bygningstyper



Det er stor forskjell mellom hvilke typer bygninger som er truete. Gruppene "Hus i utmark, seter" og "Driftsbygninger i tunet" topper undersøkelsen over truete i Skjåk. Våningshus har en markert mindre andel.

Enkelthus som markerer seg som særlig utsatte er enhetslåven i tunet, småhus som smier, skjul, jordkjellere mm., den lille gruppen utløer/sommerfjøs i heimemarka, samt seterløer og seterfjøs – prosentandelene her ligger godt over gjennomsnittet, fra 27–50 %.

At "Mindre uthus i tunet" som gruppe ligger noe under gjennomsnittet skyldes at den også omfatter sidebygninger og stabbur som har lavere andel truete – henholdsvis 13 og 11 %.

Seterstua ligger på samme nivå som eldhus og stabbur. At andelen truete seterløer og seterfjøs er såpass høy, nyanserer bildet som undersøkelsen over tap gav, der disse ikke skilte seg spesielt negativt ut.

Men i det store forsterker bildet av de truete husene inntrykket som oversikten over tap gir. Hus som er direkte knyttet til tidligere tiders drift, driftsbygningene i tunet og de mange spesialiserte småhusa i tun og utmark har vært mest utsatt for tap og er sårbare for framtidige tap på grunn av dårlig tilstand. Hus som er knyttet til boligfunksjoner; våningshuset, seterstua, staburet og i noen grad sidebygningene i tunet, har vært mindre utsatt for tap og er i bedre tilstand.



0513-007-067, 069. På husmannsplassen/småbruket Rudi i Langleitsgrendi sto stugu, låve og fjøs ved registreringen i 1979. I dag er stuebygningen revet og låve og fjøs står for fall. Plassen var nedlagt og fraflytt også ved registreringen. Jordvegen brukes ikke og gror til.



0513-002-028. Plassen Steinstugu ligger øverst i Bøyelii og er typisk for en gruppe husmannsplasser og småbruk lokalisert til randsonen mellom inn- og utmark. Den var ikke i bruk ved registreringen i 1979, mens bosettingen lenger ned i lia hadde nye hus. Deler av stuebygningen og fjøset på Steinstugu er i dag truet på grunn av manglene funksjon og vedlikehold, og jordvegen rundt husene i ferd med å gro til. Rudi og Steinstugu er typisk for situasjonen på flere av de minste bruka/plassene som ikke er tatt i bruk som feriesteder eller boligeiendommer.



0513-009-006. Den gamle skystasjonen på Dønfoss var i bruk som vanlig bolig ved registreringen i 1979, men står nå ubrukt. Det er få eldre hus i denne kategorien i Skjåk, (i registreringsmaterialet kun to).



0513-006-069. Stuebygningen på Kvålheimseide var bolig for arbeider, og er en av få eldre bosteder i Skjåk uten tilknytning til gårdsbruk. Andelen truede hus knyttet til småårsbosettingen er litt høyere enn gjennomsnittet, og gir her ofte utslag for kategorien bolighus – i motsetning til bolighusets situasjon i de andre sosiale lagene. Området rundt preges i dag av nyere boligutbygging.



0513-003-125 og 122. "Kårstugun" og den nedre låven på et av de nedlagt bruka på Ramstad var ute av bruk også ved registreringen i 1980. Den øvre låven i tunet var falt i ruin 2002. Låver av denne typen hører til en gruppe hus som har både tapsandeler og andel truede godt over gjennomsnittet 23–24 %. Typen kårstugu har andel truede noe under gjennomsnittet, men tapsandelen er høyere.



0513-011-032 m.fl. Heggebottsætri – gammelt fjøs nærmest, løe og seterstue lenger inn. Flere av de eldste husene på Heggebottsætri var ute av bruk ved registreringen i 1981. Av i alt sju registrerte hus er i dag fire truet av forfall.



0513-011-071. Denne gamle løa på Billingen seter var bygd om og i bruk som geitefjøs ved registreringen i 1981, men er i dag uten funksjon. Flistaket er dårlig. Undersøkelsen over endringer viser at det i Skjåk ikke er tradisjon for å fornye tak med flis.



0513-0011-007. Denne løa på Bottsætri var ute av bruk ved registreringen i 1981. Flistekket, som da lå på, var dårlig. I dag er det bare åser og sperrer igjen av taket. En del av uthusa under kategorien truet står på denne måten. Seterløer og seterfjøs har nær dobbelt andel truede i forhold til gjennomsnittet.



0513-010-041—045. Kollungen var seter for tre gårder, deriblant prestegården. Stølen har en særlig markert beliggenhet høyt over Bråtagrendi. Det er registrert fire hus her, seterstue, fjøs og to løer, men i tillegg står flere hus fra første del av 1900-tallet. Manglende funksjon og vedlikehold preger flere av både de eldre og noe yngre husene i miljøet. Kollungen er i kommunens kulturvernplan pekt ut som et kulturmiljø som bør prioriteres.

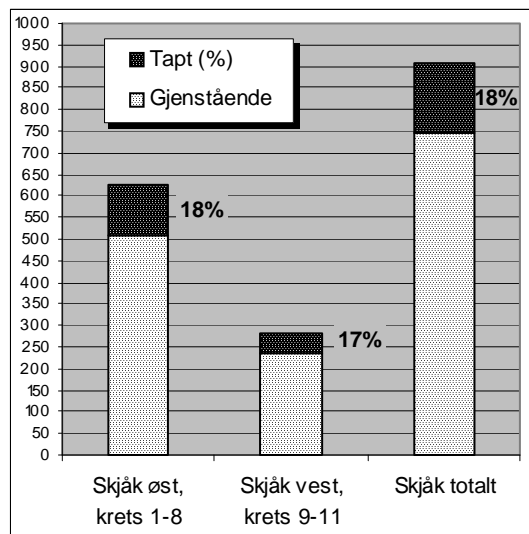


513-010-065, 066. Geitefjøsset (til venstre) og løa (til høyre) på den innerste setra på Framrusten var ute av bruk ved registreringen i 1981. I 2002 er taket og en vegg på geitefjøsset rast sammen, og huset har gått inn i undersøkelsen som tapt. Løa (til høyre) har ennå form av hus, men er sterkt truet. Det er karakteristisk at setra lengst inn og vekk fra kjørevegen er den som først blir oppgitt.

4 Geografiske variasjoner

4.1 Tap og geografiske variasjoner

4.1.1 Tap – områder: Skjåk øst/Skjåk vest

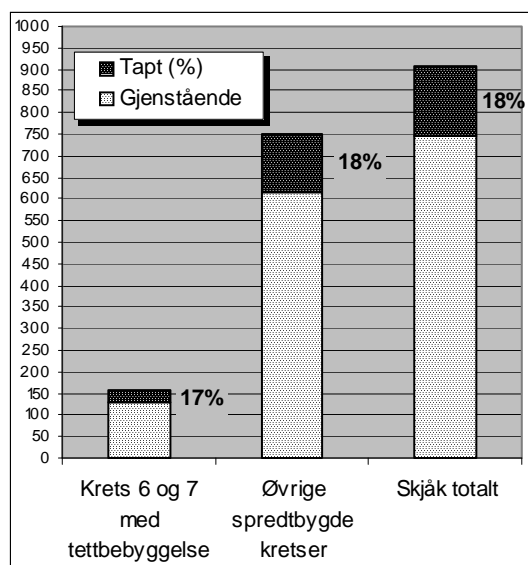


Det er minimal forskjell mellom øst- og vestregionen av kommunen, kun én prosent høyere tap i det mer sentrumsnære og tettere bosatte øst.

Men østregionen har både den laveste og den høyeste prosentandelen tapte i kommunen, sett ut fra registreringskretser – krets 2 Øygard med tap på 27 % og krets 6 Holemark med 10 %. Øygard ligger helt i øst mot Lom, mens Holemark, ligger mer sentralt. Begge er jordbruksgrunder på solsida av Otta og blant de tettest bosatte.

I vest er det krets 9 Åmot som har det høyeste tapet – 22 %.

4.1.2 Tap – tettbygd/spredtbygd

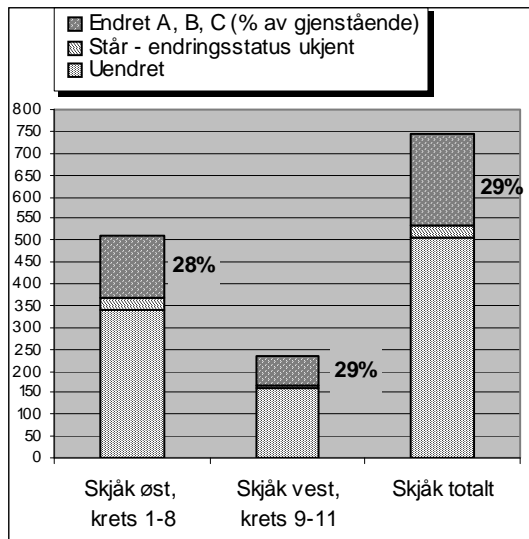


Det er heller ingen klare forskjeller i tapsandeler om man ser de to kretsene som omfatter tettbebyggelsen på Bismo (6 Holemark og 7 Langleite) i forhold til de øvrige spredtbygde områder.

Tettstedspress som bakenforliggende tapsårsak kan med andre ord ikke leses av tallene, snarere en svak tendens til det motsatte. Om man går nærmere inn på kretsene har Holemark som nevnt over den laveste tapsandelen for kretser i Skjåk – 10 %, mens 7 Langleite ligger noe over gjennomsnittet med 22 % tapte.

4.2 Endringer og geografiske variasjoner

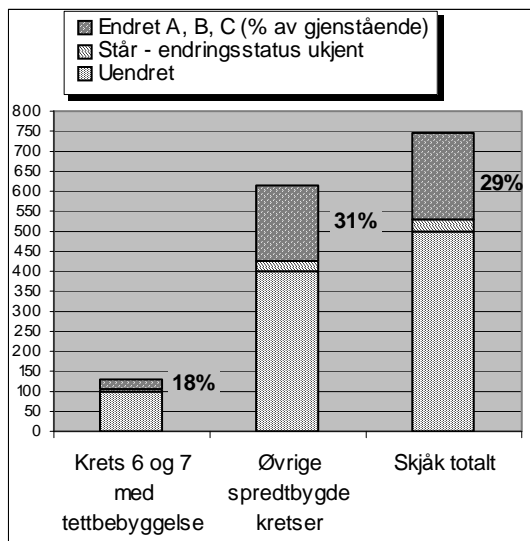
4.2.1 Endring – områder:



Det er minimal forskjell i endringsandeler mellom øst- og vestregionen av kommunen.

De to kretsene som har høyest endringsprosent i Skjåk ligger begge i øst, 1 Geilo og 5 Øyom, begge godt over gjennomsnittet med henholdsvis 37 % og 43 %. Geilo ligger sør for Otta ved E15 i grensa mot Lom, Øyom på samme side noe mer sentralt i kommunen. Også de to kretsene som ligger lavest i endringsandel hører til i øst-regionen – krets 7 Langleite med 15 % og 4 Ånstad med 19%.

4.2.2 Endring – tettbygd/spredtbygd

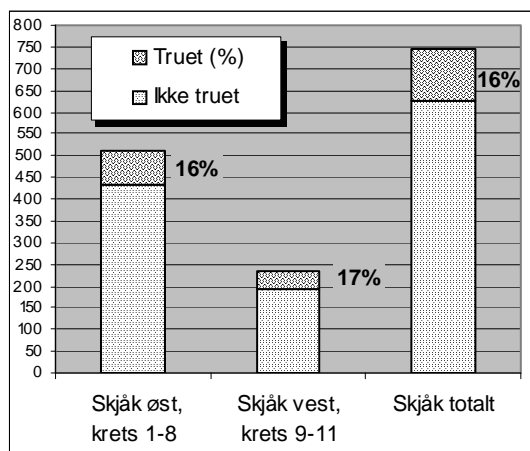


De to kretsene med tettbebyggelse i Skjåk har klart lavere endringsandel enn resten av Skjåk.

Krets 6 Holemark og 7 Langleite har henholdsvis 23 % og 15 % endrete, begge godt under gjennomsnittet. Tallene indikerer at tendens til å endre eldre hus er større i spredtebygde områder enn tettbygde. De motsier med andre ord en eventuelle hypotese om tettstedspress som endringsfaktor.

4.3 Tilstand og geografiske variasjoner

4.3.1 Tilstand – områder:

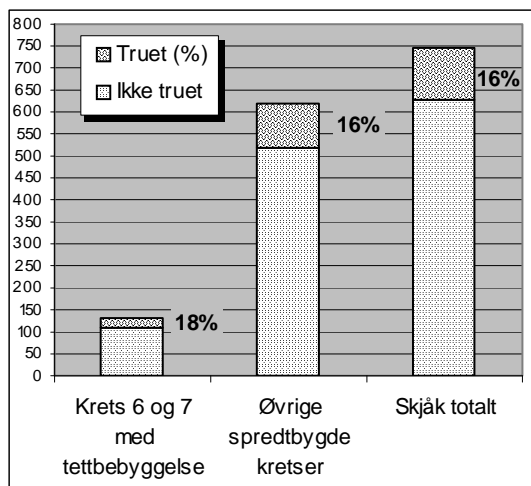


Fordelingen av hus truet på grunn av dårlig tilstand er relativt jevn om man ser på de to regionene som helheter, kun en liten overvekt av de dårligste i vest.

Også kretser med de laveste og høyeste andelen forfalne hus er jevnt fordelt geografisk. Krets 2 Øygard helt i øst og 11 Kveom helt i vest har de høyeste prosentandelene truede – henholdsvis 24 % og 23 %.

I best stand er de registrerte husene i kretsene 5 Øyom og 8 Nordberg i øst og 9 Åmot i vest – 7 % og 8 %.

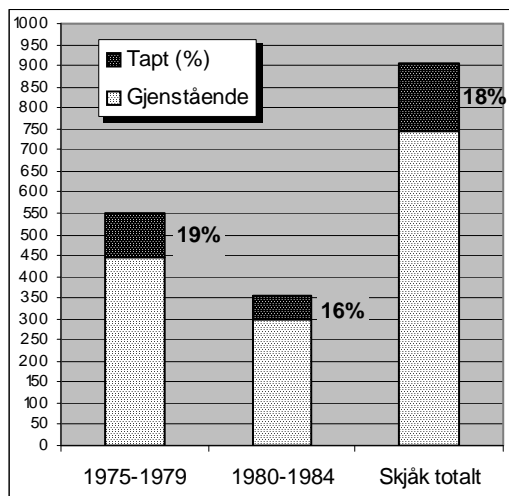
4.3.2 Tilstand – tettbygd/spredtbygd



De to kretsene med tettbebyggelse i Skjåk har noe høyere andel truede enn de øvrige samlet. både 6 Holemark og 7 Langleite har prosentandeler på 18 %.

5 Registreringstidspunkt og variasjoner

5.1 Tap – variasjoner etter registreringsperiode



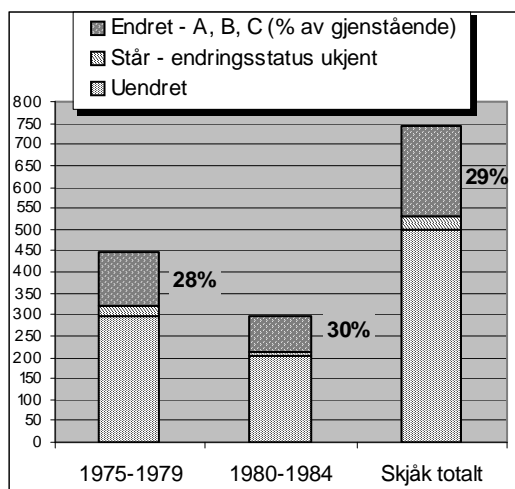
Skjåk-materialet gir trolig grunnlag for å si at tiden som er gått siden registreringen spiller noe inn på tapet, men det er vanskelig å veie dette opp mot andre faktorer.

Tapsprosenten er noe høyere for hus registrert de første årene av registreringsperioden, enn for hus registrert etter 1980. Nå er det relativt liten spredning på registreringen i Skjåk over tid. Den ble gjennomført fra 1977 til 1982 med tyngdepunktet i 1979, og kun få i 1982. Ser man nærmere på registreringsårene blir bildet mindre tydelig. De fleste av kretsene med tapsandeler over gjennomsnittet ble registrert i 1979. Av de med tap over 20 % er det bare krets 1 Geilo som ble registrert i 1977. Men ingen av kretsene med tapsprosent under gjennomsnittet ble registrert i det første registreringsåret

1977. Forøvrig fordeler kretsene med lavest tap seg jevnt på hver sin side av 70- og 80-tallet.

Undersøkelsen forteller ikke når husene er blitt revet, men indikerer at tendensen til å rive hus ikke har vært økende.

5.2 Endring – variasjoner etter registreringsperiode



Andelen endrete er noe høyere blant hus registrert i den siste perioden.

Der det motsatte av hva man kunne ventet seg, og kan indikere at andre forhold er viktigere for endringsforekomsten enn tiden som er gått siden registreringen. Ser man nærmere på enkeltkretser er det stor spredning på kretser med lave og høyre endringsandeler innen de to periodene. Dette, sammen med den relativt korte registreringsperioden samlet, gjør det vanskelig å trekke noen slutninger av tallene.

6 Konsekvenser og tendenser

6.1 Konsekvenser for kulturminner og kulturhistoriske sammenhenger som følge av kommunens generelle utvikling

6.1.1 Befolkningsutviklingen

Siden SEFRAK-registreringen kom i gang i 1977 har folketallet sunket med nær 10 %, med unntak for en svak vekst først på 1980-tallet. Reduksjonen skyldes både fødselsunderskudd og utflytting. Oppland fylke har i samme periode hatt en vekst på 3 %. Tilbakegangen i Skjåk er ikke jevnt fordelt. Kommunesenteret Bismo har hatt vekst, og fra 1980 til 2002 har andelen av kommunens bosatte her økt fra 16–24 %.

Befolkningsendringene gir et uttrykk for strukturendringene i næringslivet i perioden, med færre sysselsatte i primærnæringene og flere i industri og tjenesteyting – i alt vesentlig lokalisert til Bismo. Siden nesten alle registrerte hus i Skjåk er knyttet til primærnæringen, er det denne sektoren som har interesse her. I løpet av undersøkelsesperioden har andelen sysselsatte i jordbruk, fangst og fiske sunket fra 33 % til 20 %.

6.1.2 Gårdstun, grend, jordbrukets kulturlandskap – sammenhenger, strukturer

Gårdene

Nedgangen i antall sysselsatte i primærnæringene speiles i antall driftsenheter, som har svingt mellom ytterpunkter i løpet av 1900-tallet. Fra en økning fram til midten av århundret, til en kraftig reduksjon etter 1960. I 1907 var det 313 bruk over 5 daa i kommunen, i 1958 357 – en økning på 14 %. I samme periode økte antall småbruk under 5 daa fra 72 til 144 – 100 %. I 1999 var antallet bruk over 5 daa sunket til 199, en reduksjon på 55 % siden 1958. Om de minste bruka var med i statistikken ville reduksjonen blitt enda større. Tilbakegangen i perioden 1989–99 var 18 %.

Samtidig har det dyrkede arealet i kommunen vært i kontinuerlig vekst gjennom hele 1900-tallet. Det gjelder også undersøkelsesperioden, bare mellom 1989–1999 økte jordbruksareal i drift med 23 %. Fulldyrka areal er en knapphetsfaktor i Skjåk, og kommunen stimulerer til nydyrking. En god del av nydyrkingen har foregått på seterkveene.

Det er de mindre enhetene, bruk under 100 daa, det har blitt færre av, og tallene reflekterer sammenslåing av bruk, først og fremst nabobruk, men også at leiearealet har økt. Denne utviklingen var kommet langt da SEFRAK-registreringen kom i gang og er forsterket siden.

I utgangspunktet var gårdene i Skjåk ikke blant de største i areal, men med store utmarksressurser å ta av. I den sentrale dalen lå bruka tett. Struktureringene i andre halvdel av 1900-tallet er tydelige å lese i Ottadalens åpne jordbrukslandskap. Gårdstun ute av drift markerer seg med jevne mellomrom i dalsidene. Grå punkter med gamle nedslitte hus ligger som et relikv sjikt blant de aktive, og forteller om en mer oppdelt og tettere bosatt dal. Det meste av denne bebyggelsen var blitt overflødig lenge før SEFRAK-registreringen pågikk, og må ha gitt omtrent det samme inntrykket i landskapet da. Her finner vi mange av de mest komplette eldre bygningsmiljøene som dokumenterer tidligere driftsformer og byggeskikk. Her er mange av husene som er truet på grunn av dårlig teknisk tilstand, og en god andel av tapene kan spores hit. (Men det er ikke dermed sagt at disse miljøene ville vært mer intakte om de hadde fortsatt å være aktive bruk.)

Det er relativt få hele gårdstun der flere tap i sum har radert bort stedet som helhet. Men i rundt 20 anlegg er hele bygningsmiljøet så sterkt berørt av tap og dårlig teknisk tilstand at det er svært

sannsynlig at mest alle spor om noen år vil være borte. Flere av disse tuna er nevnt i kulturminnevernplanen fra 1994, og det er eksempler på opprusting i undersøkelsesperioden, men midlene har så langt ikke rukket til annet enn enkelthus.

Det finnes også eksempler på gårdsanlegg som brukes som feriesteder, men med noen få unntak er det sjeldent en har maktet å holde annet enn stuebygningen og et par av de andre innhusa i bruk og vedlike.

I et øvre belte i lia, i grensen mellom inn- og utmark, finner vi rester etter husmannsplassene og de minste småbruka. Her startet prosessen med nedleggelse enda før, det var flere ruiner i utgangspunktet ved SEFRAK-registreringen og sporene er svakere. I de bratte liene her er innslaget av gjengroing sterkere, eventuelt er de små åkerlappene som hørte til småbruka gått inn i større beitehager, og på denne måten er landskapsbruken mange steder ført tilbake til situasjonen før plassene ble tatt opp. Noe som reflekteres i de mange plassene her som ender på navnet "...træde". Det har vært relativt liten endring i de store linjene for denne bebyggelsen i løpet av undersøkelsesperioden – annet enn at noen flere hus er gått tapt eller er forfalt. Det samme gjelder for småårsbebyggelse nederst i dalen. I enkelte områder har noe av småårsbebyggelsen overlevd som fritidshus, og det er en tendens i seinere år til at noen bygges ut til helårsboliger, bl.a. ved at det føres veg lenger opp i dalsidene.

Selv om det er mange eksempler på gårdstun og bebyggelse uten funksjon i tradisjonell driftssammenheng, er det lite dyrkbar jord som ligger brakk i Skjåk. Det gjelder også jorda rundt de oppgitte gårdstuna i kjerneområdet av dalen. Det dyrka arealet har som nevnt økt betydelig helt til det siste. Og selv om antall melkekyr i kommunen har gått noe ned det siste 10-året, har samlet dyrehold blitt større, inkludert typiske beitedyr som sau og annet storfe/ungdyr.

Ottadalen i Skjåk karakteriseres derfor som helhet av et levende og variert kulturlandskap, der det typiske er en klar lesbar sammenheng mellom elementene som forteller om ressursbruken i gårdslandskapet, fra dalbunnen og opp mot høyfjellet – med dyrka marka nederst, gårdstunet midt i lia og beitearealet opp mot skogbeltet. Bebyggelsen til de fleste av de aktive bruka består av en blanding av gammelt og nytt. Det er et stort innslag av driftsbygninger fra siste halvpart av 1900-tallet i Skjåk. Mange har kommet til i undersøkelsesperioden og har hatt konsekvenser for den eldre bebyggelsen, i form av omplasseringer i tunet, rivinger/flyttinger og endringer. Hittil har de nye driftsbygningene i det store fulgt et relativt tradisjonelt mønster for plassering i eller ved de gamle tuna. Men for å møte stadig voksende krav til mer kostnadseffektiv drift, er samdrift og bygging av større fellesfjøs mer og mer aktuelt. Det gjelder først og fremst i bygda, foreløpig i mindre omfang på setrene. I større antall vil fellesfjøsa få konsekvenser for det tradisjonelle mønsteret når det gjelder sammenheng mellom gårdsbebyggelse og eiendomsstruktur, men hva det betyr for eksisterende bebyggelse og hvordan det vil virke inn på strukturen i kulturlandskapet gjenstår å se.

Det er relativt få hele gårdstun som er radert bort i sin helhet. Andelen tap blant "enkeltregistrerte" objekter er også svært liten. Men for en del av enkelthustapene gjelder det, at disse var det siste som sto igjen og dokumenterte en tidligere bosetting, og her er det nok en overvekt av småbruk og plasser. De aller fleste tapene gjelder hus som ved registreringen sto i sammenheng med andre registrerte hus. Tapene påvirker derfor også lesbarheten av tidligere sammenhenger i de enkelte anleggene, og dermed verdien til gjenstående hus.

Seterlandskapet

Fra og være en av de mest seterbrukende bygdene i landet, er Skjåk i dag blant kommunene i Oppland med lavest andel setre i full drift, også i forhold til antall melkebruk. Nedleggingen av seterbruket startet for alvor sist i 1950-åra. På mange bruk gikk avviklinga av seterdriften parallelt med opphøret av geitehold. Da SEFRAK-registreringen kom i stand ca. 20 år etter var prosessen kommet langt. Materialet reflekterer at bare ni av setertunene det ble registrert hus på var i aktiv drift på tradisjonelt vis, mot ca. 70 anlegg der drift oppgis å være opphørt. Dertil kommer noen få anlegg som er registrert med ny funksjon/tilleggsfunksjon, (gjelder turismen ved Nyseter).

Selv om de fleste seteranleggene var nedlagt som aktive melkesetre, hadde og har mange fortsatt en viss funksjon i driftssammenheng – i forbindelse med oppsyn av dyr på beite, slått av seterkveen, jakt og annen utmarksbruk. Det er fritidsbruken som mer og mer overtar der stølsanleggene er i bruk. Istandsetting som hytte preget flere seterstuer ved SEFRAK-registreringen, og hyttepreget er klart forsterket i løpet av undersøkelsesperioden – både i omfang og type utforming. Seterstua topper statistikken over endrete hus i Skjåk, men kommer lavt ut når det gjelder tap og er omtrent lik gjennomsnittet i andel sterkt truede. De andre viktigste husene på setra, løa og fjøset ligger nærmere gjennomsnittet når det gjelder tap. Situasjonen ellers varierer sterkt fra anlegg til anlegg. Det er en tendens å sette fjøsene i stand som uthus eller anneks. Noen få fjøs er med bistand av offentlige midler restaurert for å brukes til opprinnelig funksjon. Seterløene har det skjedd mindre med og de har en større andel sterkt truede på grunn av dårlig tilstand.

Flere seteranlegg bærer preg av å være mest helt ute av bruk, og for litt over 10 anlegg utgjør tap og forfall en så stor trussel at det innen overskuelig tid bare vil være tufter igjen her også. Ofte gjelder dette de innerste setertuna i en setergrend, de som ligger lengst vekk fra veien. Dette følger et mønster for hvordan stadier fra seterbrukshistorien manifesterer seg i landskapet, og kan følges langt bakover i tid. Tufter og navn langt inn i fjellheimen og oppover lia i forhold til dagens seterbebyggelse (noen ganger i flere lag), forteller om en annen bruksstruktur og utnyttelse av utmarksressursene før vegene kom.

Det er mange faktorer som spiller inn for den fortsatte nedgangen i stølsdrifta. Midt på 1900-tallet var det en tendens til at de mindre bruka, de som var mest avhengige av beiteressursene i utmarka, holdt lengst fast på tradisjonell seterdrift. Men siden det er her vi seinere finner den største bruksnedleggelsen i bygda, får det også synlige konsekvenser i seterlandskapet. I det siste er samdrift mellom melkeprodusenter blitt en ny trussel for flere av de gjenværende aktive setrene, fordi regelverket krever samlet levering av melk også i setersesongen. For å imøtegå dette tas det nå initiativ (fra fylkesmannen) til å vurdere en regelendring.

Utviklingen i seterlandskapet, problemene med gjengroing og forfall og mulighetene for å opprettholde/gjenoppta aktiv seterdrift og ta vare på kulturhistoriske verdier i seterlandskapet, har vært debattert og belyst gjennom flere prosjekter de siste årene. På regional basis er det Valdres som er hovedsatsingsområdet i Oppland, men det er også ønskelig å sikre representative utvalg av andre typer seterlandskap, bl.a. slike langsetre en finner langt opp mot høyfjellet i Ottadalen. Det er i det seinere etablert ulike støttordninger for opprettholdelse av kulturlandskapet som går på beitebruk og seterbruk, bl.a. støtte til setre med melkeproduksjon. Kulturminnevernplanen til kommunen kommer ikke inn på tiltak til opprettholdelse av tradisjonell seterdrift eksplisitt, men har flere seterlandskap som prioriterte miljøer, med mål om å bidra med målrettede kulturlandskapstiltak.

Etter at bygselsbruka etablerte seg i Almenningen i gamle heimeseterområder på 1700.-tallet, har det ikke vært vanlig med heimesetre i Skjåk. Mest alle er langsetre eller fjellsetre. Det er derfor stor geografisk avstand mellom gård og seter. Bruks-/eiertilknyttingen mellom den enkelte gården og setra har også variert gjennom tidene. Heimeutmarka ligger i umiddelbar tilknytting til de fleste gårdsbruka, men det er registrert få utmarkshus her. I Skjåk er det derfor få bygninger/bygningsmiljøer som direkte visualiserer de trinnvise nivåene i hvordan ulike nisjer i naturressursene har vært utnyttet, i hvert fall av de som er fanget opp av SEFRAK-registreringen. Materialet gir derfor lite grunnlag for å si noe om endringer i slike sammenhenger/strukturer i undersøkelsesperioden. Kommunen har imidlertid som del av kulturminnevernplanen gjennomført registrering av andre typer kulturminner som mer direkte går på slike sammenhenger, bl.a. av utmarksveger og vassveger (del av vanningsanleggene).



0513-003-108–135. Bruka ligger tett langs Ramstadstrondi. Før lå driftenhetene enda tettere, flere nedlagte gårdstun mellom de aktive forteller om det. Det er her vi finner de mest komplette eldre bygningsmiljøene, men også de som er mye preget av manglende funksjon og forfall. Me-Ramstad er et slik tun (tun nr. to fra venstre).



Nordgard Grimstad til venstre og Nordgard Russar til høyre (0513-003-016–021 og 0513-002-001–005) er to av de tidlig "overflødige" bruka på Ramstadstrondi, ingen hus var i bruk ved SEFRAK-registreringen. Nordgard Grimstad er et komplett tun med mange hustyper, men forfallet var kommet langt også for 20 år siden. I 2002 var arbeidet med å sette i stand stuebygningen på Nordgard Grimstad begynt. På Nordgard Russar er bare uthusene tilbake, stuebygningen var borte alt ved registreringen i 1979.



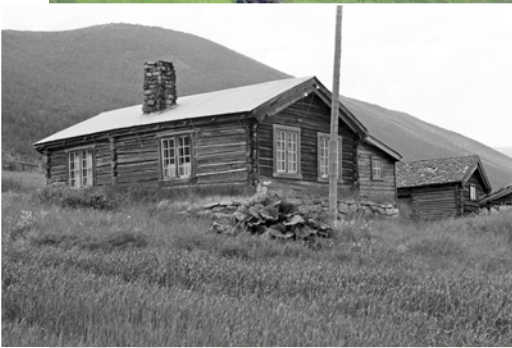
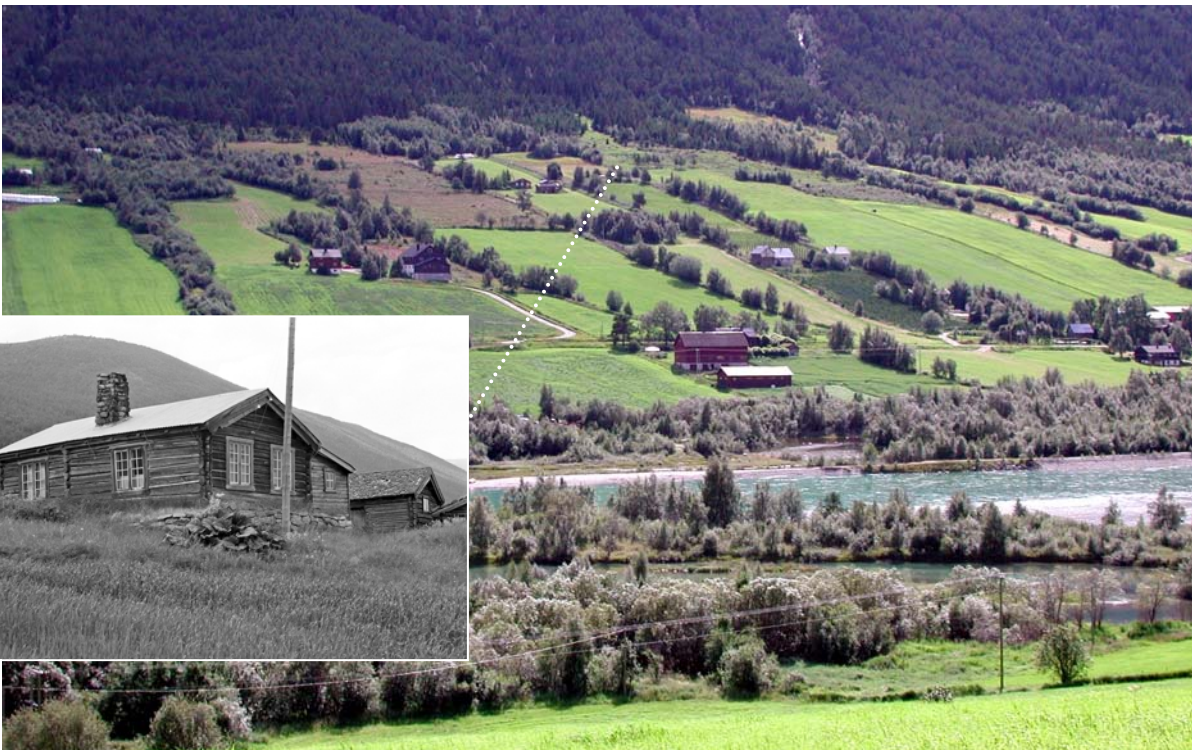
Reppen vest for Marlosbrua. Reppen og Ramstadstrondi ligger begge på Solsida, og er blant de mest fruktbare jordbruks-grendene i Skjåk. Gårdstuna i Reppen karakteriseres av en blanding av gammelt og nytt, med mange yngre driftsbygninger. Matjordsbeltet i Reppen er bredt og bruka ligger tett med tun i flere lag oppetter lia – både gamle gårder og plasser, men likevel mest samlet i et belte langs fylkesvegen. Konsentrasjonen med tun og bebyggelse langs ve-gen er resultat av en forsterket prosess utover 1900-tallet som også spores i registreringsmaterialet. Noe har bakgrunn i jordskifte så sent som 1950-tallet.



0513-003-117 og 119. På Sygard Ramstad innrammer nytt bolighus og ny driftsbygning det gamle tunet, som på det nærmeste er komplett hva gjelder bygningstyper. Men denne formen for sammenstilling av gammelt og nytt er ikke det vanlige. Den gamle kjernen i midten, er med sine mange småhus for ulike funksjoner, typisk for eldre gårdsbebyggelse i Skjåk. De står i dag uten bruk og begynner å bli er preget av det. Til venstre ses "hekken" (med sau- og svinehus) og det gamle kufføset. Taket på den nye driftsbygningen skimtes bak.



Gårdene Hånsnar og Hjeltar med plassene Hånsnartrædet opp i skogbrynet til venstre og Hjeltartrædet til høyre, gir et bilde på tidligere sosial bosettingstruktur i Ottadalen. Navnet forteller at før plassene ble tatt opp var dette beite. Hjeltartrædet var ubebodd ved registreringen i 1980, bare låven og to små fjøs sto og var i dårlig forfatning, og området rundt tatt til beitehage igjen. Husene her er nå satt i stand med nye tak. Hånsnartrædet var bebodd, men ikke i drift. Med ny kjøregveg i 1997 begynte en opprusting av tunet til boligeiendom, med ombygging av den gamle driftsbygningen bl.a. Også bygningsmiljøet på hovedbruka er preget av endringer. Driftsbygningene er nye. Av de eldre registrerte husene er noen revet, noen pusset opp og noen flyttet innen tunområdet.



0513-004-009. Nyhus var en av flere i et miljø med småbruk/plasser som lå i en klynge langt opp i lia, i Baksida over Bersrudstrondi. Plassen lå på en smal teig matrikulert under Ramstad, som har sine hovedområder på andre siden av Otta. På Nyhus ble det registrert tre hus i 1977. I dag står bare ei lita fallferdig bu tilbake. Stuebygningen er satt opp som hytte ved Liavatnet, og stallen (stabburet) ligger lagret. For de andre småbruka i miljøet er bebyggelsen stort sett intakt. Miljøet vises omtrent midt i det store bildet.



0513-010-047–54. Framrusten er en stor setergrend med flere godt bevarte tun der både fjøs og stuer inngår. Enkelte av kveene slås, og det er beitedyr i området.



0513-010-048, 049, 055 – Framrusten. Det er store variasjoner i mange av dagens seterlandskap, både når det gjelder hus, tilstand og bruk av landskap. De gamle løene skiller seg ut som særlig utsatte, de ligger gjerne i et belte i det nederste sjiktet av bøen. Her er to av de registrerte i ferd med å falle sammen, mens det tredje (til venstre) har fått blikktak og holder seg godt. Den store løa på det pløyde jordet i midten er av nyere dato og ikke registrert.



0513-010-130-137 mfl. Turismen på Sota har tradisjoner til slutten av 1800-tallet da jegeren og fjellmann Sven Kvittingen begynte å ta i mot fotturister. I 1894 fikk DNT avtale om losji og servering. Utover 1900-tallet har Sota-tunet gradvis vokst fram til et variert bygningskompleks med gamle turisthytter "på rot" og mange tilflyttede gårdshus – gamle stuguer, eldhus og stabbur fra bygdene omkring, i hovedsak fra Skjåk. De tilflyttede husene er innredet til overnatting og gitt en enhetlig "tradisjonsinspirert" utforming.



0513-010-012-24. Den gamle seterbebyggelsen på Sota ligger litt høyere opp i lifoten i forhold til turistanlegget. Tilstanden i bebyggelsen er blandet og gir et typisk bilde av situasjonen på mange Skjåk-setre. Fjøs og løer er ute av bruk og merket av forfall, noen også revet, mens seterstuene er i noe bedre stand og har fått nye tak. Men Sota gir fortsatt inntrykk av et levende seterlandskap som holdes åpent ved beite. Det er bygd nye fjøs i området.



0513-011-111. Utleiehytte på Nyseter som opprinnelig var bu i Brumellom, og ble satt opp i turistanlegget på Nyseter i 1961.



0513-011-046. De opprinnelige setrene på Nyseter er omgitt av turistanlegg.



0513-011-081. Løa til Stensgårds seter på Billingen var stor, den skal ha fått sin form etter en utbygging i 1915, da to gamle tømmerløer ble bundet sammen med kjøring på midten og huset forhøyet med loft – en vanlig måte å utvide løer på. Tilstanden var begynt å bli dårlig ved registreringen i 1981, og det er nå lenge siden den falt sammen. Til venstre for Stensgårds-løa ses stua og fjøset på Godlands seter, og på fargebildet fra 2002 ses også Godland-setras løe. Det var drift med dyr på Billingen ved registreringen i 1981, i dag dominerer fritidsbruken og mange av gjerdene, bl.a. langs den gamle geilen er tatt ned.

6.2 Arealfragmentering, større inngrep

6.2.1 Vegprosjekter

Det største vegprosjektet i andre halvdel av 1900-tallet, ny helårsveg over Strynefjell, fikk store indirekte og direkte konsekvenser for seterlandskapet på Nyseter og Billingen. Sandtakene på Billingen skapte sår som ennå er godt synlige, selv om de er forsøkt reparert ved tilplanting. Ved Nyseter er vegen lagt utenom den gamle stølen. Det avlaster selve stølen for trafikkbelastningen, men utgjør et inngrep i seterlandskapet. Vegarbeidet pågikk fra 1967 til 1978, og var avsluttet før SEFRAK-registreringen i området kom i gang. Mulige konsekvenser for hus kan derfor ikke leses i MOV-materialet. Det samme gjelder fylkesvegutbedringen som på 1970-tallet tok en del hus på Ramstadstrondi.

MOV-undersøkelsen har kun én opplysning om tap som direkte skyldes arbeider med det offentlige vegnettet. Det gjelder ei tørrstugu på Bersustrondi som sto for nær rv. 15.

Men utbyggingen av vegnettet har indirekte før til mange endringer i det tradisjonelle bosettings- og bebyggelsesmønsteret, det gjelder både i bygda og på setrene. Vegene trekker til seg bebyggelse, gårdstun og seteranlegg flyttes nærmere vegen, og som oftest betyr det nedover lia mot dalbunnen der de nyeste vegene går. Det er en prosess som kan følges lagt bakover i tid, og som pågår ennå – og reflekteres i utviklingen av noen av de forlatte gårdstuna og seteranleggene, med både flyttinger, tap og forfall.

6.2.2 Større anlegg

Større utbyggingsprosjekter i Skjåk gjelder først og fremst industri- og boligutbygging i og nær Bismo, hyttefelt og kraftutbygging. Det er ikke mulig av registreringsmaterialet å se at disse prosjektene har fått noen direkte følger for den registrerte bebyggelsen i løpet av undersøkelsesperioden. Men en del av de planlagte boligfeltene kan komme til å få det – som boligbyggingen ved Skei og på Aurmoen. Det er bare ett tap i selve Bismo sentrum, ett bolighus som er fornyet, og det er ingenting som skiller omstendighetene fra lignende tap i gårdstun. I utgangspunktet er det lite eldre hus i materialet fra Bismo sentrum, og de som er registrert ligger ikke i noe sammenhengende miljø.

Hytteutbyggingen i Skjåk har vært konsentrert til noen få områder langs de viktigste turistvegene. De største hyttegrendene ligger ved Nyseter, Grotli og Sota. Noen av de eldre ligger til rv. 15 ved Vuluvatnet; Nyseter (Øybergseter) med Stuttgongen og Eldhusgrenda. Det gamle setermiljøet på Nyseter og Sota er sterkt påvirket av turistanleggene i området. I hovedsak er dette er forhold som strekker seg bak undersøkelsesperioden. Turistifiseringen av området har i tillegg hatt indirekte konsekvenser for gamle hus i Skjåk – som tilflyttingsområde for en rekke mindre gårdshus fra bygda. Eldhusgrenda fra 1950-tallet har sitt navn etter det. De fleste av disse husene er mye påbygd som fritidsboliger. Mange er registrert i SEFRAK, men er holdt utenfor denne undersøkelsen, da de ikke "sto på rot" ved registreringstidspunktet og alder kan være vanskelig å definere. Fortsatt flyttes eldre hus det ikke lenger er bruk for i bygda til nye hytteområder i fjellheimen.

Hytteutbygging i Skjåk er del av Almenningas sitt virkeområde, både som planlegger, byggherre og entreprenør. Det er flere hytteområder under planlegging i Skjåk, og det er stor diskusjon om konsekvenser for andre hensyn, bl.a. beiterett og kulturlandskap.

Konsekvenser av eksisterende kraftutbyggingen i Skjåk er ikke sporbar i undersøkelsesmaterialet.

7 Saksbehandling, planforhold m.m.

7.1 Bruk av SEFRAK-materialet i kommunen

Inntil 2002 har SEFRAK-originalskjemaer vært arkivert hos kommunen. De er nå overført fylkeskommunen, fotoarkivet er overført Maihaugen. Skjemaer og kart har ikke vært brukt systematisk ved saks- og planbehandlingen, man har i stor grad basert seg på lokalkunnskap ved etaten. SEFRAK-registeret via GAB brukes ikke.

I de seinere år er det blitt fast praksis å kontakte fylkeskonservator ved saker som angår hus bygd før 1850.

Kommunen har et aktivt historielag som ofte er samarbeidspartnere i spørsmål om skjøtsel av kulturminner.

7.2 Planforhold

Bygninger fredet etter kulturminneloven

Det er 15 fredete hus i Skjåk, i tillegg til to kirker. Det største anlegget gjelder gardstunet på Uppigard Skjåk med 12 fredete hus. Ellers er det enkelthus: loft på Bøhle (middelalder), våningshus på Søre Krogstad og våningshus på Stensgård.

Spesialområde bevaring etter plan og bygningsloven

Det er ingen spesialområde bevaring etter §25.6 som angår hus fra nyere tid.

Kommuneplanen, verneplaner, prosjekter

Med bakgrunnen i kommuneplanen for Skjåk 1991–2002 utarbeidet Skjåk kommune en *kulturminnevernplan* i 1990–1993, godkjent 1994, og revidert 2001. Den delen som omfatter hus er ikke utarbeidet med referanser til SEFRAK-registeret.

Planen er todelt, første del har en oversikt over ulike kategorier kulturminner presentert ved eksempler, andre del er en handlingsplan med konkrete prioriteringer og forslag til kommunal deltaking i form av løyvinger. Planen skal revideres jevnlig. Planens innhold griper vidt og omfatter både materielle og immaterielle kulturminner, automatisk fredete kulturminner, miljøer og mange andre typer minner enn hus. Handlingsplanen for perioden 1995–2001 (kap 5.1) nevner tre kulturhistoriske satsingsområder: 1) Vannet, 2) Jakt- og fangsttradisjonene og 3) Handverkstradisjonene. Av SEFRAK-registrert bebyggelse som er direkte aktuell for MOV-undersøkelsen finner vi sju gardstun med mange hus hver, pluss ca. ti enkelthus (under "Prioriterte kulturminner", kap. 5.2 om Faste materielle kulturminner). Tilstanden for husene i disse miljøene er i flg. MOV-undersøkelsen 2002 sterkt varierende – ca. ti hus er sterkt truet og fem tapt (hvorav ett flyttet og vølt). Siden SEFRAK-registreringen har det vært aktivitet i form av istandsetting av hus i ni av de prioriterte miljøene/objektene. Det gjelder med noen få unntak enkelthus, og har i hovedsak skjedd på eierens initiativ (i flg. verneplandokumentet).

Kulturminnevernplanen nevner at det er flere problemområder knyttet til kulturminnevernet i Skjåk, og for det meste er de knyttet opp mot økonomi. Planen påpeker den gamle bygningsmassen på gårdene, ofte hele gårdstun, som står og forfaller. *"Det er vanskelig for brukarane å prioritere restaurering av gamle hus dei ikkje har nytte av i drifta, når næringa i seg sjøl er så hardt pressa økonomisk. BU-ordninga har hjelpt ein del, men rekk på langt nær nok til. Skal det hjelpe på forfallet må det inn midlar av heilt andre dimensjonar, helst gjennom riksantikvaren/fylkeskonservatorens sine*

tilskotordningar." Revisjonsutkastet fra 2001 understreker at denne problematikken ikke har endret seg. Det konstaterer at forfallet fortsetter, og at BU-ordninga har redda en del enkeltobjekter.

Kommunen har egne *retningslinjer for bygging av fritidshus og seterbebyggelse*, vedtatt i 1994. Retningslinjene er detaljerte, og forutsetter tilpassing til natur og lokal byggeskikk i material og fargevirkning.

I 1984, få år etter at SEFRAK-registreringen i Skjåk var avsluttet, lot fylkeskonservatoren i Oppland utarbeide en rapport over registreringen "*Registrering av faste kulturminner i Norge, Skjåk*". Foruten innledende historikk og presentasjon av utvalgte hustyper og miljøer, har den en fullstendig matrikkeliste over alle registrerte hus med registreringsnummer.

I forbindelse med Norges vassdrags- og elektrisitetsvesens utbyggingsplaner gjennomførte Institutt for folkelivsgranskning ved Universitetet i Oslo en *etnologisk registrering av setrene Billingen, Åsen og Nyseter*. En rapport fra prosjektet ble utgitt 1973. Den inneholder bl.a. en grundig oppmåling av hus og seteranlegg, samt intervju med brukerne.

Kulturminner og kulturmiljøer har vært vurdert og dels registrert også ved seinere uredninger i forkant av Øvre Otta-utbyggingen. Stort sett gjelder dette kulturminner i utmark og berører i liten grad grunnlagsmaterialet for denne rapporten.



0513-007-019. *Tørrestugua på Skamsar ble utpekt til kommunens kulturminne i kulturminneåret 1997, og er restaurert av andelseierne. Ved registreringen i 1979 sto den ved oppkjørselen til gården, ved hovedvegen nær Skamsarbrua. Før sto den nærmere tunområdet i lia, og i dag har den fått ny plassering ved en liten rasteplass nær elva. Fordi den er flyttet inngår den som "tapt" i MOV-undersøkelsen. Huset er vølt i forbindelse med flyttingen, råtnete stokker skiftet ut og den har nytt torvtak. Ved registreringen hadde den bordtak over torv. Det karakteristiske framstikket som viser sekundært bruke stokker er borte.*



0513-007-002. *Skei ligger opp mot tettbebyggelsen i Bismo, og det er planlagt utbygging i nærområdet. Husene var ute av bruk og dels svært forfalle ved SEFRAK-registreringen i 1979. Tunet er framhevet som verneverdig i kulturminnevernplanen. Det diskuteres om kommunen skal overta tunet og restaurere bebyggelsen og bruke den til allmenne formål. Ved registreringen i 1979 hadde taket nettopp blåst av. Låven var nyrestaurert 2002, mens tilstanden for de andre husene var uendret og skjebnen til tunet uavklart.*



0513-010-100. Torvtaket på tørrstugu til Lillerust i Bråtagrendi var nettopp fornyet sommeren 2002.



0513-011-091. Kverna i Lesplassen var i begynnelsen forfall ved registreringen i 1981. Sommeren 2002 er selve kvernhuset satt i stand, kvernkallen planlegges å være montert til høsten. Arbeidet er gjort av eieren. Kverna er ført opp på kommunens liste over prioriterte kulturminner, under emne "kulturlandskap vassutnyttning".



Bråtågrendi i Åstridalen er den største og trolig den eldste av rydningsgrendene som ble tatt opp i Almenninga på 1700-tallet. Her var før heimsetre for gårder i hoveddalen. Bråtå er en typisk fjellgrend, med små bruk, mange gamle hus og et variert, småskalapreget kulturlandskap med gammel teigstruktur, steingjerder og røyser bevart. Grenda har høy prioritet i kommunens kulturminnevernplan. Selv om mange bruk er blitt feriesteder, er det fortsatt fast bosetting med aktive gårdsbruk her. Gjennom "områdetiltaksprosjekt" ved STILK- og BU-midler, er flere tiltak for hus og landskap satt ut i livet i planperioden 1995-2001. Vi ser her gårdene Ruste midt i bildet, Åsrtali til venstre og Brekkum til høyre.



0513-010-080. Våningshuset på Rusten i Bråtågrendi var feriested ved registreringen i 1979. Det brant på 1990-tallet. Nytt hus etter mønster av det gamle var reist på murene i 2002. Huset inngår i et tun med mange gamle hus. Kulturlandskapet som gården er en del av har høy prioritet i kommunens kulturvernplan.



0513-010-093. Systun Storbråta har tradisjoner på å være blant de eldste rydningsbruka i Åstradalen (Bråtågrendi) og er fortsatt et aktivt gårdsbruk. Ved eierskifte først på 1990-tallet var det et ønske å fortsette å bruke de gamle husene i driften. I 2002 var låven i ferd med å settes i stand, ny fortørke skulle legges inn – målet var en best mulig tilpassing for ikke å endre eksteriøret. Systun Storbråta har høy prioritet i verneplanen – som gårdstun og del av kulturlandskapet Bråtågrendi.



0513-005-005-008. Vigstadmoen hører til det eldste sjikt av husmannsplasser, tatt opp før 1700 i gammelt ødegårdsområde. Den er få husmannstun som er så komplette. Bebyggelsen har høy alder, bl.a. er stuebygningen fra 1700-tallet. Ved registreringen i 1978 ble tilstanden beskrevet som svært dårlig for flere av husene. Senere eier, som har høy kompetanse innen tømmerarbeid, har siden selv satt i stand bygningene. Plassen er høyt prioritert i kommunens kulturminnevernplan.



0513-010-006. I skogrike Skjåk er det ikke mangel på bygningstømmer, her er det få steinfjøs. De som er bygd i stein finner vi som oftest på setrene høyt til fjells. Dette steinfjøset på Mysubytta er av de flotteste, og i 2002 var det nylig satt i stand av eieren, bl.a. med nytt torvtak. Mysubytta er framhevet som eksempel på seter i skogrensa i kommunens kulturminnevernplan og steinfjøset som særlig verdifullt enkeltobjekt.

Kilder

Litteratur

Ascheoug og Gyldendals *Store norske leksikon*, 1994 og "storenorskeleksikon.no", 2004.

Bruheim, Jan M. red. 1966. *Skjåk. Utgjeve i høve bygdajubileet 1966*. Skjåk kommune.

Christensen, Arne Lie. 1973. Etnologisk feltarbeid på Billingen, Åsen og Nyseter i Skjåk. Sommeren 1972. Institutt for folkelivsgransking 1973.

Fylkekonservatoren i Oppland. 1984. Registrering av faste kulturminne i Norge. Skjåk.

Grjøtheim, Stein. 1978. *Setra og bygda 1850–1940* Hovedhopp-gave i historie, Universitetet i Trondheim.

Hosar, Hans. P. 1994, 1995, 1998. *Skjåk bygdebok, I, II, III*.

Hosar, Hans. P. 2000. "Almenninga og bygdekulturen". *Kvelds-seto 2000*.

Riksantikvaren, Oppland fylkeskommune. 2000. *Seterbruk i Oppland. Status og utfordringer*.

Sole, Kjersti Reksten, 2004. "Lina på Tundradalssetra". *Seterbrukaren nr. 2 2004*. (www.seterkultur.no).

Stangeland, Gro. 1996. Langs sti og veg i Gudbrandsdalen.

Statens vegvesen 2002. Vegvalg. Nasjonal verneplan. Statens vegvesen Vegdirektoratet.

Teigen, Trude. 1990. "Heimsetrer i Åstradalen". *Kveldseto 1990*.

Utrykte kilder, arkiv m.m.

Miljøstatus i Norge. www.mistin.dep.no

Skjåk Almenning sine websider (www.skjak-almemming.no)

Skjåk kommune. 2002. *Kommuneplan 1991–2002*.

Skjåk kommune Kommuneplanen arealdel 1991–2002.

Skjåk kommune. 2001. Kulturminnevernplan for Skjåk.

Skjåk kommune. 2001. *Næringsplan for Skjåk*.

Skjåk kommune. 1998. Skjåk - - - fjellkommunen mellom aust og vest - - - . Informasjonshefte.

Skjåk kommune sine websider. (www.skjaak.kommune.no)

SEFRAK-registreringen Skjåk 1977–81, skjemaer og kart.

Statistisk sentralbyrå. 1973. *Folke- og bolig telling 1970*, Oslo.

Statistisk sentralbyrå. 1981. *Dokumentasjon 1980*. Kongsvinger.

Statistisk sentralbyrå. 1992. *Folke- og bustadteljing 1990* Oslo-Kongsvinger.

Statistisk sentralbyrå. 2001. *Folke- og bustadteljing 2001* Oslo-Kongsvinger.

Statistisk sentralbyrå. Faktaark, 1999. *Jordbrukstelingen Skjåk* (www.ssb.no).

Statistisk sentralbyrå. Faktaark, 1999. *Kommunefakta Skjåk*. (www.ssb.no).

Statistisk sentralbyrå. 2001. *Befolkningsutviklingen i kommunene*. (www.ssb.no).

Statens kartverk. Topografisk hovedkartserie M711.

Rektangelkart 1:200 000, Kristiansamt. Bl. III. 1851, 1880-90?, etter 1919. Statens kartverk Hønefoss.

Informasjon fra kulturvernleder Bjørn Dalen, Skjåk kommune.

Vedlegg 1. Bygningstyper: tapt, endret, truet – tabell

Vedlegg 2. Registreringskretser: tapt, endret, truet – tabell